

กรมศิลปากร

ประวัติศาสตร์ เมืองสุรินทร์

กรมศิลปากร

ประวัติศาสตร์ เมืองสุรินทร์

ประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์

ISBN 978-974-425-057-5

ผู้จัดพิมพ์

สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๕๐
จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ที่ปรึกษา

นายอารักษ์ สังหิตกุล อธิบดีกรมศิลปากร
นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านโบราณคดี
(โบราณคดีและพิพิธภัณฑ)
นางโสมสุดา ลียะวณิช รองอธิบดีกรมศิลปากร
นางสมลักษณ์ เจริญพจน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายเชมชาติ เทพไชย รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายสุรศักดิ์ ศรีสำอว่ง ผู้อำนวยการสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

บรรณาธิการ

นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ และคณะทำงานตรวจสอบเนื้อหาแผนพับ
และหนังสือนำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

เรียบเรียง

นางรัชนี ทศรัตน์	นางอัจฉรา ภาณุรัตน์
นายดุสิต ทุมมากรณ์	นายกฤษฎา พิณศรี
นางชุติมา จันทรเทศ	นางศิริพร สุเมธรัตน์
นายกิตติพงษ์ สนั่นเล็ก	นางธนพร เวทย์ศิริยานันท์
นายพงศ์ธวัช บรรทม	นางเครือจิต ศรีบุญนาถ
นายสมเดช ลีลามโนธรรม	นายวิลาศ โพธิสาร
นางปริญญา เจริญพันธ์	นางปลั่งศรี มูลศาสตร์

ปก/รูปเล่ม

นางดารา วุฒิยานันท์

อภินันทนาการจากกรมศิลปากร

WITH THE COMPLIMENTS OF FINE ARTS DEPARTMENT

พิมพ์ที่

บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

๖๕/๑๖ ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทร. ๐ ๒๔๔๒-๑๐๑๐, ๐ ๒๔๒๒-๙๐๐๐ โทรสาร ๐ ๒๔๓๓-๒๗๔๒, ๐ ๒๔๓๔-๑๓๘๕

E-Mail : info@amarin.co.th Homepage : http://www.amarin.co.th

คำนำ

สุรินทร์เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีอาณาเขตด้านทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดมหาสารคาม ทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดศรีสะเกษ ทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดบุรีรัมย์ ทิศใต้ติดต่อกับประเทศกัมพูชา มีพื้นที่ประมาณ ๘,๑๒๔ ตารางกิโลเมตร

ได้พบหลักฐานการตั้งหลักแหล่งของผู้คนในบริเวณนี้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ในยุคเหล็ก เมื่อประมาณ ๒,๕๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว และตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ เป็นต้นมา ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดสุรินทร์ ได้เริ่มมีพัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเมืองจากการรับอารยธรรมภายนอกโดยเฉพาะจากประเทศอินเดีย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตของผู้คนอย่างกว้างขวาง ในช่วงเวลานี้มีการก่อสร้างถาวรวัตถุเนื่องในศาสนาทั้งพุทธและฮินดู ซึ่งยังคงหลงเหลือหลักฐานให้เห็นเป็นจำนวนมาก

ราวปลายสมัยอยุธยา บริเวณจังหวัดสุรินทร์ปรากฏร่องรอยการเข้ามาอยู่อาศัยของผู้คนหลายเชื้อชาติ หลักฐานจากพงศาวดารอีสานระบุถึงชนพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งซึ่งถูกเรียกว่า เขมร ส่วยป่าดง ได้ร่วมกันจับช้างเผือกที่แตกโรงหนีออกมาจากกรุงศรีอยุธยา และนำกลับคืนไปถวายแด่สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ จนได้รับพระราชทานความดีความชอบแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองปกครองบ้านเมืองสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน

ปัจจุบันจังหวัดสุรินทร์ยังคงเป็นที่อยู่อาศัยทำมาหากินของกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มหลากหลายเชื้อชาติและวัฒนธรรม เช่น ชาวไทยเชื้อสายญวณ ซึ่งเป็นกลุ่มคนพื้นเมืองที่มีความสามารถในการจับและฝึกช้าง ชาวไทยเชื้อสายเขมร ที่มีเอกลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่นแตกต่างจากชาวอีสานทั่วไป ทั้งในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปหัตถกรรมและการแสดงพื้นบ้าน นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวที่อพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายและได้นำวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มเข้ามา ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นเมืองสุรินทร์และคนสุรินทร์

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานประกอบพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สุรินทร์ กรมศิลปากรจึงได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง ประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์ ขึ้นเป็นที่ระลึก และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปวัฒนธรรมของชาวสุรินทร์ตามสมควร

อนึ่ง หนังสือเล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ เนื่องจากได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากประชาชน หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนของจังหวัดสุรินทร์ ที่ให้การสนับสนุนข้อมูล และรูปภาพ จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

(นายอารักษ์ สังหิตกุล)
อธิบดีกรมศิลปากร

สารบัญ

คำนำ

สารบัญ

บทที่ ๑ ลักษณะทางกายภาพของจังหวัดสุรินทร์

- ที่ตั้งและอาณาเขต ๓
- สภาพภูมิประเทศ ๓
- โครงสร้างทางธรณีวิทยา ๖
- ทรัพยากรธรณี ๗
- สภาพภูมิอากาศ ๙
- ลักษณะดินจังหวัดสุรินทร์ ๑๐
- แหล่งน้ำ ๑๑
- ป่าไม้ สัตว์ป่า ๑๓

บทที่ ๒ ประวัติศาสตร์โบราณคดี

- โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์และลำดับสมัย ๑๙
- แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดสุรินทร์ ๒๐
- ข้อเสนอเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีคูน้ำ - คันดิน ๒๙
- โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ : วัฒนธรรมทวารวดี ๓๒
- วัฒนธรรมเจนละ ๓๙
- วัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร ๔๓
- สมัยอยุธยา ๖๑

บทที่ ๓ ประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์

- การเมืองการปกครอง ๖๙
- เศรษฐกิจ ๘๐
- สังคม ประชากร ๘๙
- การศึกษาก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ ๙๑

บทที่ ๔ กลุ่มชาติพันธุ์

- กลุ่มชาติพันธุ์กูย ๙๙
- กลุ่มชาติพันธุ์เขมร ๑๑๕
- กลุ่มชาติพันธุ์ลาว ๑๒๙

บทที่ ๕ มรดกภูมิปัญญาชาวบ้าน

- ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านสุรินทร์ ๑๓๔
 - ผ้าไหมสุรินทร์ ๑๓๔
 - เครื่องเงินสุรินทร์ ๑๔๔
- ศิลปะการแสดงพื้นบ้านสุรินทร์ ๑๔๗

บรรณานุกรม ๑๕๕

๑ ลักษณะทางกายภาพ
ของจังหวัดสุรินทร์

ที่ตั้งและอาณาเขต

จังหวัดสุรินทร์ตั้งอยู่บริเวณตอนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (เขตอีสานใต้) ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔ องศา และ ๑๕ องศาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๓ องศา และ ๑๐๕ องศา ตะวันออก ห่างจากกรุงเทพมหานครโดยทางรถยนต์ประมาณ ๔๕๐ กิโลเมตร โดยทางรถไฟประมาณ ๔๒๐ กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม
ทิศใต้	ติดต่อกับประเทศกัมพูชา
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดศรีสะเกษ
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดบุรีรัมย์

จังหวัดสุรินทร์มีพื้นที่ประมาณ ๘,๑๒๔ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๕,๐๗๗,๕๓๕ ไร่ หรือเท่ากับร้อยละ ๔.๘ ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด

สภาพภูมิประเทศ

จังหวัดสุรินทร์ตั้งอยู่ในแอ่งโคราช มีลักษณะพื้นที่ ดังนี้

๑. ทางตอนใต้ของจังหวัด เป็นที่ราบสูง มีภูเขาสลับซับซ้อนหลายลูก กันเขตแดนระหว่างประเทศไทยและประเทศกัมพูชา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ยประมาณ ๔๐๐ เมตร มีป่าทึบสลับป่าเบญจพรรณบริเวณแนวเขตชายแดน (อำเภอบัวเชด อำเภอสังขะ อำเภอกาบเชิง และอำเภอพนมดงรัก) ที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชา ถัดจากบริเวณภูเขาลงมาจะเป็นบริเวณที่ราบสูง ลุ่มๆ ดอนๆ ลาดเทมีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาดมาก (ด้านทิศเหนือของอำเภอปราสาทและอำเภอสังขะ) โดยจะค่อยๆ ลาดเทไปทางตอนกลางและตอนเหนือของจังหวัด

๒. ทางตอนกลางของจังหวัด พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม แต่มีพื้นที่บางส่วนเป็นที่ดอนสลับที่ลุ่มลอนลาดเช่นเดียวกัน (อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอเขวาสินรินทร์ อำเภอศีขรภูมิ อำเภอสำโรงทาบ อำเภอลำดวน และอำเภอศรีณรงค์) แต่ไม่มากเท่าทางตอนใต้ของจังหวัด

๓. ทางตอนเหนือของจังหวัด พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ (อำเภอจอมพระ อำเภอสนม) และที่ราบลุ่ม (อำเภอชุมพลบุรี อำเภอท่าตูม อำเภอรัตนบุรี และอำเภอโนนนารายณ์) โดยเฉพาะอำเภอชุมพลบุรี อำเภอท่าตูม อยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลในเขตของ “ทุ่งกุลาร้องไห้” มีความสูงเฉลี่ยจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ ๑๖๐ - ๑๘๐ เมตร

สภาพภูมิประเทศทางด้านทิศใต้ของจังหวัดสุรินทร์ ที่เป็นอาณาเขตติดต่อกับประเทศกัมพูชา นั้น เป็นทิวเขาพนมดงรัก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาบรรทัดที่ขนานทอดยาวเป็นตะเข็บชายแดนไทย - กัมพูชา ตั้งแต่อำเภอบุณทริก จังหวัดอุบลราชธานี ผ่านอำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นฐานรองรับทิวเขาพนมดงรักในเขตอำเภอกาบเชิง ถึงอำเภพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ เข้าสู่จังหวัดบุรีรัมย์ นครราชสีมา และสิ้นสุด

สภาพภูมิประเทศของจังหวัดสุรินทร์

ที่จังหวัดปราจีนบุรี ทิวเขาบรรทัดและพนมดงรักนี้ เป็นต้นกำเนิดของลำห้วย ลำธาร ที่ไหลลงสู่แม่น้ำมูล

ทิวเขาพนมดงรักมีลักษณะฐานคล้ายไม้คาน ทอดยาวจากทิศตะวันตกไป ยังทิศตะวันออก ผู้คนในท้องถิ่นจึงเรียกทิวเขานี้ว่า พนมดงแหวก (ภาษาถิ่นเขมร) แปลว่า ภูเขาไม้คาน ทิวเขาพนมดงรักมีลักษณะเป็นเนินเขาที่ไม่ต่อเนื่องกัน เพราะมีช่องทางน้ำ เขาะเป็นช่องเขาขาดหลายช่อง เนินเหล่านี้มีความสูงโดยเฉลี่ยประมาณ ๒๐๐ - ๓๐๐ เมตร ทิวเขาที่มีฐานคล้ายไม้คานนี้ทอดผ่านยอดเขาพนมบะ ผ่านช่องจอม เขาตาอง เขาพนม อันลองสวาย แนวยาวของสันเขาสลับไปด้วยยอดเขาเตี้ยๆ มีช่องเขาเป็นทางสัญจรผ่านไปมาหลายช่องตลอดแนว เช่น ช่องตากิว ช่องเพ็ด ช่องไซตะกู ช่องปลดต่าง เป็นต้น

ธรณีวิทยาและวัตถุนำมาเปิดดิน

พื้นที่ของจังหวัดสุรินทร์ส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยกลุ่มหินโคราช เป็นหินตะกอนของมหายุคมีโซโซอิก (Mesozoic) อาศัยหลักฐานลักษณะทางกายภาพ การลำดับชั้นหิน ตลอดจนโครงสร้างทางธรณีวิทยา สามารถสรุปได้ว่าบริเวณพื้นที่ดังกล่าว ประกอบด้วย หินโคราช ๕ หมวดหิน (อายุแก่ไปอ่อน) ได้แก่ หมวดหินพระวิหาร หมวดหินเสาขัว หมวดหินภูพาน หมวดหินโคกกรวด และหมวดหินมหาสารคาม อายุตั้งแต่จูแรสสิกตอนปลาย ถึงครีเทเชียสตอนปลาย หมวดหินเสาขัวและหมวดหินโคกกรวดสะสมตัวและตกตะกอนในสภาพแวดล้อมระบบทางน้ำแบบคังคัง (Meandering river system) ในสภาวะภูมิอากาศกึ่งแห้งแล้ง (Semiarid climate) โดยหมวดหินเสาขัวสะสมตัวในอากาศแห้งแล้งกว่าหินหมวดอื่นๆ ประกอบด้วย ตะกอนสีแดง ม่วงแดง น้ำตาลแดงของหินทราย หินทรายแป้ง หินโคลน และหินกรวดมนแบบกระเปาะ (Channel conglomerate) หมวดหินพระวิหารและหมวดหินภูพานสะสมตัวในระบบทางน้ำประสานสาย (Braided system) ในสภาวะภูมิอากาศกึ่งร้อนชื้น หมวดหินพระวิหารประกอบด้วยตะกอนสีขาว สีเหลืองปนน้ำตาลของหินทรายขนาดปานกลางไปจนถึงค่อนข้างหยาบ หินกรวดมนเนื้อทรายเป็นส่วนน้อย ตะกอนแสดงการคัดขนาดดี มีแร่ควอตซ์เป็นส่วนประกอบที่สำคัญประมาณร้อยละ ๘๐ - ๘๕ และมักแสดงสีเหลืองอ่อนของแร่เฟลด์สปาร์เมื่อผุ หมวดหินภูพานประกอบด้วยตะกอนสีขาว สีเหลือง ของหินทรายขนาดค่อนข้างหยาบไปจนถึงหยาบ หินกรวดมนเนื้อทราย (Conglomeratic sandstone) และหินกรวดมน (Conglomerate) เม็ดตะกอนมีความกลมมนปานกลาง การคัดขนาดไม่ดี เม็ดกรวดส่วนใหญ่ที่พบส่วนใหญ่เป็น

การจัดแสดงเรื่องธรณีวิทยา

หินหมวดภูพาน

หินหมวดโคกกรวด

หินภูเขาไฟ หินเชิร์ต และแร่ควอตซ์ ชั้นเฉียงระดับปรากฏให้เห็นอยู่โดยทั่วไป หมวดหินมหาสารคามเป็นหินชั้นบนสุดแสดงรอยชั้นไม่ต่อเนื่อง (Unconformity) กับหมวดหินโคกกรวดที่วางตัวอยู่ตอนล่าง อายุครีเทเชียสตอนปลาย สะสมตัวในสภาพแวดล้อมแบบ Evaporitic conditic ประกอบด้วยตะกอนมีแดงถึงแดงเข้มของหินโคลนและหินทรายแบ่งเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้น ยังพบตะกอนของยุคควอเทอร์นารี ประกอบด้วย กรวด (Gravel) ทราย (Sand) และดินเหนียว (Clay) วางตัวขนานไปกับลำน้ำมูลทางตอนเหนือของจังหวัดสุรินทร์ นอกจากกลุ่มหินโคราชที่กล่าวมาแล้วข้างต้นยังพบหินภูเขาไฟ (Volcanic rock) หินบะซอลต์ ทางตะวันตกของจังหวัดสุรินทร์ บริเวณเขาพนมสวาย เป็นพวกโอลีวินบะซอลต์เนื้อละเอียด สีเทาถึงเทาดำ มักปรากฏฟองอากาศในเนื้อดินให้เห็นโดยทั่วไป อายุของหินบะซอลต์เหล่านี้ยังไม่ปรากฏเด่นชัด แต่จากหลักฐานหินบะซอลต์ที่เขพนมสวายแทรกตัดเข้ามาในหินหมวดโคกกรวด ซึ่งอายุประมาณครีเทเชียสตอนปลาย เพราะฉะนั้นหินบะซอลต์เหล่านี้น่าจะมีอายุหลังครีเทเชียสคือ ประมาณเทอร์เชียส

โครงสร้างทางธรณีวิทยา

กรมทรัพยากรธรณีได้แบ่งโครงสร้างทางธรณีวิทยาของจังหวัดสุรินทร์เป็น ๓ ส่วนดังนี้

๑. หน่วยโครงสร้างตอนใต้
๒. หน่วยโครงสร้างตอนกลาง
๓. หน่วยโครงสร้างตอนเหนือ

๑. หน่วยโครงสร้างตอนใต้

ประกอบด้วยหินหมวดภูพาน และพระวิหาร (Phu Phan and Phra Wihan Formation) ยุคจูแรสสิก (Jurassic period) ซึ่งคลุมบริเวณเทือกเขาพนมดงรักทั้งหมด ลักษณะ

โครงสร้างแบบนี้จะพบตามขอบทางทิศตะวันตกและทิศใต้ของภาคอีสาน โดยเป็นแนวของเทือกเขาอื่นๆ ได้แก่ เทือกเขาเพชรบูรณ์ ดงพญาเย็น สันกำแพง และภูพาน สำหรับจังหวัดสุรินทร์โครงสร้างดังกล่าววางตัวเรียงจากทางตะวันตกไปตะวันออก ในเขตอำเภอพนมดงรัก อำเภอกาบเชิง อำเภอสังขะ และอำเภอบัวเขต โดยมีลักษณะแผ่นดินที่เด่นชัด คือ เทือกเขาวางตัวในแนวระนาบ เนื่องจากโครงสร้างเกิดจากแผ่นดินถูกดันตัวให้สูงขึ้นจากทางทิศตะวันตกและทิศใต้

๒. หน่วยโครงสร้างตอนกลาง

ประกอบด้วยหินหมวดโคกกรวด และเกลือหิน (Khok Kruat and Rock Salt Formation) ยุคครีเทเชียส (Cretaceous period) ซึ่งคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัด โดยนับจากหมวดหินภูพานและพระวิหารขึ้นมาทางเหนือ ในเขตอำเภอพนมดงรัก อำเภอกาบเชิง อำเภอสังขะ อำเภอบัวเขต อำเภอปราสาท อำเภอเมือง อำเภอศีขรภูมิ อำเภอสำโรงทาบ อำเภอจอมพระ อำเภอท่าตูม อำเภอลำดวน อำเภอรัตนบุรี และอำเภอชุมพลบุรี ลักษณะแผ่นดินที่เด่นชัด คือ ที่ราบลูกฟูกสลับเนิน กับมีหินอัคนีชนิดหินบะซอลต์ (Basalt)

๓. หน่วยโครงสร้างตอนเหนือ

ประกอบด้วยดินตะกอนลุ่มแม่น้ำมูลและสาขา ยุคควอเทอร์นารี (Quaternary period) ถึงปัจจุบัน คลุมพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำมูลและลำพลับพลา เรียงจากตะวันตกไปตะวันออก ได้แก่ ในเขตอำเภอชุมพลบุรี อำเภอท่าตูม และอำเภอรัตนบุรี โครงสร้างเป็นแบบเดียวกับที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลาง ความสูงเฉลี่ย ๑๒๕ เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง

วัตถุดิบกำเนิดดิน

ดินในจังหวัดสุรินทร์ส่วนใหญ่เกิดจากตะกอนที่ถูกพัดพามาทับถมกันจนเกิดเป็นพื้นที่ที่สูงต่ำแตกต่างกัน ดินที่เกิดบนที่สูงจะมีอายุมากกว่าในที่ต่ำ แต่บางส่วนของพบว่าเป็นดินที่เกิดจากการผุพังและสลายตัวของหินในบริเวณนั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภูเขา

ทรัพยากรธรณี

จังหวัดสุรินทร์ มีทรัพยากรธรณีที่มีประโยชน์สามารถพัฒนานำมาใช้ประโยชน์ได้หลายชนิด ซึ่งมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของจังหวัดนอกเหนือไปจากผลิตในภาคเกษตรกรรม ได้แก่

- **เกลือหิน** (Rock Salt) แหล่งเกลือหินของจังหวัดสุรินทร์อยู่ในแอ่งนครราชสีมา ชั้นเกลือหินจะอยู่ลึกลงในผิวดิน สังเกตได้จากมีคราบเกลือเป็นสีขาวเกาะบนผิวดิน หรือบริเวณที่มีการทำนาเกลือ ชั้นเกลือหินเป็นสาเหตุที่ทำให้น้ำบาดาลเค็มไม่สามารถใช้ในการอุปโภคบริโภคได้ บริเวณที่มีเกลือหินอยู่ทางตอนเหนือของจังหวัด

- **ไม้กลายเป็นหิน** (Petrified Wood) เกิดจากเนื้อไม้เดิมกลายเป็นหิน เนื่องจากสารละลายซิลิกาเข้าไปแทนที่เนื้อไม้เดิมอย่างช้าๆ จนกระทั่งแทนที่ทั้งหมด โดยไม่มีการ

ไม้กลายเป็นหิน

เปลี่ยนรูปร่างและโครงสร้าง ไม้กลายเป็นหินสามารถนำมาตกแต่งสวนและอาคารเพื่อความสวยงาม และสามารถตัดขัดมันทำเครื่องประดับได้ ในจังหวัดสุรินทร์ พบมากในชั้นกรวด ชั้นผิวดิน ตามร่องน้ำ หรือทางน้ำเก่า บางแห่งนำมาใช้ก่อสร้างทาง

- **ศิลาแลง** (Laterite) จังหวัดสุรินทร์มีแหล่งอารยธรรมโบราณที่สำคัญหลายแห่ง ซึ่งเป็นปราสาทที่ก่อสร้างด้วยศิลาแลง ศิลาแลงมีสารประกอบทางเคมีที่สำคัญคือ เหล็กออกไซด์ อะลูมิเนียมออกไซด์ และซิลิกอนออกไซด์ พบอยู่ทั่วไปบริเวณภูมิอากาศเขตร้อน ศิลาแลงเกิดเป็นฟีดใหญ่อยู่ใต้ดิน เมื่อเปิดหน้าดินถึงสามารถเจาะเป็นร่องแล้วชะเป็นแท่งประมาณหนึ่งเดือนจะแข็งแรงกว่าเดิมมากจนนำไปใช้เป็นอิฐก่อสร้างได้ บางแหล่งใช้ในการก่อสร้างทาง

- **หินบะซอลต์** (Basalt) ในจังหวัดสุรินทร์เป็นหินภูเขาไฟที่เกิดจากแมกมาแทรกตัวขึ้นมาตามรอยแตกของชั้นหิน แล้วเกิดการเย็นตัวกลายเป็นเน็นหินบะซอลต์ที่พบมีสีดำเข้มมีรูพรุน พบพลอยเกิดร่วมด้วยน้อย ในจังหวัดสุรินทร์มีการทำอุตสาหกรรมหินบะซอลต์เพื่อการก่อสร้าง เนื่องจากหินบะซอลต์มีความคงทนต่อการผุกร่อนสูง เหมือนหินบะซอลต์อยู่บริเวณเขาพนมสวาย และอำเภอปราสาท อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

- **น้ำบาดาล** (Groundwater) จังหวัดสุรินทร์เป็นพื้นที่ที่มีปริมาณฝนตกน้อยและบางส่วนเป็นพื้นที่ที่แห้งแล้ง (ทุ่งกุลาร้องไห้) อยู่ทางตอนเหนือของจังหวัด ดังนั้นน้ำบาดาลจึงเป็นแหล่งน้ำสำคัญที่ชาวบ้านใช้ในการอุปโภคบริโภค แหล่งน้ำบาดาลของจังหวัดสุรินทร์ได้น้ำจากชั้นหินดินดาน และชั้นหินทราย คุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์ใช้ได้ บางแห่งมีปริมาณเหล็กสูง และบางแห่งรวมทั้งในเขตตัวจังหวัดมีน้ำกร่อยถึงเค็ม

- **ทรายแม่น้ำ** (River Sand) ทรายที่ประกอบอุตสาหกรรมในจังหวัดสุรินทร์เป็นทรายที่เกิดริมฝั่ง ๒ ข้างของแม่น้ำมูล โดยใช้เรือดูดทรายจากแม่น้ำขึ้นมาบนฝั่ง บริเวณที่มีการดูดทรายส่วนมากจะอยู่ในอำเภوتاตุม ทรายที่ได้เป็นเม็ดทรายของแร่ควอตซ์ตะกอนหยาบมีความเหลี่ยม มักจะมีแร่ไมก้า และแร่อื่นปะปนอยู่มาก ทรายที่ได้จะใช้อุตสาหกรรมก่อสร้าง

บ่อศิลาแลงบริเวณบ้านพนม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

การทำเมืองหินบะชอลต์บริเวณเขาพนมสวาย

สภาพภูมิอากาศ

จังหวัดสุรินทร์อยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุม ซึ่งเป็นลมพัดประจำฤดูกาล ๒ ชนิด โดยพัดจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือในฤดูหนาว เรียกว่า ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ อิทธิพลของลมนี้ ทำให้จังหวัดสุรินทร์ประสบกับภาวะอากาศหนาวเย็นและแห้งแล้ง ลมมรสุมอีกชนิดหนึ่งคือ ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งลมนี้จะพัดจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ และทิศใต้ เป็นส่วนใหญ่ในช่วงฤดูฝน มีผลทำให้อากาศชุ่มชื้น และมีฝนตกชุกทั่วไป จากการจำแนกสภาพภูมิอากาศของจังหวัดสุรินทร์ โดยยึดหลักของ Koppen จัดได้ว่า สภาพภูมิอากาศเป็นแบบทุ่งหญ้าซาวานนาในเขตร้อนหรือเป็นแบบฝนในเมืองร้อนเฉพาะฤดู (Tropical Savannah Climate : Aw) กล่าวคือมีช่วงที่แห้งและชื้นสลับกันอย่างเด่นชัด

ลักษณะดินจังหวัดสุรินทร์

จากการสำรวจและจำแนกดินในลักษณะค่อนข้างหายาบ โดยจำแนกดินในระดับ **ชุดดิน** สามารถจำแนกได้ ๒๙ หน่วยแผนที่ดิน ซึ่งรายละเอียดคุณสมบัติต่างๆ พร้อมทั้งเนื้อที่ สามารถทราบได้จาก “รายงานการสำรวจดิน จังหวัดสุรินทร์ และแผนที่ดินค่อนข้างหายาบจังหวัดสุรินทร์” โดยขอข้อมูลได้จากสำนักงานที่ดินเขต ๓ จังหวัดนครราชสีมา หรือ สถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ยังมีการแปลความหมายของงานสำรวจดินดังกล่าวให้ถ่ายทอดการนำไปใช้ ได้แก่ การจัดเป็น **กลุ่มชุดดิน** โดยที่จังหวัดสุรินทร์ ประกอบด้วยดิน ๓๘ กลุ่มชุดดิน ซึ่งรายละเอียดสามารถทราบได้จาก “แผนที่แสดงความเหมาะสมของกลุ่มชุดดินสำหรับพืชเศรษฐกิจ จังหวัดสุรินทร์” ส่วนในขั้นนี้จะเป็นการสรุปลักษณะของดินที่พบในจังหวัดสุรินทร์ ตามลักษณะสภาพพื้นที่ที่พบ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑. ดินที่พบในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง

มีเนื้อที่ประมาณ ๒๘๐,๔๕๔ ไร่ หรือประมาณ ๕.๑๕ เปอร์เซ็นต์ เป็นดินที่เกิดจากตะกอนลำน้ำที่พัดพามาทับถมทุกปี ตามบริเวณริมลำน้ำใหญ่ๆ โดยที่สูงจะมีเนื้อดินค่อนข้างเป็นทราย แต่บริเวณที่ต่ำเนื้อดินจะเป็นดินเหนียวจัด ดินมีความอุดมสมบูรณ์สูงในที่สูงใช้ปลูกพืชผักหรือไม้ผล ให้ผลผลิตสูง ส่วนที่ต่ำใช้ทำนาซึ่งจะมีปัญหาการท่วมขังของน้ำโดยฉับพลันในฤดูฝนจนพืชได้รับความเสียหาย

๒. ดินที่พบในบริเวณที่ราบชั้นบันไดขั้นต่ำ

มีเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๗๑,๕๑๔ ไร่ หรือประมาณ ๕๕.๕๑ เปอร์เซ็นต์ เป็นดินที่เกิดจากการทับถมของตะกอนลำน้ำบนลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ใช้ทำนาทั้งหมดของจังหวัดสุรินทร์ ลักษณะดินเป็นดินที่มีการระบายน้ำค่อนข้างเร็วถึงเร็ว เนื้อดินไม่แน่นอนแต่ส่วนใหญ่จะค่อนข้างเป็นทราย เป็นดินลึก แต่บางบริเวณพบชั้นลูกรังปะปนอยู่บ้าง หรือมีชั้นเกลือสะสมในชั้นดิน โดยทั่วไปดินมีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติค่อนข้างต่ำถึงต่ำ

๓. ดินที่พบในบริเวณที่ราบชั้นบันไดขั้นกลางถึงขั้นสูง

มีเนื้อที่ประมาณ ๑,๙๑๑,๐๖๘ ไร่ หรือประมาณ ๓๕.๑๖ เปอร์เซ็นต์ เป็นดินที่เกิดจากตะกอนลำน้ำที่ทับถมกันมานานแล้ว ซึ่งจะเป็นที่ดอนใช้ปลูกพืชไร่และไม้ผลทั่วไป ลักษณะดินจะเป็นดินที่มีการระบายน้ำดี มีเนื้อดินค่อนข้างเป็นทราย ความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติต่ำ บางแห่งอาจพบก้อนกรวดลูกรังหรือเศษหินปะปนอยู่ในดิน การใช้ประโยชน์ที่ดินจะมีปัญหาเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของดิน พืชมักจะขาดแคลนน้ำในระยะฝนทิ้งช่วงนานๆ และในบริเวณที่มีความลาดชันสูงจะมีปัญหาเรื่องการชะล้างพังทลายของหน้าดินที่เกิดขึ้นได้ง่าย

๔. ดินที่เกิดจากลาวาที่ไหลมาจากภูเขาไฟ

มีเนื้อที่ประมาณ ๖๙,๕๗๒ ไร่ หรือประมาณ ๑.๒๘ เปอร์เซ็นต์ เป็นดินที่เกิดจากอิทธิพลของหินบะซอลต์ ดินเหล่านี้ในที่ลุ่มจะเป็นดินเหนียวจัด การระบายน้ำเร็ว ให้ประโยชน์ในการทำนาได้ดี ในบางบริเวณจะพบว่าเป็นดินตื้นโดยมีเศษหินปะปนอยู่มาก

การขุดทรายจากแม่น้ำมูล
อำเภอท่าตูม
จังหวัดสุรินทร์

๕. ดินที่พบในบริเวณที่ลาดชันเชิงซ้อน

มีเนื้อที่ประมาณ ๑๐๒,๑๗๘ ไร่ หรือประมาณ ๑.๘๙ เพอร์เซ็นต์ เป็นดินที่พบในบริเวณที่มีความลาดชันสูงมากกว่า ๓๕ เพอร์เซ็นต์ หรือบนภูเขา ลักษณะของดินไม่แน่นอน แต่ส่วนมากเป็นดินตื้นมีเศษหินปะปนอยู่มาก หรือมีหินโผล่อยู่มากมาย พื้นที่เหล่านี้ยังคงสภาพป่าซึ่งไม่เหมาะที่จะนำมาใช้เพื่อการเกษตร เนื่องจากจะมีการถูกชะล้างพังทลายอย่างรุนแรง

แหล่งน้ำ

จังหวัดสุรินทร์มีแหล่งน้ำธรรมชาติทั้งที่เป็นแม่น้ำและลำห้วยที่สำคัญ คือ

๑. แม่น้ำมูล ต้นกำเนิดจากภูเขาตงพญาเย็นในพื้นที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านจังหวัดสุรินทร์ที่อำเภอชุมพลบุรี อำเภอท่าตูม และอำเภอรัตนบุรี ผ่านจังหวัดศรีสะเกษสู่มหาสมุทรอินเดียที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

๒. ลำห้วยชี เป็นลำห้วยแบ่งเขตจังหวัดสุรินทร์กับจังหวัดบุรีรัมย์ ไหลผ่านพื้นที่อำเภอปราสาท อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอจอมพระ ไปบรรจบกับแม่น้ำมูลที่บ้านตากลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม

๓. ลำห้วยพลับพลา เป็นลำห้วยแบ่งเขตจังหวัดสุรินทร์กับจังหวัดร้อยเอ็ด ต้นน้ำเกิดจากอำเภอยักษ์ภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านทุ่งกุลาร้องไห้ ลงสู่มหาสมุทรที่อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

๔. ลำห้วยเสนง ต้นน้ำเกิดจากพื้นที่อำเภอกาบเชิง ไหลผ่านอำเภอปราสาท ไปบรรจบกับลำน้ำชีบริเวณทิศตะวันตกของอำเภอเมืองสุรินทร์ มีการสร้างเขื่อนขนาดกลาง กันล้นสำหรับเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร การประปา และส่วนหนึ่งของห้วยเสนง ณ ตำบลเจนิยง อำเภอเมืองสุรินทร์ยังมีการสร้างถนนเลาะริมอ่างเก็บน้ำซึ่งมีบริเวณกว้างใหญ่ มีทัศนียภาพสวยงาม ประชาชนนิยมไปนั่งพักผ่อนริมอ่างเพื่อชมทัศนียภาพ

Agricultural area of Surin Province

จังหวัดร้อยเอ็ด
ROI ET

คำแปลบทกวี : Learn Play Play

จังหวัดบุรีรัมย์
BURI RAM

จังหวัดศรีสะเกษ
SI SA KET

กัมพูชาประชาธิปไตย
CAMBODIA

๕๘๐
พันทธานา

(Area of paddy farming)

พื้นที่พืชไร่ ไม้ผล พืชผัก

(Area of farm crops, fruitplants, vegetables)

สัญลักษณ์แผนที่
(Map symbols)

พื้นที่ค้นหามีปัญหา
(Types of problem soil)

เบ็ญท์ (greg)

16	%
----	---

พื้นที่ดินเค็ม (Salty soil)

105,448	1.94
---------	------

พื้นที่ดินทราย (Sandy soil)

208,717	3.84
---------	------

พื้นที่ดินต้นป่านกวาดลูกร้าง (Loterie soil)

10,871	0.20
--------	------

พื้นที่ดินต้นปูนเศษหิน (Stone-scrapings soil)

64,681	1.19
--------	------

พื้นที่ภูเขา (Area of mountains)

102,728	1.89
---------	------

รวม (Total)

492,443	9.06
---------	------

พื้นที่จังหวัดสุรินทร์ 5,435,346 ไร่

๕. ลำห้วยระวี ไหลผ่านท้องที่อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอจอมพระ และอำเภอท่าตูม จังหวัดได้ทำการขุดลอกใหม่และสร้างฝายน้ำล้นในบางส่วน สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการเกษตร การอุปโภค ได้มากพอสมควร

๖. ลำห้วยทับทัน ไหลจากอำเภอบัวเขต ผ่านอำเภอสังขะ อำเภอสำโรงทาบ ในฤดูฝนน้ำจะไหลป่าเลี้ยงพื้นที่เพาะปลูกได้เป็นอันมาก แต่เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำในลำห้วยก็จะแห้งขอดในบางแห่ง

๗. ลำห้วยละหาร ไหลผ่านอำเภอเมืองสุรินทร์ และอำเภอจอมพระ สภาพทั่วไปน้ำจะท่วมและไหลเชี่ยวในฤดูฝน ส่วนในฤดูแล้งน้ำจะแห้งขอด เพราะสภาพลำห้วยกว้างและตื้นเขิน

๘. ลำห้วยแก้ว อยู่ในเขตท้องที่อำเภอรัตนบุรี สภาพทั่วไปจะมีน้ำใช้ประโยชน์ได้เฉพาะในฤดูฝน ส่วนฤดูแล้งน้ำจะแห้งขอดเป็นช่วงๆ

๙. ลำห้วยสำราญ เป็นลำห้วยที่แบ่งอาณาเขตจังหวัดสุรินทร์กับจังหวัดศรีสะเกษ ต้นน้ำเกิดจากเขาพนมค้อ (เขาขาด) และพนมสเรียมสะเนาะ (เขานางโคก) ไหลผ่านเขตอำเภอบัวเขต และอำเภอสังขะ

๑๐. ลำห้วยเสน ต้นน้ำจากเทือกเขาพนมดงรัก ไหลผ่านเขตอำเภอสังขะ อำเภอศรีณรงค์ เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ประโยชน์ทางด้านการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ ในฤดูแล้งน้ำจะแห้งเป็นบางช่วง

นอกจากลำห้วยและแม่น้ำที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๑๐ สาย ยังมีลำน้ำและหนองน้ำกระจายอยู่ในเขตอำเภอต่างๆ อีกนับเป็นพันแห่ง แต่ส่วนใหญ่จะแห้งขอดในฤดูแล้ง

ป่าไม้ สัตว์ป่า

จังหวัดสุรินทร์เคยได้ชื่อว่าเป็นดินแดนที่มีป่าไม้ที่มีคุณค่ามากที่สุดแห่งหนึ่งในภาคอีสาน มีพื้นที่ที่ได้รับการประกาศเป็นเขตป่าไม้ถึง ๑,๓๔๒,๖๕๒ ไร่ หรือราว ๒๗.๒๓ เปอร์เซนต์ของพื้นที่จังหวัด แต่ผลจากที่มีการบุกรุกแผ้วถางป่าอย่างหนักทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว ข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียมเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ พบว่า จังหวัดสุรินทร์มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่เพียง ๑๗๑,๘๗๕ ไร่ หรือราว ๓.๙๓ เปอร์เซนต์ของพื้นที่จังหวัดเท่านั้น พื้นที่ป่าส่วนใหญ่อยู่ทางตอนใต้ของจังหวัด บริเวณเทือกเขาพนมดงรัก ในเขตอำเภอสังขะ อำเภอบัวเขต อำเภอกาบเชิง และอำเภอพนมดงรัก และยังมีป่าไม้กระจายเป็นหย่อมๆ ในเขตอำเภอปราสาท อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอท่าตูม อำเภอรัตนบุรี อำเภอลำดวน และอำเภอศีขรภูมิ ลักษณะของป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ ประกอบด้วยไม้เศรษฐกิจที่สำคัญ เช่น ไม้ยาง ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้มะค่าโมง ไม้ตะเคียนทอง ไม้พยอม ไม้ชาด ไม้มะค่าแต้ ไม้เต็ง ไม้พยอม โดยเฉพาะไม้พยอมนับว่าเป็นไม้ที่มีคุณค่าและนับวันจะหายากยิ่งขึ้น เนื่องจากมีการตัดเพื่อส่งขายกันมาช้านาน เป็นไม้ที่นิยมนำมาใช้ทำเป็นอุปกรณ์เครื่องเรือน เครื่องใช้ และเครื่องประดับบ้าน

นอกจากนี้ จังหวัดสุรินทร์ ยังมีป่าสนสองใบที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ชาวสุรินทร์นิยมเรียกป่าสนนี้ว่า “ป่าพนาสน” สภาพป่าธรรมชาติพนาสนแห่งนี้จัดว่าเป็นป่าที่

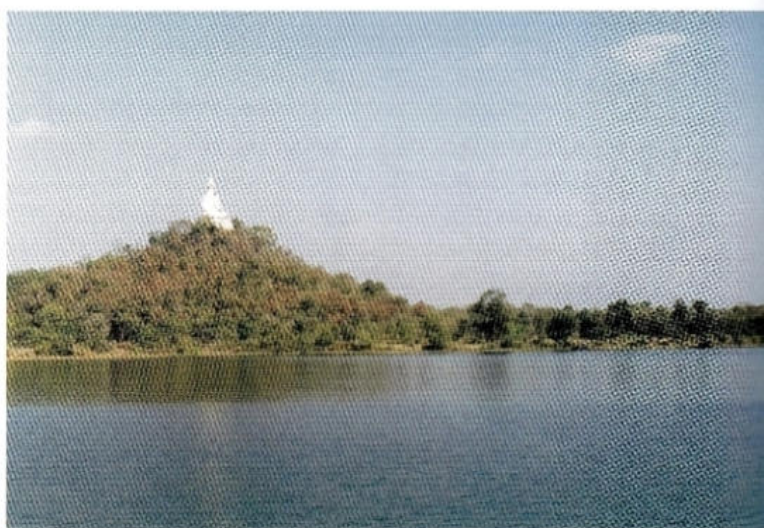
แม่น้ำมูล

อ่างเก็บน้ำห้วยเสนง

สนสองใบ

วนอุทยานเขาพนมสวาย

มีลักษณะเฉพาะตัว ไม่เหมือนกับป่าสนโดยทั่วไป กล่าวคือ เป็นป่าสนที่ปะปนอยู่กับป่าเบญจพรรณที่มีไม้สนสองใบขึ้นอย่างเด่นชัด ปะปนกับไม้ยางนา กะยอก เหียง ตาด นนทรีย์ป่าประดู่ สะเดา ลำดวน และมะค่าแต้ ฯลฯ ไม้พื้นล่างเป็นพวกหญ้าเพ็ก สาบเสือ และหวาย ต้นสนสองใบนี้เกิดขึ้นในพื้นที่ราบสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๑๗๐ เมตร ในบริเวณพื้นที่บ้านหนองคู ซึ่งอยู่ในบริเวณสองอำเภอ คือ อำเภอจอมพระและอำเภอสังขะ นับเป็นพันธุ์ไม้ที่เก่าแก่ดึกดำบรรพ์ชนิดหนึ่งของโลก และเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของป่าแห่งนี้

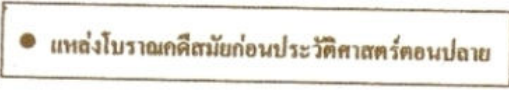
สุรินทร์เป็นจังหวัดที่ไม่มีพื้นที่อุทยานแห่งชาติ มีแต่วนอุทยาน ๒ แห่ง คือ วนอุทยานพนมสวาย ท้องที่อำเภอเมือง เนื้อที่ ๒,๕๐๐ ไร่ และวนอุทยานป่าสนหนองคู อำเภอสังขะ เนื้อที่ ๖๒๕ ไร่ และปัจจุบันได้มีการจัดตั้งเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ๑ แห่ง คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยสำราญ - ห้วยทับทัน อยู่ในท้องที่อำเภอกาบเชิง อำเภอพนมดงรัก อำเภอสังขะ และอำเภอบัวเชด เนื้อที่ ๓๑๓,๗๕๐ ไร่

สัตว์ป่าต่างๆ ในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยสำราญ - ห้วยทับทัน ที่พบมีมากมายหลายชนิดทั้งสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ นก แมลง และแมงต่างๆ เช่น หมูป่า เก้ง เสือปลา หมาใน ชะมดเขียด ละออง งูเหลือม งูจงอาง ตะกวด ไก่ป่า ไก่ฟ้าพญาลอ นกเขา เป็นต้น

๒ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี

โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในจังหวัดสุรินทร์
พบขณะที่ปฏิบัติงานโครงการอ่างเก็บน้ำลำพอก อำเภอศีขรภูมิ

ในประวัติศาสตร์มนุษยชาติที่ผ่านมาแต่ละยุคสมัย หลักฐานที่ถูกทิ้งไว้ตามดินแดนส่วนต่างๆ ของโลกชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ใช้เวลาหลายล้านปีในการพัฒนาทางด้านสรีระ ความคิด แบบแผนการดำรงชีพ รู้จักการปรับตัวให้สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและพัฒนาการดำรงชีวิตได้รวดเร็วกว่าสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น พัฒนาการทางเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่ควบคู่กับมนุษย์มาโดยตลอดเพื่อความอยู่รอดและต้องการที่จะเอาชนะธรรมชาติมีการผลิตเครื่องมือเครื่องทุ่นแรงที่เหมาะสมแก่การดำรงชีพ

เป็นเวลานานมากที่มนุษย์ใช้หินทำเป็นเครื่องมือในการตัดไม้ ล่าสัตว์ แลเนื้อเป็นอาหาร รวมกลุ่มกันเป็นสังคมขนาดเล็ก เร่รอนพำนักไปตามดินแดนต่างๆ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ การรู้จักเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ที่มนุษย์พัฒนาขึ้นในระยะต่อมาเช่นในแถบเอเชียกลางเมื่อหมื่นกว่าปีที่ผ่านมา นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่ทำให้พัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมในสมัยต่อมาเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในทุกๆ ด้าน ความสามารถของมนุษย์ที่รู้จักการสังเกต การเรียนรู้ ทำให้เข้าใจวงจรตามธรรมชาติของพืชและสัตว์ที่อยู่รอบตัว เรียนรู้ระยะเวลาการเจริญเติบโต ช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิต จนสามารถควบคุมและพัฒนาเป็นการเกษตรแบบเพิ่มผลผลิต (intensive cultivation) ในสมัยนี้มนุษย์ลดขนาดการใช้พื้นที่ลงกว่าที่ผ่านมา และเพิ่มความเข้มข้นในการใช้พื้นที่ที่เลือกสรร มีขอบเขตการอยู่อาศัยที่แน่นอนและปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเพื่อใช้ในการเกษตร

ในยุคโลหะ มนุษย์ใช้เวลาไม่นานในการพัฒนาความรู้ด้านโลหกรรม สามารถนำแร่ธาตุมาเผาสังเคราะห์ทำเครื่องมือในการผลิตเครื่องประดับที่บ่งบอกสถานภาพทางสังคม รวมไปถึงอาวุธที่ใช้ป้องกันตนเองและการทำลายล้าง ประสิทธิภาพของเครื่องมือรุ่นใหม่ทำให้เกิดศักยภาพในการผลิต การถากถางป่าเพื่อขยายเนื้อที่ทางการเกษตรส่งผลให้ปริมาณผลผลิตเพิ่มมากขึ้นพร้อมๆ กับจำนวนประชากรที่เริ่มขยายตัวเป็นชุมชนที่ใหญ่โตขึ้น เริ่มมีระบบชนชั้น ระบบปกครองเพื่อจัดสรรการใช้ทรัพยากรและผลผลิตเหลือเก็บ (surplus) ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่ผลักดันให้หลายชุมชนพัฒนาเข้าสู่สังคมซับซ้อน (Complex Society) ในช่วงต่อมา

โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์และลำดับสมัย

ตามนิยาม สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (Prehistory) หมายถึง ช่วงเวลาในอดีตที่มนุษย์ยังไม่รู้จักการบันทึกเรื่องราวเป็นรูปอักษรให้คนในสมัยปัจจุบันสามารถอ่านและแปลความหมายออกมาได้ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในทางโบราณคดีจึงครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่จุดกำเนิดบรรพบุรุษของมนุษย์เมื่อประมาณ ๒ ล้านปีจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ (สุรพล นาถะพินธุ, ๒๕๓๘) ซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อประมาณ ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว การจัดจำแนกสมัยย่อยในทางก่อนประวัติศาสตร์ นักโบราณคดีอาจใช้ข้อกำหนดจากเครื่องมือซึ่งมนุษย์พัฒนาเครื่องมือหินในรูปแบบหยาบไปสู่รูปแบบงดงามกระทั่งรัตนจนถึงสมัยที่นำโลหะมาผลิตเครื่องมือ แบ่งแยกย่อยออกเป็นสมัยหินเก่า หินกลาง หินใหญ่ สมัยสำริดและสมัยเหล็ก หรือใช้ลักษณะทางสังคมการดำรงชีพเป็นข้อกำหนดในการจำแนกตั้งแต่สมัยเร่ร่อนล่าสัตว์หาของป่า พัฒนาเข้าสู่สมัยเกษตรกรรมจนถึงสมัยชุมชนเมือง แต่ไม่ว่าจะใช้ข้อกำหนดใดมาเป็นเกณฑ์ข้อกำหนดนั้นจะต้องอนุวัติตามหลักฐานที่พบและสอดคล้องกันในเรื่องเวลา

การศึกษาทางด้านโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในประเทศไทยจนถึงปัจจุบันได้พบหลักฐานจากแหล่งโบราณคดีต่างๆ ที่ได้รับการศึกษาและมีผลการกำหนดอายุที่ชัดเจนมากขึ้นทำให้สามารถเรียงลำดับสมัยได้ดังนี้

๑. สมัยกลุ่มชนหาอาหารจากธรรมชาติ

ในสมัยแรกเริ่มนี้ มนุษย์พึ่งพาอาหารจากธรรมชาติเป็นหลักในการดำรงชีพอยู่รวมกันเป็นกลุ่มสังคมขนาดเล็กและโยกย้ายที่อยู่ไปตามแหล่งอันอุดมสมบูรณ์ ยังชีพด้วยการล่าสัตว์ จับสัตว์น้ำ เก็บพืชป่า ผลไม้เป็นอาหาร ผลิตเครื่องมือจากหินกรวดแม่น้ำนำมากะเทาะให้เกิดคมเพื่อใช้แล่เนื้อ ตัดไม้ เครื่องมือหินที่เป็นหลักฐานเก่าที่สุด มีอายุประมาณ ๗๐๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว พบที่บ้านดอนมูล และเขาป่าหนาม ในเขตจังหวัดลำปาง หลักฐานของกลุ่มชนในระยะนี้มักพบตามถ้ำในเทือกเขาหินปูน เฝิงผา หรือบริเวณริมฝั่งแม่น้ำร่วมกับกองไฟเถาถ่าน เศษอาหาร จำพวกกระดูกสัตว์ ชิ้นส่วนเครื่องมือเครื่องใช้

๒. สมัยชุมชนเกษตรกรรมเริ่มแรก

เป็นสมัยที่ประชากรเริ่มรู้จักการทำเกษตรกรรม มีความสามารถในการควบคุมธรรมชาติ ผลิตอาหารจากการเพาะปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์รวมกลุ่มกันเป็นสังคมขนาดใหญ่ขึ้น ตั้งถิ่นฐานเป็นหมู่บ้านที่แน่นอน ลดความถี่ในการเร่ร่อนล่าสัตว์หาของป่า มีการผลิตภาชนะดินเผา นำหินมาดัดแปลงขัดเกลาให้เรียบงดงามและมีความคมกว่าขวานหินกะเทาะ

ในสมัยนี้พบแหล่งที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่กว้างกว่าสมัยที่ผ่านมาและพบโบราณวัตถุในปริมาณมากชี้ให้เห็นว่าประชากรมีการอยู่รวมเป็นกลุ่ม ซึ่งในการขุดค้นมักพบพื้นที่ที่ใช้ฝังศพอยู่เสมอ ทำให้ทราบว่าในสมัยนี้มีประเพณีการฝังศพอย่างมีแบบแผน มีการห่อหุ้มศพ ตกแต่งศพด้วยเครื่องประดับ และฝังสิ่งของเครื่องใช้ลงพร้อมกับผู้ตาย (สุรพล นาถะพินธุ, ๒๕๓๘)

แหล่งโบราณคดีสมัยนี้พบกระจายอยู่เกือบทุกภาคของประเทศไทย อาทิ บ้านเชียง [4,100 - 3,000 BP.] จังหวัดอุดรธานี โนนท่ง [2,000 - 1,500 BC.] อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น [Higham and Thosarat, 1998 : 83 - 84]

เมื่อมนุษย์มีที่อยู่ถาวร สามารถผลิตอาหารขึ้นเอง ต่อมาในระยะเวลา ประมาณ ๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว มนุษย์ก็เริ่มรู้จักการนำโลหะเริ่มจากทองแดงมาดัดแปลง ประดิษฐ์ เป็นเครื่องมือเช่น หัวขวาน ใบหอก หัวธนู และไม่นานได้มีการนำโลหะอื่นมาผสม เช่น ดีบุก ตะกั่ว สารหนู จนกลายเป็นสำริดที่มีความสวยงาม คงทนมากขึ้น จนเมื่อราว ๒,๕๐๐ ปี มาแล้ว มนุษย์จึงรู้จักการถลุงเหล็ก นำมาทำเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความแข็งแรงทนทาน ก่อให้เกิดการขยายพื้นที่ทำกินเป็นบริเวณกว้าง ชุมชนเกิดการขยายตัวและเจริญรุ่งเรือง ขึ้นอย่างรวดเร็วทั่วทุกภาคของประเทศไทย

หลักฐานจากการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีหลายแห่งพบว่าชุมชนยุคสำริด พัฒนาการสืบต่อมาจากชุมชนเดิมในสมัยเกษตรกรรมแรกเริ่มเช่นที่บ้านเชียงในบางแห่งเป็น ชุมชนที่เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคสำริดราว ๓,๕๐๐ ปีที่ผ่านมาเช่น บ้านหลุมข้าว อำเภอ โนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสมัยนี้ไม่ต่างไปจากคนในสมัยก่อน คนพวกนี้รู้จักการเลี้ยงวัว หมูและสุนัข มีการล่าสัตว์ป่า เช่น กวาง ควายป่า ที่บ้านหลุมข้าว มีการขุดพบหลุมฝังศพที่มีอายุอยู่ในช่วง ๓,๐๐๐ - ๒,๕๐๐ ปี ภายในหลุมศพได้พบ เครื่องประดับทำจากวัสดุที่ไม่มีในท้องถิ่นเช่น กำไลและลูกปัดเปลือกหอยทะเล นอกจากนี้ ในชั้นอยู่อาศัยยังพบแม่พิมพ์ที่ใช้หล่อหรือผลิตสำริด ซึ่งชี้ให้เห็นว่ามีการซื้อขายแลกเปลี่ยน กันระหว่างชุมชนต่างๆ ที่เป็นแหล่งวัตถุดิบหรือแหล่งแร่ (Higham and Thosarat, 1998)

สำหรับชุมชนในยุคเหล็กนอกจากสืบทอดระบบการผลิตยังชีพด้วยการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์จากชุมชนยุคก่อนหน้านี้ ยังพบหลักฐานว่าบางชุมชนมีการผลิตเหล็กในระดับ อุตสาหกรรม มีการผลิตเกลือซึ่งใช้เป็นสินค้าที่สำคัญ และใช้บริโภคภายในชุมชน ในยุคนี้ สำริดเปลี่ยนบทบาทกลายเป็นวัตถุดิบที่นำมาใช้ทำเป็นเครื่องประดับที่แสดงสถานภาพ ทางสังคมของผู้เป็นเจ้าของเครื่องประดับสำริดที่พบ ได้แก่ กำไล เข็มขัด ต่างหู แหวน

แหล่งโบราณคดีที่จัดอยู่ในยุคเหล็ก ได้แก่ บ้านกระเบื้องนอก สมัยแรกอยู่ ในช่วง 2,300 - 1,800 BP. อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา (ผาสุก อินทรารุณ และคณะ, ๒๕๓๓) เนินอุโลก (2,200 - 1,700 BP.) อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา (Higham and Thosarat, 1998)

กำไลสำริดและขวานสำริดมีบ้อง

แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดสุรินทร์

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องราวของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเขตจังหวัดสุรินทร์ จนถึงปัจจุบันมีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีเป็นจำนวนมากในท้องที่อำเภอต่างๆ ทั้งที่เป็นการสำรวจจากการแปลภาพถ่ายทางอากาศและจากการสำรวจภาคพื้นดิน แหล่งโบราณคดีเหล่านี้ส่วนมากเป็นชุมชนโบราณที่มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบ จำนวนทั้งสิ้น ๕๙ แห่ง เช่น ชุมชนโบราณบ้านสลักได ตำบลสลักได อำเภอเมืองสุรินทร์

การสำรวจภาคพื้นดินโดยกรมศิลปากรตั้งแต่ปีงบประมาณ ๒๕๓๕ จนถึงปัจจุบันได้พบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์เพิ่มเติมอีกหลายแหล่ง โดยเฉพาะการสำรวจตามโครงการสำรวจแหล่งโบราณคดีลุ่มแม่น้ำมูล ที่มีพื้นที่ศึกษาบริเวณระยะ ๕ กิโลเมตร จากริมฝั่งแม่น้ำมูล ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพบแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ลุ่มตัวอย่างจำนวน ๑๒ แห่ง เกือบทุกแห่งจัดอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ด้วยวิธีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบโบราณวัตถุกับแหล่งโบราณคดีที่ได้รับการขุดค้นและมีผลการกำหนดอายุแล้ว บางแหล่งมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยวัฒนธรรมเขมร เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านโนนสวรรค์ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอชุมพลบุรี ตัวแหล่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน มีชั้นดินทับถมเป็นเนินสูงเกือบ ๓ เมตร และพบโบราณวัตถุได้แก่ เศษภาชนะดินเผาแบบต่างๆ รวมทั้งภาชนะเคลือบสีน้ำตาลแบบเขมร

เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๔๒ ได้มีการค้นพบโบราณวัตถุที่บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านโนนสวรรค์โดยบังเอิญ จากการขุดหลุมทำเตาเผาถ่านของชาวบ้าน บริเวณที่ถูกขุดเป็นหลุมกว้างประมาณ ๑ เมตร ยาว ๓ เมตร ภายในหลุมพบว่าเป็นที่ฝังศพของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยใส่ภาชนะดินเผาแล้วนำไปฝัง ภาชนะที่ใช้บรรจุมีลักษณะเป็นภาชนะก้นมนขนาดใหญ่ ๒ ใบ ปากภาชนะประกบกันวางนอนกับพื้น มีภาชนะรูปทรงคล้ายชามปากผายวางคว่ำอยู่ที่ก้นภาชนะด้านใต้ หลุมฝังศพทั้งสองหลุมวางตัวในแนวเหนือ - ใต้เหมือนกัน

จากการศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง สันนิษฐานว่าหลุมฝังศพเหล่านี้คงมีอายุอยู่ในราว ๒,๐๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่นักวิชาการจัดอยู่ในกลุ่มทุ่งกุลลา ซึ่งอยู่กระจายไปตลอดลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางแถบจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ลักษณะของกลุ่มทุ่งกุลลาที่สำคัญ คือ ประเพณีการฝังศพครั้งที่สอง โดยเชื่อกันว่าเป็นการฝังศพโดยการนำกระดูกผู้ตายบางส่วนหลังจากที่ปล่อยให้เนื่อยสลายไปแล้วไปบรรจุลงในภาชนะ และใช้อีกใบหนึ่งปิดทับลงไป ยกเว้นศพเด็กจะถูกนำไปบรรจุภาชนะแล้วฝังเลย การฝังศพในลักษณะนี้มีมากอยู่ในระดับเหนือชั้นดินที่นิยมการฝังศพแบบนอนหงายเหยียดยาว อย่างไรก็ตาม จากการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีหลายแห่งที่มีประเพณีการฝังศพครั้งที่สองไม่พบการฝังศพแบบนอนหงายเหยียดยาว อาจเป็นเพราะชุมชนนี้เข้ามาอยู่อาศัยหลังจากที่เปลี่ยนประเพณีการฝังศพแบบนอนหงายเหยียดยาวมาเป็นการใส่ภาชนะฝังแล้ว

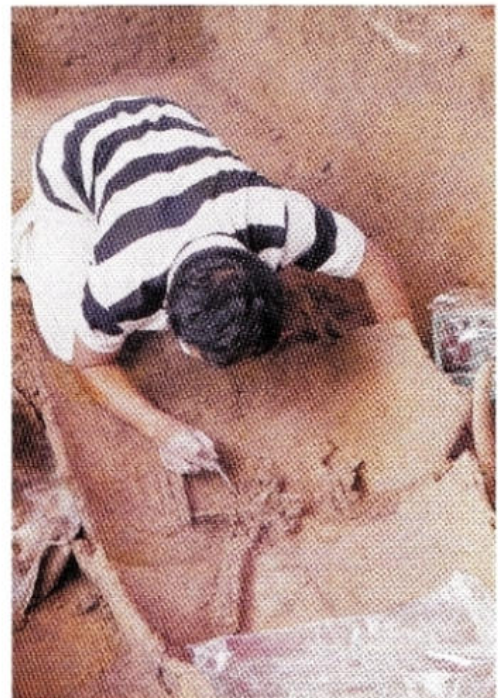

แหล่งโบราณคดีบ้านยะวึก ตำบลยะวึก อำเภอชุมพลบุรี

สภาพของแหล่งมีลักษณะเป็นเนินดินสูงจากระดับท้องนาประมาณ ๕ เมตร ตัวแหล่งมีคูน้ำล้อมรอบ การขุดค้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ (พรชัย สุจิตต์, ๒๕๒๖; กรมศิลปากร, ๒๕๓๑) พบโบราณวัตถุ ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ลายเขียนสี เป็นเส้น ตะกรันจากการถลุงเหล็ก กระดุก เศษถ่าน ซึ่งพบในปริมาณน้อยจนไม่สามารถนำไปหาอายุ แต่อย่างไรก็ตามที่แหล่งนี้ได้พบเศษภาชนะมีการตกแต่งร่วมแบบกับเศษภาชนะดินเผาจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีโนนยางซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

แหล่งโบราณคดีโนนยาง ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอชุมพลบุรี

โนนยางเป็นเนินดินริมฝั่งแม่น้ำมูลในเขตบ้านเขวาสีอุรัส ตัวเนินดินเป็นแหล่งโบราณคดีสูงประมาณ ๑๐ เมตรจากพื้นที่โดยรอบซึ่งเป็นนาข้าว การขุดค้นขุดลงไปไม่ถึงชั้นดินธรรมชาติ ดังนั้นส่วนที่เหลือในชั้นดินระดับล่างลงไปยังคงมีหลักฐานทางโบราณคดีหลงเหลืออยู่ สำหรับชั้นดินที่ทำการขุดค้น พบร่องรอยอาคาร ๔ หลัง มีลักษณะเป็นอาคารสร้างติดพื้นดิน ผนังอาคารก่อด้วยท่อนซุงและโปะทับด้วยดินเหนียว ด้านในเรียบ ชากผนังอาคารด้านหนึ่งที่หลงเหลืออยู่ วัดแนวตั้งจากพื้นดินสูงขึ้นมาราว ๓๐ เซนติเมตร ภายใต้อาคารมีภาชนะดินเผาฝังอยู่ ภายในภาชนะมีข้าวบรรจุอยู่ด้วย ขนาดของอาคารเหล่านี้มีขนาดไม่ใหญ่นัก ที่ค่อนข้างสมบูรณ์ที่สุดมีขนาด ๒.๖ x ๑.๗ เมตร ดังนั้นอาคารนี้น่าจะเป็นยุ้งข้าวมากกว่าเป็นบ้านสำหรับอยู่อาศัย อายุจากเรดิโอคาร์บอนของท่อนไม้ซุงมีอายุในราว ๒,๓๐๐ - ๒,๐๐๑ ปีมาแล้ว (Nitta, 1991)

การขุดค้นทางโบราณคดีที่แหล่งโบราณคดี
บ้านโนนสวรรค์ ตำบลนาหนองไผ่
อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒
โดย สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๙ นครราชสีมา

ภาชนะดินเผาบรรจุศพ จากแหล่งโบราณคดี
บ้านโนนสวรรค์ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

การขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านโนนสวรรค์
ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

อาคารที่กล่าวข้างต้นถูกไฟไหม้ ในขณะเดียวกันมีการขุดร่องดิน ๒ ร่อง ลึก
ประมาณ ๗๐ เซนติเมตร กว้างประมาณ ๑ เมตร ภายในร่องดินพบเครื่องมือเหล็ก ๑ ชิ้น
หลังจากนั้นบริเวณนี้ถูกใช้เป็นที่ฝังศพ ซึ่งถูกฝังลงในภาชนะดินเผาขนาดใหญ่มีฝาปิด และ
สมัยสุดท้ายมีการขุดร่องดินอีกมีขนาดกว้าง ๔.๔ เมตร ลึก ๒ เมตร นี่ทำให้ความเห็นว่า
น่าจะเป็นร่องคูมีแนวรั้วไม้กั้นขอบเขตของที่อยู่อาศัย อายุจากตัวอย่างไม้กำหนดด้วยวิธี
เรดิโอคาร์บอน ได้ค่าอายุ ๒,๒๖๓ - ๑,๙๒๑ ปีมาแล้ว

ภาชนะดินเผาบรรจุศพ จากแหล่งโบราณคดีบ้านโนนสวรรค์
ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

การขุดค้นทางโบราณคดีในยาง
บ้านเขวาสี ตำบลนาหนองไผ่
อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์

แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท ตำบลปราสาทกก อำเภอปราสาท

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นที่ตั้งของปราสาททnung อันเป็นโบราณสถานในวัฒนธรรมเขมร การค้นพบหลักฐานการอยู่อาศัยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งนี้เกิดขึ้นเมื่อมีโครงการขุดแต่งปราสาททnung ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ การขุดตรวจชั้นดินทางด้านหลังของโบราณสถานได้พบหลักฐานสำคัญได้แก่ ชิ้นส่วนท่อของเตากลงเหล็กที่มีซี่แร่ปน ร่องรอยเตากลงเหล็ก และโครงกระดูกมนุษย์

โครงกระดูกมนุษย์ถูกฝังอยู่ใกล้กับเตากลงเหล็ก หันหัวไปทางทิศใต้ มีเศษภาชนะดินเผาฝังร่วมกับศพโดยวางกองไว้บนลำตัว ปลายเท้า มีเครื่องประดับเช่นลูกปัดแก้ว พบบริเวณกระดูกคอและหน้าอก กระดูกนิ้วมือสวมแหวนสำริด นอกจากนี้ยังพบขวานเหล็ก ๒ ชิ้นที่ปลายเท้า การศึกษาโครงกระดูกเบื้องต้น ได้ข้อมูลว่าเป็นโครงกระดูกมนุษย์เพศชาย จากลักษณะของฟันที่เป็นร่องลึกบ่งชี้ว่ามีอายุเข้าวัยกลางคน โดยอาจมีชีวิตอยู่หลังสมัยที่มีกิจกรรมการถลุงโลหะ เพราะหลุมศพขุดตัดผ่านชั้นนี้ลงไป (พงศัณวีย์ บรรทม, ๒๕๓๖)

ที่แหล่งนี้ไม่มีการกำหนดอายุด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ แต่จากหลักฐานที่พบนั้นมีแนวโน้มมากพอที่จะอนุมานได้ ว่าก่อนการก่อสร้างอาคารในสมัยวัฒนธรรมเขมรได้มีกลุ่มชนสมัยเหล็กเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว เช่นเดียวกับที่ ปราสาทพนมวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ที่นี้พบหลักฐานของชุมชนสมัยเหล็กเป็นหลุมฝังศพอยู่ใต้ชั้นฐานรากของศาสนสถานเขมรที่สร้างขึ้นเมื่อ ๑,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา (Bandhom, 1998) ลักษณะเช่นนี้อาจชี้ให้เห็นว่า การติดต่อที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางของชุมชนต่างๆ ในสมัยนี้มีผลต่อการกำหนดนโยบายการแผ่ขยายอิทธิพลของอาณาจักรเขมรในระยะต่อมาด้วย

แหล่งโบราณคดีบ้านโคกหิน ตำบลโพธิ์ อำเภอปราสาท

สภาพของแหล่งเป็นที่ราบมีลำน้ำไหลผ่าน สมเด็จพระรามาธิบดี (๒๕๔๐) ได้รายงานผลการสำรวจที่แหล่งนี้ว่า ได้พบเศษภาชนะดินเผาและเศษตะกั่วแร่เหล็ก เศษภาชนะดินเผาที่พบมีทั้งแบบเผาด้วยความร้อนอุณหภูมิต่ำและแบบเนื้อแกร่ง สิ่งที่น่าสนใจอยู่ที่ส่วนผสมของเนื้อภาชนะแบบแรกซึ่งมีเกล็ดข้าวปุ้นอยู่ด้วย และมีการตกแต่งผิวด้วยการเคลือบน้ำดินสีแดง ชัดมัน ผู้สำรวจได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเศษตะกั่วแร่เหล็กที่พบในแหล่งนี้ว่า เป็นกิจกรรมในระดับภายในชุมชนที่ยังกำหนดช่วงสมัยแน่นอนไม่ได้

เมื่อไม่นานมานี้ นายทองเหลือง บุญพร้อม อาจารย์ ๓ ระดับ ๘ แห่งโรงเรียน ตมวิทยาคาร บ้านตม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ แจ้งให้เจ้าหน้าที่ สำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๙ นครราชสีมา ทราบว่าเมื่อประมาณ เกือบ ๑๐ ปี ที่ผ่านมา มีการพบโบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา เศษกระดูก เครื่องประดับคล้ายเปลือกหอยที่สันนิษฐานว่าจัดอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณบ้านขาม ตำบลสังขะ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าโบราณวัตถุสูญหายไปเกือบทั้งหมด คงเหลือเฉพาะภาชนะดินเผา จำนวน ๒ ใบ ใบแรกเป็นภาชนะมีเชิง ส่วนคอยึดสูง ใบที่สองเป็นภาชนะก้นกลม ทั้งสองใบตกแต่งผิวด้วยลายขีดและกดเป็นจุดภายในลายเส้นคดโค้ง และเส้นขนาน จากการที่ไม่หลงเหลือหลักฐานอื่นให้เห็นและไม่พบร่องรอยใดๆ จากการสำรวจเพิ่มเติม จึงไม่สามารถอธิบายความเป็นมาของแหล่งได้

มีแหล่งโบราณคดีเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้นที่ได้รับการขุดค้นตามหลักวิชาการและมีผลการกำหนดอายุด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ แหล่งเหล่านี้ นอกจากจะเป็นตัวแทนของแหล่งก่อนประวัติศาสตร์ที่ใช้เทียบเคียงค่าอายุกับแหล่งอื่นๆ ยังแสดงให้เห็นว่าเป็นช่วงที่มีการอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นในสมัยเหล็ก แม้ว่าบางแหล่งจะมีหลักฐานการอยู่อาศัยมาก่อนหน้านี้นับไม่ถ้วน แต่ก็ได้หมายความว่าแหล่งโบราณคดีทุกแหล่งในจังหวัดสุรินทร์

การขุดค้นทางโบราณคดีที่ปราสาททง
ตำบลปราสาททง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

ภาพถ่ายทางอากาศบ้านสลักได ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ภาพถ่ายทางอากาศบ้านแกใหญ่ อำเภอมือ จังหวัดสุรินทร์

ภาพถ่ายทางอากาศภายในตัวเมืองสุรินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ภาพถ่ายทางอากาศบ้านแสงพัน อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

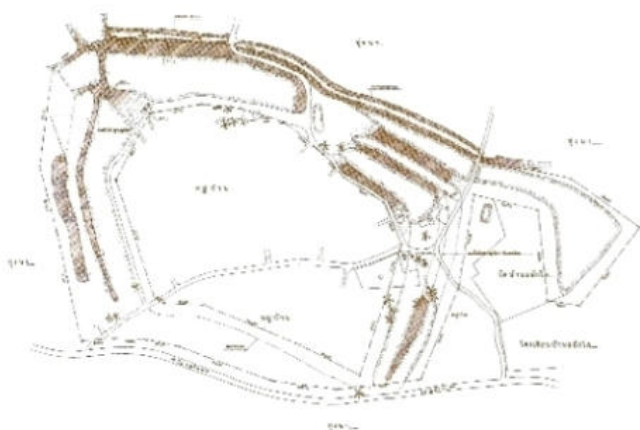

จะเริ่มปรากฏแรกสุดในสมัยเหล็กนี้ เพราะยังมีแหล่งอีกเป็นจำนวนมากที่เรายังไม่สามารถ
คาดการณ์หรือพบหลักฐานการอยู่อาศัยด้วยวิธีการขุดค้นทางโบราณคดีตามแหล่งต่างๆ
ที่มีอายุเก่ากว่านี้ในชั้นดินลึกลงไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การศึกษาทางโบราณคดีในเขตลุ่มแม่น้ำมูลที่ผ่านมา ยัง
ไม่เคยพบแหล่งโบราณคดีสมัยเกษตรกรรมเริ่มแรก เป็นไปได้ว่าจำนวนแหล่งในสมัยนี้
มีอยู่เบาบางมาก หรือปรากฏในชั้นหลักฐานระดับลึกจนยากต่อการสำรวจพบจากผิวดิน
แต่ได้พบว่าจำนวนของชุมชนกลับเพิ่มมากมายเมื่อเข้าสู่สมัยเหล็ก บางแหล่งมีขนาด
ใหญ่โต มีพัฒนาการทางเทคโนโลยี การติดต่อแลกเปลี่ยนที่มีโครงข่ายอย่างมั่นคง
ระบบความเชื่อที่ซับซ้อนมากขึ้น ปัจจัยสำคัญที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดพัฒนาการทาง
สังคมประการหนึ่งคงได้แก่ความรู้ทางด้านโลหกรรม เครื่องมือเหล็กมีประสิทธิภาพสูง
ในการเก็บเกี่ยวข้าว และพืชผลชนิดอื่น ตลอดจนการปรับหน้าดิน ไถดินไม้ ขยายพื้นที่
ทำกินเพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นจนสามารถมีผลผลิตเหลือเก็บสำรองไว้ในยุ้งดังที่พบที่
โนนยาง การเริ่มต้นดัดแปลงธรรมชาติ การจัดการชลประทาน ขุดคลอง คูน้ำ ป่อน้ำ
พบว่ามีชุมชนโบราณเป็นจำนวนมากในเขตจังหวัดสุรินทร์ มีร่องรอยการปรับเปลี่ยนพื้นที่
เป็นคูน้ำ คันดิน ทิ้งไว้ให้เห็นบนผิวดินอยู่เป็นจำนวนมากจนเป็นที่สังเกตกันมานาน
แต่ข้อเท็จจริงแล้วยังเป็นปัญหาอยู่ว่าคูน้ำ คันดินเหล่านี้มีอายุอยู่ในสมัยใดและเกิดขึ้น
ได้อย่างไรเพราะการขุดค้นและการกำหนดอายุแหล่งที่มีคู กำแพงล้อมรอบมักดำเนินงาน
ในพื้นที่อยู่อาศัย จึงไม่สามารถใช้กำหนดอายุการสร้างคูน้ำหรือคันดินได้ และการปรับไถ
เปลี่ยนแปลงสภาพในปัจจุบันยังเพิ่มปัญหาให้มีดินลงไปอีก

ข้อสังเกตเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีคูน้ำ - คันดิน

ชุมชนโบราณหรือแหล่งโบราณคดีที่มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบ เป็นที่สนใจของ
นักวิชาการมาเป็นเวลานานนับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดย วิลเลียมฮันท์ (๑๙๕๐)

คูน้ำ - คันดิน บ้านสลักได
ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

จากกองทัพอากาศอังกฤษสังเกตเห็นเนินมีคูน้ำ ค้นดินในขณะบินถ่ายภาพทางอากาศ เนินดินเหล่านี้มีอยู่เป็นจำนวนมากและคิดว่ามีอายุเก่าแก่ถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ รูปร่างของแหล่งมีหลายประเภททั้งที่เป็นรูปกลม วงรี สี่เหลี่ยมผืนผ้าและที่เป็นรูปร่าง ไม่สม่ำเสมอ

ทิวา ศุภจรรยา (๒๕๓๖) ได้ศึกษาลักษณะชุมชนโบราณในจังหวัดสุรินทร์ พบว่าส่วนใหญ่มีรูปแบบเป็นคูขุดล้อมรอบเนิน โดยการขุดคูกักเก็บน้ำบริเวณชายเนิน โดยอาจขุดล้อมรอบเพียงชั้นเดียวหรือมีมากกว่า ๕ ชั้น เช่น บ้านชีเหล็ก ตำบลเมืองที่ อำเภอเมืองสุรินทร์ บ้านท่าระโยง ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมืองสุรินทร์ มีคูล้อมรอบ ๔ ชั้น และมีร่องรอยขุดคลองโยงออกไปจากตัวเมืองโดยรอบเพื่อประโยชน์ในการระบายน้ำ ออกไปยังพื้นที่นา เช่นเดียวกับที่บ้านพระปืด ตำบลเขวาสินรินทร์ ยังพบคูคันดินตัดเป็น เส้นตรงออกไปจากเมืองด้วย

อลิษาเบท มัวร์ (๒๕๓๑) เสนอแนวความคิดไว้ว่า ชุมชนโบราณในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ได้ดัดแปลงธรรมชาติโดยสร้างคูและ อ่างเก็บน้ำไว้ในฤดูแล้ง โดยการศึกษามัวร์ได้แบ่งรูปแบบพัฒนาการของสิ่งก่อสร้าง ประเภทแหล่งน้ำนี้เป็น ๓ สมัย สมัยแรก รูปร่างคูน้ำถูกบังคับด้วยเส้นความสูงต่ำของ เนินดินอยู่อาศัย การที่มีคูน้ำหลายชั้น จะสามารถควบคุม เก็บน้ำได้มากขึ้น สมัยที่สอง มีการขุดคูน้ำล้อมรอบในอาณาเขตกว้างกว่าเดิมโดยการขยายพื้นที่ออกไปจากสมัยแรก แหล่งสมัยนี้มักพบหลักฐานในสมัยประวัติศาสตร์และมีขนาดใหญ่มากเช่นเมือง ฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ สมัยที่สามได้แก่อ่างเก็บน้ำหรือบาราย และคูน้ำล้อมรอบ ศาสนสถานซึ่งเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรโดยตรง

การจัดระบบแหล่งน้ำเพื่อให้่ายต่อการศึกษาเปรียบเทียบของมัวร์ อาจนำมา ใช้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุรินทร์กับเมืองใกล้เคียงได้ในบางประเด็น ทิวา ศุภจรรยา ศึกษาลักษณะตัวเมืองสุรินทร์จากภาพถ่ายทางอากาศ พบว่าเป็นเมือง ที่มีคูคันดินล้อมรอบ ๒ ชั้น ชั้นในเป็นรูปรี บางส่วนเป็นเส้นตรงมุมมน คูชั้นนอกมีผังรูป เหลี่ยมมุมมน ด้านยาววางตัวแนวตะวันออกเฉียงใต้ มีเนื้อที่รวมประมาณ ๒,๐๐๐ ไร่เศษ นอกจากนี้ ยังมีคูคันดินเชื่อมต่อระหว่างคูชั้นนอกและชั้นในด้วย สิ่งสำคัญอยู่ที่การพบ ชุมชนที่มีคูคันดินรอบเมืองสุรินทร์อยู่ ๓ แห่ง ได้แก่ บ้านแกใหญ่ บ้านแสงพัน บ้านสลักได ทั้งสามแหล่งพบร่องรอยการขุดคลองเชื่อมถึงคูชั้นนอกของเมืองสุรินทร์ โดยอาศัยน้ำจากห้วยสะพานลาวซึ่งมีบ้านสลักไดอยู่ทางต้นน้ำ (ทิวา ศุภจรรยา, ๒๕๓๖) จากแนวคลองที่เชื่อมจากสามหมู่บ้านมาบรรจบกับคูเมืองสุรินทร์ชั้นนอกจึงเป็นไปได้ว่า เครือข่ายระบบชลประทานของเมืองในกลุ่มนี้อาจเกิดขึ้นภายหลังการขยายตัวของชุมชน ที่ผังเมืองเปลี่ยนจากสมัยแรกไปสู่สมัยที่สองในช่วงใดช่วงหนึ่งของสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเมืองสุรินทร์มีหลักฐานว่าดำรงสถานะเป็นเมืองศูนย์กลางในช่วงดังกล่าว ถ้าหากสมมุติฐานของมัวร์ถูกต้อง และไม่มีคูคันดินจากเมืองบิหารตัดเข้าไปถึงเมือง สุรินทร์ชั้นในอย่างแท้จริง เพราะถ้ามีคูคันดินตัดเข้าไปถึงคูเมืองชั้นในและถูกทำลายลงใน

สมัยปัจจุบันนั้นจะต้องย้อนกลับไปทบทวนใหม่ จะเห็นว่าการปรับเปลี่ยนพื้นที่ในสมัย
หลังจนหลักฐานแปรปรวนทำให้การพิจารณาความเป็นมาของเมืองมีจุดอ่อนเสมอ
จึงส่งผลให้คุณค่าของเมืองด้อยลงกว่าที่ควรจะเป็น

คาดกันว่าคูคันดินที่ล้อมรอบแหล่งชุมชนนั้นสามารถสร้างขึ้นอย่างรวดเร็วที่สุดใน
สมัยเหล็ก อันเนื่องมาจากจำนวนประชากร สภาพสังคม ความรู้ทางเทคโนโลยี เศรษฐกิจ
ของชุมชนสมัยนั้นมีความพร้อมมากพอต่อการปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เป็นประโยชน์
ต่อการดำรงชีพ การสำรวจทางโบราณคดีในเขตจังหวัดสุรินทร์ได้พบหลักฐานของชุมชน
ในสมัยเหล็กตามแหล่งต่างๆ รวมไปถึงการขุดค้นพบหลักฐานของคนในสมัยเหล็กที่แหล่ง
โบราณคดีโนนยางซึ่งมีแนวโน้มว่าอาจมีการตั้งถิ่นฐานมาก่อนหน้านั้นและที่แหล่ง
โบราณคดีบ้านปราสาท ตำบลปราสาททอง พบหลักฐานการฝังศพของคนสมัยเหล็ก
และร่องรอยการถลุงเหล็ก ยิ่งกว่านั้นเมื่อตรวจสอบภาพถ่ายทางอากาศพบว่าในบริเวณนี้
มีแนวคูคันดินล้อมรอบเป็นรูปร่างเกือบกลมและมีแนวคันดินเชื่อมต่อกับลำน้ำเดิมเพื่อ
บังคับให้น้ำไหลเข้ามายังคูน้ำรอบๆ ที่ตั้งชุมชน (พงศ์ธวัช บรรทม, ๒๕๓๖) รูปร่างของ
คูน้ำแบบนี้เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมักเป็นแหล่งที่พบ
หลักฐานทางโบราณคดีสมัยเหล็กอยู่เสมอ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าการศึกษาลักษณะก่อสร้างเหล่านี้ดำเนินมาเป็นเวลานานแต่ก็
ยังไม่สามารถกำหนดสมัยได้แน่นอน ผลการศึกษาล่าสุดของโครงการร่วมระหว่าง
กรมศิลปากรและมหาวิทยาลัยโอทาโก ประเทศนิวซีแลนด์ที่แหล่งโบราณคดีเนินอุโลก
อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา นอกจากจะให้ข้อมูลที่น่าสนใจแล้วยังทำให้การศึกษา
เรื่องคูคันดินในอนาคตต้องระมัดระวังมากขึ้นไปด้วย แหล่งนี้จัดอยู่ในสมัยเหล็ก
มีคูคันดินรูปร่างเกือบกลมล้อมรอบ ๕ ชั้นและมีแนวคลองที่ขุดเชื่อมกับลำน้ำทางทิศเหนือ
การขุดตรวจชั้นดินตัดขวางคูคันดินทั้ง ๕ ช่องนั้น นักธรณีสัณฐานผู้ทำวิจัยไม่พบว่า
มีหลักฐานการขุดหรือสร้างคันดิน สิ่งที่ปรากฏให้เห็นนั่นกลับเป็นร่องน้ำเก่า ที่ลุ่มซึ่ง
ตื้นเขินเพราะแม่น้ำเปลี่ยนเส้นทางไหล ส่วนคูคันดินนั้นเป็นผลจากการปรับขยายพื้นที่
เป็นนาข้าวในปัจจุบัน โดยเฉพาะแนวคูที่เชื่อมต่อกับลำน้ำยังไม่สัมพันธ์กับแหล่งเพราะ
ลำน้ำได้เปลี่ยนทางเดินมาแล้ว และการทดสอบซ้ำอีกจำนวน ๔ แหล่งยังได้ผลเช่นเดียว
กับเนินอุโลก (Higham and Thosarat, 1998)

สาระสำคัญของผลการศึกษานี้ที่จะต้องคำนึงถึงก็คือ คูคันดินที่ล้อมรอบชุมชน
อยู่นั้นสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งจากการกระทำของคนและเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่
เกิดขึ้นเสมอในเขตแอ่งโคราชซึ่งมีสภาพภูมิประเทศเป็นแอ่ง ดังนั้นการศึกษาจากนักธรณี
สัณฐานจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการตรวจสอบแหล่งคูคันดินที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน
ในแห่งอื่นๆ ต่อไป แต่สำหรับกรณีของคูคันดินเมืองสุรินทร์ที่มีขอบเขตพื้นที่กว้างขวาง
เช่นเดียวกับเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองฟ้าแดดสงยาง
จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นที่ชัดเจนว่าเกิดขึ้นจากการขยายตัวเมืองออกไปโดยเฉพาะสามเมือง
หลังยังปรากฏสิ่งก่อสร้างสมัยประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมาก

โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ : วัฒนธรรมทวารวดี

สมัยทวารวดี เป็นช่วงเวลาแรกเริ่มของสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ หรือราว ๑,๐๐๐ - ๑,๔๐๐ ปีมาแล้ว ชุมชนโบราณในสมัยนี้เป็นชุมชนที่พัฒนาการมาจากชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย มีการติดต่อสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับชุมชนที่อยู่ห่างไกล

จากการที่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งอยู่ในเส้นทางการค้าอันมีจีนและอินเดียเป็นแหล่งวัฒนธรรมใหญ่ ทำให้ชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์มีโอกาสที่จะติดต่อสัมพันธ์กับวัฒนธรรมดังกล่าวโดยเฉพาะวัฒนธรรมอินเดีย และด้วยพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่มีปัจจัยด้านต่างๆเกื้อหนุน ที่ก่อให้เกิดระบบสังคมแบบมีผู้นำชุมชนขึ้น เมื่อวัฒนธรรมอินเดียแพร่หลายเข้ามาโดยพ่อค้า นักเดินทาง ฯลฯ วัฒนธรรมเหล่านี้มีหลายด้าน เช่น ภาษา ศาสนา การปกครอง เป็นต้น บรรดาผู้นำชุมชนเหล่านี้คงจะได้มีการเลือกรับเอาวัฒนธรรมบางอย่างที่เหมาะสมกับชุมชนเหล่านี้คงจะมีการเลือกรับเอาวัฒนธรรมบางอย่างที่เหมาะสมกับชุมชนและเอื้ออำนวยต่อการปกครองของตนเอง มีการปรับเปลี่ยนและผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมอินเดียกับวัฒนธรรมดั้งเดิมจนกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชนในสมัยต้นประวัติศาสตร์ไทย ที่เรียกว่า วัฒนธรรมทวารวดี

วัฒนธรรมทวารวดีนั้น เกิดทางภาคกลางก่อนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ จากนั้นที่กษัตริย์ชาวจีน ๒ ท่าน คือ ชวนซัง (HSUAN - TSANG) หรือเสียนซัง (HIUAN - TSANG) และอี้จิง (I-CHING) หรือยี้ซิง (YI-TSIANG) ซึ่งเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ กล่าวถึงอาณาจักรที่ชื่อว่า ทวารวดี ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างอาณาจักรศรีเกษตรในประเทศพม่าและเมืองอิศานปุระในประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน (ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ๒๕๓๕ : ๒๑) นอกจากนี้ยังได้มีการค้นพบเหรียญเงิน ซึ่งมีคำจารึกเป็นอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ คำจารึกอ่านได้ว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณยะ” แปลว่า พระเจ้าทวารวดีผู้มีบุญ (ชะเอม แก้วคล้าย, ๒๕๓๔ : ๕๙) เหรียญเงินที่มีคำจารึกดังกล่าวค้นพบในหลายๆ ที่ในภาคกลาง เช่น ที่จังหวัดนครปฐม จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดชัยนาท ระยะนี้ชุมชนมีพัฒนาการเป็นชุมชนเมือง มีการเปลี่ยนแปลงสถานะของผู้ปกครองจากผู้นำมาเป็นกษัตริย์ การจัดการชุมชนมีการขุดคูน้ำและก่อคันดินขึ้นเพื่อเป็นขอบเขตของเมือง และคงเพื่อป้องกันข้าศึกศัตรูด้วย ส่วนคูน้ำนอกจากจุดประสงค์ข้างต้นแล้ว ก็คงขุดขึ้นเพื่อการกักเก็บน้ำไว้ใช้ภายในชุมชนด้วย ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธและสร้างวัดถูเนื่องในศาสนาขึ้น เช่น เจดีย์ พระพุทธรูป ธรรมจักร พระพิมพ์ เป็นต้น เมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางที่สำคัญ เช่น เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี เมืองจันทเสน จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น

วัฒนธรรมทวารวดี แพร่หลายจากบริเวณภาคกลางไปสู่ภาคอื่นๆ ได้แก่ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ ซึ่งเป็นผลมาจากการติดต่อสัมพันธ์ของผู้คนในภูมิภาคต่างๆ เหล่าอันมีรากฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย

วัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยทั่วไปมีลักษณะสังคมที่พร้อมจะเข้าสู่สังคมเมืองมาตั้งแต่ประมาณ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว หรือราวพุทธศตวรรษที่ ๖ (พิสิฐ เจริญวงศ์ และคนอื่นๆ, ๒๕๓๑ : ๕๗) เมื่อมีการติดต่อสัมพันธ์มีการรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามา ทั้งจากวัฒนธรรมทวารวดีที่แพร่หลายมาจากภาคกลางของประเทศ และวัฒนธรรมเขมรที่ในขณะนั้นปรากฏในรูปของรัฐฟูนัน แคว้นเจนละ ชุมชนเหล่านี้ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมดังกล่าวให้เข้ากับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ปรากฏเป็นวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมร เข้าสู่สังคมเมือง ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา

ภายในภาคอีสานปรากฏชุมชนสมัยทวารวดีทั่วไปทั้งภูมิภาค เมืองโบราณในสมัยนี้ที่สำคัญ เช่น เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมืองกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ เมืองเสมา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนและเป็นรูปธรรมอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมทวารวดี นั่นคือ การนับถือศาสนาพุทธ ซึ่งก่อให้เกิดงานศิลปกรรมที่เนื่องในศาสนา ตามเมืองหรือชุมชนโบราณสมัยทวารวดีจะพบว่ามีสิ่งก่อสร้าง สิ่งก่อสร้าง หรือรูปเคารพในศาสนาพุทธ ได้แก่ พระพุทธรูป พระพิมพ์ ใบเสมา เป็นต้น

แหล่งวัฒนธรรมทวารวดีในสุรินทร์

จังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำมูลของภาคอีสานตอนล่าง ซึ่งเป็นบริเวณที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมร (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘) ซึ่งแพร่หลายเข้ามาพร้อมกับอำนาจทางการเมืองอย่างเข้มข้น ดังปรากฏชุมชนในวัฒนธรรมเขมรเป็นจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม ยังปรากฏชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖) ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับชุมชนเขมรในเขตจังหวัดต่างๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลหลายแห่ง ดังเช่น เมืองเสมา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครราชสีมา เมืองโบราณบ้านฝ้าย อำเภอหนองหงส์ เมืองโบราณบ้านปะเคียบ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ เมืองคงโคก อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ชุมชนโบราณบ้านไผ่ใหญ่ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี (กรมศิลปากร, ๒๕๓๒ : ๑๑๔ - ๑๑๖) เป็นต้น

ในเขตจังหวัดสุรินทร์ ปรากฏชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดีเช่นเดียวกัน ชุมชนเหล่านี้มักจะมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีสิ่งประดิษฐ์เนื่องในพุทธศาสนา เช่น

ใบเสมาสมัยทวารวดี ที่บ้านตรึม อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์

ชุมชนโบราณบ้านตรึม

อยู่ในเขตตำบลตรึม อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ บริเวณบ้านตรึม มีลักษณะเป็นชุมชนที่มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมมีคูน้ำล้อมรอบ ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านมีบารายขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า บารายนี้ชาวบ้าน เรียกว่า หนองลิ้ม

หลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีที่ค้นพบในชุมชนแห่งนี้ ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา และใบเสมาที่อยู่ภายในวัดตรึม ซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้าน ใบเสมาเหล่านี้เดิมพบอยู่ภายในหมู่บ้านและได้มีการเคลื่อนย้ายมาปักรวมกันไว้ภายในวัดและสร้างอาคารคลุม ใบเสมา มีลักษณะเป็นแบบแผ่นรูปกลีบบัว ส่วนใหญ่ทำด้วยหินบะซอลต์ ใบเสมาทุกใบมีการตกแต่งที่เหมือนกัน นั่นคือ สลักลายเป็นรูปเจดีย์อยู่ตรงกลางทั้งสองด้าน เจดีย์มียอดแหลมบรรจบกับส่วนบนของใบเสมาพอดี ที่ขอบของใบเสมาจะแกะเป็นเส้นตรงโค้งไปตามขอบ ทำให้ดูเหมือนว่าผิวหน้าทั้ง ๒ ด้านของใบเสมายื่นออกมา

ใบเสมาเป็นศาสนวัตถุที่นิยมสร้างขึ้นของชุมชนทวารวดีในภาคอีสาน ในขณะที่ชุมชนทวารวดีในภาคกลางหรือภาคอื่นๆ ไม่ค่อยนิยมสร้างใบเสมา ชุมชนทวารวดีในภาคอีสาน จะให้ความสำคัญกับใบเสมาเป็นอย่างมาก ใบเสมาเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับจุดประสงค์ในการใช้งานหลายลักษณะ มีข้อเสนอถึงหน้าที่การใช้งานของใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีของภาคอีสานไว้อย่างน่าสนใจ (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๓๕ : ๓๔๕ - ๓๔๖) ดังนี้

๑. เป็นการปักเพื่อแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา โดยแบ่งออกเป็น
 - ๑.๑ ปักล้อมรอบอุโบสถ หรือบริเวณที่พระสงฆ์ใช้ทำสังฆกรรม
 - ๑.๒ ปักล้อมรอบบริเวณที่เป็นสถูป เจดีย์ สำหรับเคารพบูชา

ลักษณะการปักทั้ง ๒ แบบเพื่อกำหนดเขตในการทำสังฆกรรม หรือ ล้อมรอบบริเวณที่เป็นสฎ เจดีย์ อาจปักในลักษณะ ๔ ทิศ หรือ ๘ ทิศ

๑.๓ เป็นเครื่องหมายแสดงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยปักอยู่ตรงกลางบริเวณ หรือปักอยู่ทั่วๆ ไป ในบริเวณที่กำหนดไว้

๒. เป็นการสร้างขึ้นเพื่อการกุศล แล้วนำไปปักไว้ในเขตศักดิ์สิทธิ์ โดยปักเป็น กลุ่ม หรือเรียงรายกันไป

๓. ใบเสมาบางใบ อาจถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ควรเคารพ เช่น เป็น สัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป หรือเจดีย์ และมีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง โดยจะมีการปัก เป็นกลุ่ม หรือปักเพียงใบเดียว

จากลักษณะของใบเสมาที่บ้านต๋มนี้ ถูกเคลื่อนย้ายมารวมกัน ทำให้ไม่ทราบ ตำแหน่งและลักษณะการปักดั้งเดิม จึงสันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อกำหนดเขตในการทำพิธีกรรมของพระสงฆ์ในพุทธศาสนา

นอกจากนี้ที่บริเวณกลางหมู่บ้านมีเนินดินสูง บนเนินดินพบซากโบราณสถาน ที่ปัจจุบันเหลือเพียงฐานเป็นแนวศิลาแลงเรียงตัวกัน ๑ ชั้น รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาด ประมาณ ๔.๕๐ x ๔.๕๐ เมตร บนเนินดินได้พบใบเสมาแบบแผ่น ทำด้วยศิลาแลงจำนวน ๒ ใบ ใบหนึ่งเป็นแบบแผ่นเรียบไม่มีการตกแต่งใดๆ ส่วนอีกใบทำเป็นเส้นนูนขึ้นมาตรงกลางใบ บนผิวดินและหน้าตัดของเนินดินที่ถูกไถออก ปรากฏเศษก้อนอิฐและเศษ ภาชนะดินเผาเนื้อดินอยู่ทั่วไป ตัวโบราณสถานปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศาลปู่ตาประจำหมู่บ้าน โบราณสถานหลังนี้อาจเป็นสิ่งก่อสร้างสมัยทวารวดีหรือเขมรก็ได้ เนื่องจากที่ชายเนินนอก หมู่บ้านปรากฏบารายขนาดใหญ่ที่สร้างในวัฒนธรรมเขมร และมักจะสร้างอยู่ทางด้าน ทิศตะวันออกของปราสาท

ชุมชนโบราณบ้านไพรขลา

อยู่ในเขตตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ เป็นชุมชนที่มีแผนผัง รูปกลมคูน้ำคันดินล้อมรอบ ๒ - ๓ ชั้น หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้ ได้แก่ ใบเสมา ซึ่งปรากฏอยู่ ๒ บริเวณ ได้แก่ บริเวณที่เรียกว่า โนนสิมมาใหญ่ และโนนสิมมาน้อย

โนนสิมมาใหญ่

อยู่ภายในหมู่บ้านทางทิศใต้ บริเวณนี้ปรากฏใบเสมาเป็นจำนวนมาก มีทั้งที่ปักอยู่ในตำแหน่งเดิมและที่ถูกเคลื่อนย้าย โดยใบเสมาจำนวนหนึ่งราษฎรได้นำมาเก็บ รวมกันไว้ในอาคารขนาดเล็กที่สร้างขึ้นบริเวณที่พบใบเสมา ใบเสมาทั้งหมดใช้ศิลาแลง เป็นวัสดุ มีลักษณะแบบแผ่นรูปกลับบัว ตรงกลางใบทำเป็นรูปหม้อน้ำที่มียอดเป็นรูป กรวยแหลม หรือเป็นสันขึ้นมาทั้ง ๒ ด้าน ลักษณะการตกแต่งเหมือนกับใบเสมาที่ บ้านต๋มจากตำแหน่งของใบเสมาที่ปรากฏแม้ว่าบางใบจะถูกเคลื่อนย้าย แต่ก็ยังสังเกต ได้ถึงลักษณะของการปักเป็นกลุ่มโดยไม่มีรูปแบบและตำแหน่งที่แน่นอน

โนนสิมมาน้อย

อยู่ทางทิศตะวันตกภายในหมู่บ้าน บริเวณนี้พบใบเสมาจำนวนเล็กน้อยอยู่รวมกันเพียงจุดเดียว ใบเสมาบางใบน่าจะปักอยู่ในตำแหน่งเดิม โดยมีการย้ายใบเสมาใบอื่นๆ มาวางรวมกันได้ ลักษณะของใบเสมาเหมือนกับใบเสมาที่โนนสิมมาใหญ่ เป็นใบเสมาแบบแผ่นรูปกليبัว ตรงกลางใบทำเป็นสันทั้ง ๒ ด้าน ทั้งหมดทำจากศิลาแลง

จากการพิจารณาถึงลักษณะและตำแหน่งของใบเสมามีข้อสันนิษฐานถึงจุดประสงค์ของการใช้งานและลักษณะการปัก ได้ ๒ ลักษณะ

๑. ปักเพื่อใช้เป็นวัตถุที่กำหนดเขตศักดิ์สิทธิ์ที่พระสงฆ์ใช้ทำพิธีกรรม

แม้ว่าตำแหน่งของใบเสมาที่ปรากฏในปัจจุบันจะมีตำแหน่งและทิศทางที่ไม่แน่นอน และจำนวนหนึ่งถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บไว้ในอาคารทำให้ไม่ทราบตำแหน่งที่ปักดั้งเดิมของใบเสมากลุ่มนี้ได้ ซึ่งตำแหน่งที่ปักเดิมอาจปักเพื่อกำหนดเขตโดยมีตำแหน่งแน่นอน อาจปักในทิศ ๔ ทิศ หรือ ๘ ทิศ ทำให้มีพื้นที่สำหรับทำพิธีกรรมเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือสี่เหลี่ยมจัตุรัส

๒. เป็นวัตถุที่สร้างขึ้นแทนสิ่งต่างๆ โดยมีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง

จากลักษณะของใบเสมาที่มีการแกะสลักเป็นภาพเจดีย์หรือสันอยู่ตรงกลางใบ ประกอบกับลักษณะการปักที่มีจำนวนและทิศที่ไม่แน่นอน แม้ว่าอาจมีการปักรวมกันเป็นกลุ่มอยู่บ้างก็ตาม ใบเสมาเหล่านี้อาจสร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อถวายให้กับศาสนา แล้วนำมาปักไว้ในบริเวณที่กำหนดไว้

สำหรับที่โนนสิมมาน้อย แม้จะพบว่าใบเสมาบางใบปักอยู่ในตำแหน่งเดิม แต่ได้มีการเคลื่อนย้ายใบเสมาใบอื่นๆ มารวมกันไว้กลุ่มเดียว ทำให้ทราบตำแหน่งเดิมของใบเสมา ที่จะช่วยให้สันนิษฐานถึงวัตถุประสงค์และรูปแบบการใช้งานได้

พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓

พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ เป็นพระพุทธรูปประทับยืนบนฐานบัว ทำด้วยหินชนวน พบในที่นาห่างจากชุมชนโบราณบ้านภูมิโปน ตำบลม อำเภอลำทะลุ ไปทางทิศใต้ประมาณ ๑๐๐ เมตร

โดยทั่วไปแล้วชุมชนทวารวดีมีช่วงเวลาการอยู่อาศัยจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หลังจากนั้นในบางชุมชน เช่น เมืองโบราณนครจำปาศรี จังหวัดมหาสารคาม เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีการอยู่อาศัยต่อเนื่องโดยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมร ที่แพร่หลายเข้ามาสู่ภาคอีสาน ตั้งแต่สมัยต้นประวัติศาสตร์ควบคู่ไปกับวัฒนธรรมทวารวดี และมีการแพร่หลายอย่างมากในช่วงเวลาระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘

สำหรับชุมชนวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดสุรินทร์ที่กล่าวมานี้ ชุมชนไพรขลา

พระพุทธรูปยืน ศิลปะแบบทวารวดี
อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓
พบที่บ้านภูมิโปน ตำบลคม อำเภอสงขลา จังหวัดสุรินทร์

ยังไม่พบหลักฐานที่ชัดเจนถึงการอยู่อาศัยสืบเนื่องของวัฒนธรรมเขมร แต่ชุมชนที่บ้านตรึม
อาจมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องในวัฒนธรรมเขมร มีการสร้างปราสาทและบาราย

วัฒนธรรมเขมร

เจนละเป็นคำที่จีนใช้เรียกอาณาจักรเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร จดหมายเหตุ
จีนสมัยราชวงศ์ซุย (พ.ศ. ๑๑๓๒ - ๑๑๖๑) ซึ่งเป็นเอกสารเก่าที่สุดที่กล่าวถึงอาณาจักร
เจนละ ระบุว่าอาณาจักรนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอาณาจักรจามปา เดิมเป็น
ประเทศราชขึ้นกับฟูนันต่อมาปฐมกษัตริย์ของเจนละ คือ พระเจ้าจวรมันที่ ๑ และพระญาติ
คือ พระเจ้ามเหศวรมัน (เจ้าชายจิตเรศ) ได้ร่วมกันปราบฟูนันไว้ในอำนาจและสถาปนา
อาณาจักรใหม่ขึ้นปกครอง โดยศูนย์กลางแห่งแรกเชื่อกันว่าอยู่ที่นครปฐมปุระในแคว้น
จำปาสักบริเวณตอนกลางของแม่น้ำโขง

ในรัชกาลพระเจ้าอีสานวรมันที่ ๑ โอรสของพระเจ้ามเหศวรมัน ทรงย้าย
ราชธานีไปที่อีสานปุระ ซึ่งเชื่อกันว่าจะได้แก่บริเวณกลุ่มโบราณสถานที่สมโบรีไพรกุก
ทางทิศเหนือของเมืองกำแพงพระนคร พระองค์ทรงรวบรวมดินแดนอาณาจักรฟูนันทั้งหมด
ไว้ในอำนาจ อาณาจักรของพระองค์จึงแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางจากกลุ่มแม่น้ำโขง

ตอนกลางและตอนใต้ และลุ่มทะเลสาบใหญ่ในเขมร เข้าสู่ดินแดนทางตะวันตก คือ บริเวณลุ่มแม่น้ำมูล แม่น้ำป่าสัก ไปจนถึงจันทบุรี

อย่างไรก็ดี จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ถังกล่าวไว้สั้นๆ ว่า หลัง พ.ศ. ๑๒๔๙ เล็กน้อย อาณาจักรเจนละได้แบ่งแยกออกเป็น ๒ แคว้น เหตุการณ์นี้คงเกิดหลังรัชกาล พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ เนื่องจากพระองค์ไม่มีพระโอรส โดยครั้งหนึ่งทางภาคเหนือเป็น ดินแดนที่เต็มไปด้วยภูเขาและหุบเขาเรียกว่า เจนละบก ส่วนทางใต้ที่ติดต่อกับฝั่งทะเล และทะเลสาบ เรียกว่า เจนละน้ำ

อาณาจักรเจนละบก มีชื่อเรียกตามจดหมายเหตุจีนว่า เวนต์ัน (Wenton) หรือโพลู (Po - Lou) ที่ตั้งของอาณาจักรคงอยู่ในอาณาเขตดั้งเดิมของอาณาจักรเจนละ คือ แถบเมืองจำปาสัก บริเวณตอนกลางและตอนใต้ของประเทศลาว ส่วนอาณาจักร เจนละน้ำ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและทะเลสาบ แบ่งเป็นหลายอาณาเขต แต่ละเขตมีกษัตริย์ปกครองแยกจากกัน เช่น คัมภุประ (กลุ่มโบราณสถานที่สมโบรีไพรกุก) อนินทิตปุระ ซึ่งจีนถือว่าเป็นราชธานีของอาณาจักรเจนละน้ำ

การแพร่เข้ามาของวัฒนธรรมเจนละในประเทศไทย

ในช่วงที่อาณาจักรเจนละมีอำนาจนั้น ได้มีการแผ่อิทธิพลทางวัฒนธรรม เข้ามาในดินแดนประเทศไทยเป็นระยะๆ หลักฐานทางด้านเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการ แพร่กระจายของวัฒนธรรมแบบเขมรเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นจารึก ซึ่งมักมีข้อความสอดคล้องกับจารึกที่พบในประเทศกัมพูชาและเอกสารต่างชาติโดยเฉพาะ จดหมายเหตุจีน สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อใดที่อาณาจักรเขมรโบราณมีกษัตริย์ที่ทรงอำนาจ ขั่นครองราชย์ ก็มักจะแผ่พระเดชานุภาพเข้าไปในบริเวณใกล้เคียงอันรวมถึงดินแดน ประเทศไทยปัจจุบันด้วยเสมอ

และหากเชื่อว่าจารึกที่มีการกล่าวถึงพระนามของกษัตริย์เขมรอาจแสดงถึง ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรเขมรกับดินแดนที่จารึกไปปรากฏอยู่แล้ว หลักฐาน จากจารึกก็แสดงให้เห็นว่าดินแดนประเทศไทยกับอาณาจักรเขมรโบราณอาจมีความ สัมพันธ์กันมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เนื่องจากได้มีการพบจารึกที่อาจเกี่ยวข้อง กับ พระเจ้าภวรวรมันจำนวน ๒ หลัก หลักหนึ่งสลักบนศิลา มีลักษณะคล้ายหมุดหรือหลักเมือง พบที่เมืองศรีเทพ (อภัยสาลี) มีจารึกภาษาสันสกฤตซึ่งไม่สามารถอ่านหรือทราบความหมาย ได้ แต่จากลักษณะของตัวอักษรสันนิษฐานว่ามีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ส่วนอีก หลักหนึ่งเรียกกันว่า “จารึกบ้านวังไผ่” มีข้อความกล่าวถึงพระเจ้าศรีภวรวรมันผู้เป็น พระราชนัดดาของพระเจ้าจักรพรรดิและเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปฤถิวีนทรวรมันเป็น ผู้สร้างไว้ ซึ่งศาสตราจารย์อर्थ เซเดส (George Coedes) สันนิษฐานว่า คงเป็นองค์เดียวกับ พระเจ้าภวรวรมันที่ ๑ ผู้ครองอาณาจักรเจนละในราว พ.ศ. ๑๑๔๑ อันเป็นระยะเวลา พ้องกันกับอายุของตัวอักษรในจารึกทั้งสองหลักข้างต้น ทำให้น่าเชื่อได้ว่าในเวลานั้น อาณาจักรเจนละกับดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำป่าสักน่าจะมีความเกี่ยวข้องกัน

นอกจากนี้ ยังได้พบจารึกที่มีความกล่าวถึงพระเจ้ามเหศวรหรือเจ้าชายจิตรเสนจำนวนหลายหลักที่มีข้อความและลักษณะตัวอักษรคล้ายคลึงกัน ได้แก่ จารึกถ้ำเปิดทอง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ จารึกปากมูล ๑ จารึกปากมูล ๒ และจารึกวัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี จารึกวัดศรีเมืองแอม จังหวัดขอนแก่น จารึกช่องสระแจง อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว และจารึกปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว รวมทั้งยังได้พบจารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรที่มีข้อความกล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราช ราชโอรสของพระเจ้ามเหศวรอีกจำนวน ๓ หลัก ที่อำเภอขลุง วัดทองทั่ว และวัดสระบาป จังหวัดจันทบุรี ซึ่งทำให้น่าเชื่อว่าบริเวณภาคตะวันออกและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในช่วงเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกันนั้น ก็คงจะมีความเกี่ยวข้องกับอาณาจักรเจนละด้วยเช่นกัน

ร่องรอยของวัฒนธรรมเจนละในจังหวัดสุรินทร์

จากสภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีพื้นที่ทางทิศใต้ติดต่อกับประเทศกัมพูชา ทำให้ผู้คนที่ย้ายมาในประเทศกัมพูชาและจังหวัดสุรินทร์มีการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันมาโดยตลอด ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ อันเป็นช่วงต้นๆ ของการสถาปนาอาณาจักรเจนละ ได้ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่า ดินแดนแถบจังหวัดสุรินทร์เริ่มมีการรับเอาวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนาจากเจนละแล้ว ที่สำคัญ ได้แก่ การค้นพบพระหริหระหินทราย ศิลปะแบบเขมรโบราณสมัยพนมดงรัก (ราว พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๑๕๐) ที่ตำบลนางมุด อำเภอพนมดงรัก จารึกวัดชุมพล พบบริเวณวัดชุมพลสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ กล่าวถึงพระราชอำนาจของพระเจ้าจิตรเสน มเหศวร

ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ซึ่งตรงกับรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ดินแดนแถบนี้คงเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเขมรโบราณส่วนที่เรียกว่าเจนละบก ได้ปรากฏการก่อสร้างบ้านเมืองขนาดใหญ่ตามแบบวัฒนธรรมเขมรที่มีอายุสมัยเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดสุรินทร์และของภาคอีสาน คือ ชุมชนโบราณบ้านภูมิโปน ตำบลดม อำเภอสังขะ โดยมีปราสาทภูมิโปนซึ่งเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ในศาสนาฮินดู เป็นศูนย์กลางของชุมชน

ศิลาจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต
พบที่ปราสาทภูมิโปน อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

ทับหลังศิลปะเขมรแบบไพรกเม็ง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓) จากปราสาทภูมิโปน อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทภูมิโปน บ้านภูมิโปน
ตำบลคม อำเภอสังขะ
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทภูมิโปน บ้านภูมิโปน
ตำบลคม อำเภอสังขะ
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทภูมิโพนเป็นศาสนสถานซึ่งประกอบด้วยปราสาทอิฐ ๓ หลัง และฐานอาคารก่อด้วยศิลาแลงซึ่งสร้างเพิ่มเติมขึ้นภายหลัง โดยปราสาทอิฐหลังใหญ่ที่มีสภาพสมบูรณ์ที่สุด ก่อด้วยอิฐมีแผนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ฐานเตี้ย เรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยม มีประตูทางเข้า - ออก ด้านหน้าทางทิศตะวันออก ส่วนยอดก่อหลังคาซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ เท้าที่มีสภาพเห็นได้ในปัจจุบันมีเพียง ๓ ชั้น ได้หน้าบันของประตูทางเข้า - ออก มีลายสลักเป็นรูปใบไม้ม้วน ในการขุดแต่งยังได้พบชิ้นส่วนจารึก ๑ ชิ้น จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ซึ่งนิยมใช้กันในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓

วัฒนธรรมขอมสมัยเมืองพระนคร

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ในราชอาณาจักรเขมรได้ปรากฏพระนามกษัตริย์สำคัญพระองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ซึ่งจารึกสดักกือกรมกล่าวว่า เสด็จจากขวาและทรงรวบรวมแคว้นแคว้นจนละบกและจนละน้ำเข้าไว้ด้วยกัน

อาจเนื่องจากอยู่ในภาวะการทำสงครามรวบรวมและขยายดินแดน ทำให้ในรัชกาลนี้มีการย้ายเมืองหลวงถึง ๔ แห่ง คือ เมืองอินทปุระ ซึ่งอาจตั้งอยู่ที่แคว้นถวองขมูมทางทิศตะวันออกของเมืองกัมปงจาม เมืองหริหราลัย บริเวณหมู่บ้านโรลวะ อันเป็นที่ตั้งของกลุ่มปราสาทบากอง พระโค และโลเลย เมืองอมเรนทปุระ ที่สันนิษฐานว่าอาจได้แก่บริเวณติดริมกำแพงด้านตะวันตกของบารายตะวันตก ซึ่งปรากฏร่องรอยของกำแพงล้อมรอบโบราณสถานหลายชั้น และที่มเหศวรบรรพตหรือเขาพนมกุเลน

อย่างไรก็ดี ช่วงปลายรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ได้เสด็จกลับมาประทับอยู่ที่เมืองหริหราลัย ราชธานีแห่งที่ ๒ จนสิ้นรัชกาล

สิ่งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ทรงมอบให้ไว้เป็นมรดกสำคัญแก่ประชาชนของพระองค์นอกเหนือจากการรวบรวมบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นอีกครั้ง ก็คือ การสถาปนาลัทธิเทวราชา ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นลักษณะเด่นที่สุดของอารยธรรมเขมร และอาจถือเป็นเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ประการหนึ่งที่แสดงถึงการตั้งต้นยุคใหม่ของอาณาจักรเขมรโบราณ

ต่อมาในรัชกาลของพระเจ้ายโสธรมณที่ ๑ ทรงย้ายราชธานีจากเมืองหริหราลัยขึ้นไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมาตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเสียมเรียบเมืองนี้มีชื่อยโสธรปุระ หรือที่รู้จักกันในชื่อเมืองพระนคร โดยมีปราสาทบาแค้งที่ทรงสร้างขึ้นไว้บนภูเขาพนมก้นดालหรือพนมบาแค้งเป็นศาสนสถานประจำเมือง เมืองยโสธรปุระหรือเมืองพระนครนี้ได้กลายเป็นนครหลวงมีกษัตริย์ปกครองติดต่อกันมาหลายพระองค์ และเป็นศูนย์กลางทางอารยธรรมที่สำคัญของอาณาจักรเขมรโบราณสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนานกว่า ๓๐๐ ปี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘)

การแพร่เข้ามาของวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร

หลักฐานจารึกที่พบในดินแดนประเทศไทยที่เป็นหลักฐานยืนยันถึงความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนประเทศไทยกับราชอาณาจักรเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ พบจำนวนไม่มากนักอาจเป็นด้วยในช่วงเวลานั้นภายในราชอาณาจักรเขมรเกิดความวุ่นวายจากการที่อาณาจักรถูกแบ่งแยก เนื้อความในจารึกที่พบในช่วงนี้ส่วนใหญ่มักกล่าวถึงเรื่องราวของบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น จารึกหินซอน ๑ จังหวัดนครราชสีมา ที่กล่าวถึงเรื่องราวของเจ้าชายนฤเพนทราอุปติวรมัน และจารึกวัดสระแก้ว จังหวัดอุบลราชธานี ที่กล่าวถึงเรื่องราวของพระเจ้ามเหศวรวิกรม เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรเขมรกับดินแดนในประเทศไทยโดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือเริ่มปรากฏให้เห็นเด่นชัดขึ้นอีกครั้งหนึ่งเมื่อล่วงเข้าสู่ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เนื่องจากได้พบ “จารึกโนนสัง” ที่บ้านบึงเก่า อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๔๓๒ มีเนื้อความกล่าวถึงพระนามของพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ และกล่าวว่าทรงกำลังครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองพระนครราชธานีของราชอาณาจักรเขมรขณะนั้น

ในช่วงราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ต่อดันพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ความเกี่ยวพันของราชอาณาจักรเขมรกับดินแดนประเทศไทยยังคงมีอย่างต่อเนื่อง เพราะเหตุว่าได้มีการค้นพบจารึกหลายหลักที่อาจใช้เป็นหลักฐานได้ ที่สำคัญ เช่น จารึกบ้านพุทรา อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา จารึกอัญชัยวรมัน พบที่จังหวัดลพบุรี จารึกบ้านพังพวย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง ๓ พบที่ปราสาทพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และจารึกวัดมะกอก อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในช่วงเวลานี้อาจมีบางอาณาจักรถือกำเนิดขึ้นและเป็นอิสระจากอำนาจทางการเมืองของเขมร ดังเช่นอาณาจักรที่มีชื่อว่า “ศรีจนาศะ”

ศรีจนาศะเป็นที่รู้จักกันในหมู่นักประวัติศาสตร์และโบราณคดี เมื่อได้ค้นพบศิลาจารึกหลักหนึ่ง ที่บริเวณเทวสถานไกล่สะพานซีกุน ในอำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นจารึกภาษาสันสกฤตและเขมร ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๔๘๐ เนื้อความในจารึกเริ่มด้วยการกล่าวสรรเสริญพระศิวะ และพระอุมา ต่อด้วยรายพระนามพระราชแห่ง “จนาศะปุระ” โดยพระนามที่ปรากฏในจารึกไม่ตรงกับพระนามของกษัตริย์เขมรซึ่งครองกัมพูชาอยู่ในเวลานั้น แต่ที่ตั้งของอาณาจักรนี้ก็ยังมีดินแดนอยู่ จนกระทั่งได้มีการค้นพบจารึกที่บ้านบ่ออีกา จังหวัดนครราชสีมา กล่าวถึงพระราชแห่งศรีจนาศะทรงถวายสิ่งของแด่พระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา การค้นพบครั้งนี้ ทำให้สันนิษฐานกันว่าที่ตั้งของอาณาจักรอาจตั้งอยู่แถบที่ราบสูงโคราช แม้จะยังไม่มีหลักฐานที่แน่นอนเพียงพอ และการที่ความในจารึกระบุถึงบุคคลชื่ออังกเทพว่าได้รับดินแดนที่ถูกละทิ้งอยู่ “นอกกัมพูเทศ”

ก็ชวนให้คิดว่าอาณาจักรนี้ยังเป็นอิสระไม่ถูกครอบครองด้วยอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรเขมรที่เมืองพระนคร

อย่างไรก็ดี ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรเขมรกับดินแดนประเทศไทยก็คงมีอยู่อย่างต่อเนื่องต่อมาอีกในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เนื่องจากยังคงมีการพบจารึกที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นับว่าหลายหลักที่สำคัญ เช่น จารึกเมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา และจารึกอุบลมุง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จารึกที่พบหลายหลักสะท้อนให้เห็นว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นักเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๔๕ - ๑๕๙๓) อาจจะได้มีอิทธิพลเหนือดินแดนประเทศไทยทั้งในภาคกลางของประเทศที่มีเมืองละโว้หรือเมืองลพบุรีเป็นเมืองสำคัญหรือศูนย์กลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมาเป็นเมืองสำคัญและเป็นศูนย์กลางดังเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏในจารึกที่พบ เช่น จารึกศาลสูงภาษาเขมร (หลักที่ ๑) พบที่ศาลสูงหรือศาลพระกาฬ อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี จารึกปราสาทหินพิมาย ๒ พบที่ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ที่มีข้อความกล่าวถึงพระนาม “ศรีสุริยวรมะ” และการถวายความเคารพแด่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระนาม “ศรีสุริยวรมะ” นั้น สันนิษฐานกันว่าน่าจะหมายถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑

นอกจากนั้น จารึกปราสาทหินพนมวัน ๒ พบที่ปราสาทพนมวัน อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๕๙๘ ยังปรากฏข้อความกล่าวถึงพระนามของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ และพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๙๓ - ๑๖๐๙)

หลักฐานจารึกที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรเขมรและดินแดนในประเทศไทย ยังปรากฏให้เห็นในรัชกาลต่อๆ มา คือ ในรัชกาลพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ ที่ครองราชสมบัติต่อจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๒๓ - ๑๖๕๐) และรัชกาลพระเจ้าธรณีนทวรมันที่ ๑ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๖๕๖) เช่น จารึกสลักก๊กอกธม ๒ พบที่ปราสาทสลักก๊กหรือปราสาทเมืองพร้าว อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว (พ.ศ. ๑๕๙๕) จารึกปราสาทหินพนมวัน ๓ (พ.ศ. ๑๖๒๕) จารึกสำนักนางขาว อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม และจารึกปราสาทหินพิมาย ๓ พบที่ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (พ.ศ. ๑๖๕๕) เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังได้พบจารึกปราสาทหินพนมรุ้ง ๙ ที่ปราสาทพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งมีข้อความที่แสดงให้เห็นว่า บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลตอนเหนืออาจเป็นที่ตั้งของราชวงศ์มหิธรปุระ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นราชวงศ์สำคัญราชวงศ์หนึ่งที่ได้ปกครองราชอาณาจักรเขมร โดยความในจารึกกล่าวถึงพระราชบิดาในราชวงศ์มหิธรปุระทรงพระนามว่า ภัริญยวรมันและพระนางภัริญยลักษมีซึ่งเป็นพระราชบิดาและพระราชมารดาของ

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ พระองค์ทรงมีพระราชนัดดาองค์หนึ่งทรงพระนามว่ากษิตินทราทิตยซึ่งได้เสกสมรสกับนเรนทรลักษมีซึ่งผู้เป็นพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๖ - ราว พ.ศ. ๑๖๙๐) ซึ่งมีพระญาติองค์หนึ่งทรงพระนามว่านเรนทราทิตยที่ได้เสด็จจากเมืองพระนครมาบำเพ็ญพรต ณ ปราสาทพนมรุ้ง

หลักฐานทางด้านจารึกทั้งที่พบในประเทศกัมพูชาและดินแดนประเทศไทยได้แสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างราชอาณาจักรเขมรกับดินแดนประเทศไทยที่ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีกในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๒) ทั้งนี้ อาจด้วยว่าทรงเป็นเชื้อสายของราชวงศ์มหิธรปุระพระองค์หนึ่งที่ได้ขึ้นครองราชย์ที่เมืองพระนคร ข้อความตอนหนึ่งในจารึกปราสาทพระขรรค์ ในประเทศกัมพูชา กล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงสร้างพระชัยพุทธมหานาคอันเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ไปไว้ในพระวิหารที่อยู่ในดินแดนของพระองค์จำนวน ๒๓ แห่ง ซึ่งวิหารเหล่านี้ นักวิชาการเชื่อว่าบางแห่งน่าจะตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย เพราะเหตุว่าร่องรอยของชื่อและหลักฐานทางด้านโบราณวัตถุสถานสอดคล้องกับข้อความในจารึก หรือข้อความจากจารึกที่กล่าวถึงการสร้าง “ที่พักพร้อมไฟ” ซึ่งเรียกกันภายหลังว่า “ธรรมศาลา” ๑๗ แห่งบนเส้นทางจากเมืองพระนครหลวงไปยังเมืองวิมาย (พิมาย) จังหวัดนครราชสีมา ก็ได้มีการค้นพบธรรมศาลาตามเส้นทางที่ระบุไว้ในจารึกแล้วบางแห่งในประเทศไทย

จารึกปราสาทตาพรหม ยังได้กล่าวถึง “อโรคยศาล” ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อบำบัดรักษาผู้ป่วย ซึ่งมีเนื้อความทำนองเดียวกันกับความในจารึกที่มีอายุในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่ค้นพบในประเทศไทย เช่น จารึกเมืองพิมาย พบที่บริเวณเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จารึกด้านปะคำ พบที่อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ จารึกปราสาท พบที่อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ จารึกปราสาทตาเมือนโตจ พบที่ปราสาทตาเมือนโตจ อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ จารึกสุรินทร์ ๒ พบที่ปราสาทจอมพระ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ และจารึกกูแก้ว พบที่กูแก้ว อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

นอกจากนั้น ยังได้มีการพบจารึกที่วัดภูบ้านหนองบัว อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ที่มีเนื้อความกล่าวยกย่องพระเกียรติของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ว่า ทรงได้รับชัยชนะในการทำสงครามและขยายอาณาจักรออกไปอย่างกว้างขวาง และทรงมีพระเมตตา โอบอ้อมอารี และบริจาคทานจนเป็นที่รักใคร่ของประชาชนทั่วไป ตลอดจนทรงมีพระวรกายที่งดงามกับทั้งบริหารประเทศให้เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่ง จากความในจารึกเหล่านี้ จึงมีความเป็นไปได้มากกว่าดินแดนประเทศไทยโดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ น่าจะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอาณาจักรเขมรในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อย่างใกล้ชิด

อย่างไรก็ดี เมื่อสิ้นสุดรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แล้ว ก็ไม่ปรากฏจารึกที่สะท้อนให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องที่เด่นชัดระหว่างอาณาจักรเขมรกับดินแดนประเทศไทย

ปัจจุบันอีก ทั้งนี้อาจเป็นด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรมแบบเขมรที่เคยมีต่อดินแดนต่างๆ รวมทั้งดินแดนในประเทศไทยเริ่มเสื่อมลงอันมีสาเหตุจากความวุ่นวายที่เกิดขึ้นภายในราชอาณาจักรเขมรเองก็เป็นได้

ร่องรอยของวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครในจังหวัด สุรินทร์

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ภายในอาณาจักรเขมรโบราณเกิดความแตกแยกและกว่าจะรวบรวมกันได้เป็นปึกแผ่นต้องใช้เวลาอันนาน ทำให้อีกประมาณ ๒๐๐ ปีเศษ คือ ราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ในเขตจังหวัดสุรินทร์จึงได้ปรากฏร่องรอยของวัฒนธรรมเขมรโบราณขึ้นอีกครั้งที่บ้านปราสาทเบ็ง ตำบลกาบเชิง อำเภอกาบเชิง บ้านถนน ตำบลกระเทียม บ้านจารย์ ตำบลบ้านจารย์ อำเภอสังขะ ได้แก่ ปราสาทบ้านเบ็ง ปราสาทสังขีศิลปชัย ปราสาทหมื่นชัย และปราสาทบ้านจารย์

ปราสาทบ้านเบ็ง เป็นปราสาทก่อด้วยอิฐมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสไม่ย่อมุม มีประตูทางเข้าอยู่ทางทิศตะวันออก ที่ประตูยังเหลือกรอบประตูส่วนล่างอยู่ครึ่งหนึ่งทั้งสองข้าง กรอบประตูด้านทิศใต้มีเสาประดับประตูแกะสลักลายทำติดกับกรอบประตู และมีประตูหลอก ๓ ด้าน ตัวปราสาทสร้างอยู่บนเนินดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน มีคูน้ำล้อมรอบยกเว้นด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นทางเข้า

ปราสาทสังขีศิลปชัย มีลักษณะเป็นปราสาทองค์เดียวหลังค่อนข้างใหญ่ แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมสิบสอง ตั้งอยู่บนฐานสูง ปัจจุบันหักพัง หลังคาทลายลงมาเหลือผนังบางส่วนและกรอบประตูด้านทิศตะวันออก สิ่งสำคัญของปราสาทหลังนี้คือ ทับหลังที่พบบริเวณด้านหน้า มีขนาดใหญ่กว่าที่พบทั่วไป คือ ขนาดยาว ๒.๗๐ เมตร สูง ๑.๑๐ เมตร และหนา ๐.๘๕ เมตร ตรงกลางสลักเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ มีลายใบไม้ม้วนและรูปบุคคลในท่าร้ายรำ พนมมือประกอบ แนวทับหลังตอนบนเป็นภาพเทพพนมในซุ้มเรือนแก้ว ๑๐ ซุ้ม เรียงกัน นอกจากนี้ ยังพบเสาประดับกรอบประตูแปดเหลี่ยม จำหลักรูปฤษีนั่งอยู่ภายในซุ้มบริเวณโคนเสาดด้วย

ปราสาทสังขีศิลปชัย (ปราสาทบ้านจารย์)
ตำบลจารย์ อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทหินชัย (มีชัย) บ้านถนน ตำบลกระเทียม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทหินชัย เป็นปราสาทองค์เดียว ก่อด้วยอิฐ มีคูน้ำรูปตัวยูล้อมรอบ ปัจจุบันองค์ปราสาทมีสภาพหักพังเหลือเพียงส่วนเรือนธาตุ

ปราสาทบ้านจารย์ เป็นปราสาทองค์เดียว ก่อด้วยอิฐ มีคูน้ำรูปตัวยูล้อมรอบ ปัจจุบันตัวปราสาทมีสภาพหักพังเหลือเพียงส่วนเรือนธาตุบนตัวปราสาท มีทับหลังขนาดใหญ่สลักรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

ทับหลังศิลปะเขมรแบบเกาะแกร์ (พุทธศตวรรษที่ ๑๕)
พบที่ปราสาทบ้านจารย์ อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

ต่อมาในราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พบว่ามีการก่อสร้างศาสนสถานขึ้นเป็นจำนวนมากในจังหวัดสุรินทร์ โดยได้สำรวจพบเป็นจำนวนมากกว่า ๑๐ แห่ง ปราสาททุกแห่งล้วนเป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดู การที่ได้พบปราสาทเขมรเป็นจำนวนมากอาจแสดงให้เห็นว่าสุรินทร์คงเป็นเมืองที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรที่สำคัญแห่งหนึ่งในดินแดนแถบนี้

ปราสาทเหล่านี้ส่วนใหญ่มีสภาพชำรุด บางแห่งยังไม่ได้มีการขุดแต่งบูรณะ จึงยังไม่ทราบรูปแบบการก่อสร้างที่แน่ชัด บางแห่งได้รับการขุดแต่งบูรณะแล้ว หรือยังคงสภาพพอที่จะศึกษารูปแบบศิลปะได้ เช่น ปราสาทตาเมือนธม ปราสาทบ้านพลวง ปราสาทบ้านไพล ปราสาทบ้านปราสาท ปราสาททนาง ปราสาทบ้านอนันต์ ปราสาทนางบัวตูม เป็นต้น

ปราสาทตาเมือนธม ตั้งอยู่ที่บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทขนาดกลาง ก่อด้วยหินทรายและศิลาแลง ประกอบไปด้วยปราสาทประธานตั้งอยู่ตรงกลาง ด้านหน้าปราสาทประธานมีมณฑปยื่นต่อออกมา ด้านข้างของมณฑปมีวิหาร ๒ หลัง ส่วนด้านหลังมีปรางค์น้อย ๒ องค์ ล้อมรอบด้วยระเบียงคดที่มีซุ้มประตูขนาดใหญ่อยู่ทั้ง ๔ ด้าน ด้านหลังของระเบียงคดด้านทิศเหนือมีสระน้ำขนาดเล็ก ๒ สระ

ปราสาทตาเมือนธม สร้างขึ้นในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย ภายในห้องกลางปราสาทประธานประดิษฐานศิวลึงค์ อันเป็นสัญลักษณ์แทนพระศิวะเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย ศิวลึงค์ดังกล่าวมีร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่าตกแต่งจากแท่งหินธรรมชาติที่ตั้งอยู่ในบริเวณนี้มาแต่เดิม จึงมีผู้สันนิษฐานว่าศิวลึงค์ดังกล่าวน่าจะเป็นศิวลึงค์ที่เกิดขึ้นเอง หรือสวายัมภูลึงค์ ซึ่งถือเป็นศิวลึงค์ที่สำคัญประเภทหนึ่งของลัทธิไศวนิกาย

จากการขุดแต่ง ยังได้พบประติมากรรมรูปเคารพ เช่น พระอิศวร พระพิฆเนศวร์ ตลอดจนเจตนเทพผู้รักษาทิศต่างๆ ที่มีรูปแบบทางศิลปะเทียบได้กับศิลปะเขมรแบบบาปวน

จารึกที่พบบริเวณปราสาทตาเมือนธม
อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

ปราสาทหินเมืองมฤค บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

ปราสาททnung
บ้านปราสาททnung
ตำบลปราสาททnung
อำเภอปราสาท
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาททnung บ้านปราสาท ตำบลปราสาททnung อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทขนาดเล็ก ก่อด้วยอิฐ หินทราย และศิลาแลง ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก สภาพชำรุดเหลือเพียงส่วนฐานของพลับพลาและกลุ่มปราสาทประธาน

พลับพลา ตั้งอยู่ด้านหน้ากลุ่มปราสาทประธาน มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ ก่อด้วยศิลาแลง มีบันไดทางขึ้นลงทั้ง ๔ ทิศ

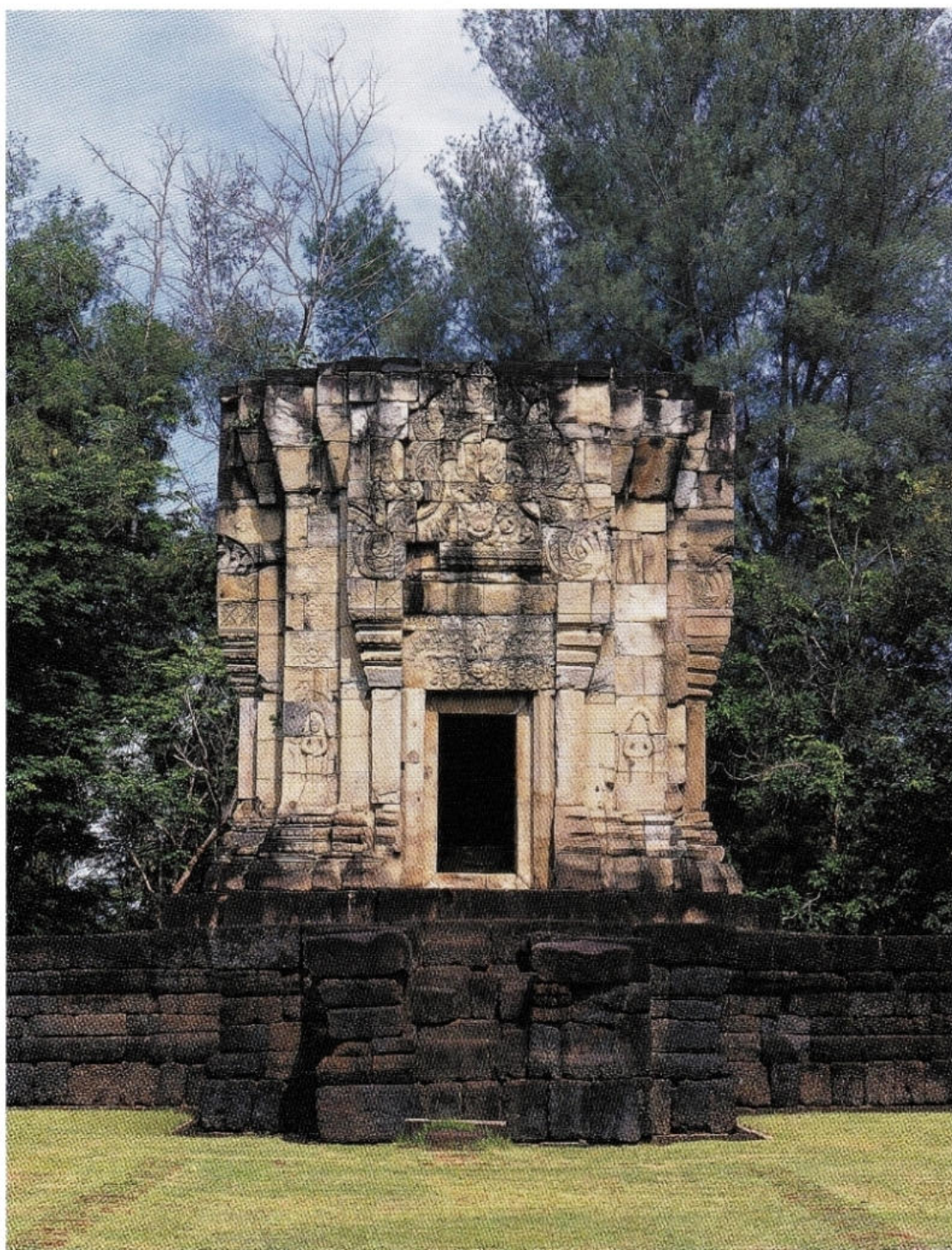
กลุ่มปราสาทประธาน มีปราสาทประธานก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่ตรงกลาง ด้านหน้ามีบรรณาลัย ๒ หลัง ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ที่มีซุ้มประตูทางเข้า - ออก ๒ ประตู จากการขุดแต่งได้พบทับหลังสลักหินทรายหลายชิ้น สลักเป็นรูปบุคคลนั่งชันเข่าเหนือ หน้ากาลและรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

ปราสาทบ้านไพร บ้านปราสาท ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทอิฐ ๓ องค์ ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีคูน้ำรูปตัวยู ล้อมรอบ องค์ปราสาทมีแผนผังและขนาดเท่ากันทั้ง ๓ องค์ คือ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง x ยาว ประมาณ ๔ x ๔ เมตร มีประตูทางเข้า - ออก ด้านหน้าเพียงประตูเดียว ทับหลังของปราสาทองค์กลางและองค์ด้านเหนือสลักเป็นภาพบุคคลนั่งชันเข่าเหนือหน้ากาล ส่วนทับหลังปราสาทองค์ด้านทิศใต้สลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

ปราสาทบ้านไพร
บ้านปราสาท
ตำบลเชื้อเพลิง
อำเภอปราสาท
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทบ้านพลวง
บ้านพลวง
ตำบลก้งแอน
อำเภอปราสาท
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทบ้านพลวง
บ้านพลวง ตำบลก้งแอน
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทบ้านพลวง บ้านพลวง ตำบลก้งแอน จังหวัดสุรินทร์ เป็นปราสาทขนาดเล็ก จำนวน ๑ หลัง สร้างด้วยหินทรายสีขาวบนฐานศิลาแลง ล้อมรอบด้วยคูน้ำรูปตัวยู องค์ปราสาทมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้าง x ยาว ประมาณ

ปราสาทบ้านอนันต์
บ้านอนันต์ ตำบลยาง
อำเภอศีขรภูมิ
จังหวัดสุรินทร์

๔ x ๔ เมตร ส่วนฐานศิลาแลง มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง x ยาว
ประมาณ ๘ x ๒๓ เมตร ทับหลังด้านทิศตะวันออกและด้านทิศใต้สลักภาพพระอินทร์
ทรงช้างเอราวัณ ทับหลังด้านทิศเหนือสลักภาพพระกฤษณะปราบนาคกาลิยะ ส่วนทับหลัง
ด้านทิศตะวันตกยังไม่ได้สลักภาพ

หน้าบันด้านทิศตะวันออก สลักภาพพระกฤษณะยกเขาโคววรรณะ หน้าบัน
ด้านทิศเหนือสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ และหน้าบันด้านทิศใต้สลักเป็นรูป
บุคคลประทับนั่งเหนือหน้ากาล

ที่ปราสาทบ้านพลวงนี้ยังได้มีการค้นพบเครื่องปั้นดินเผา หรือเครื่องถ้วยใน
แบบวัฒนธรรมเขมรจำนวนหนึ่ง เป็นเครื่องถ้วยเคลือบสีเขียวและสีดำหรือน้ำตาลจำพวก
แจกัน คนโท ไห ครก มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

ปราสาทบ้านอนันต์หรืออนารักษ์ณะเป็นปราสาทขนาดเล็กก่อด้วยอิฐไม่สอปูน
ตั้งอยู่บนฐานสูงรูปสี่เหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลงมีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว
ส่วนอีก ๓ ด้านทำเป็นประตูหลอก มีส่วนประกอบอื่นๆ ได้แก่ กรอบประตูหินทราย เสา
ประดับกรอบประตูไม่มีลวดลายสลัก นอกจากนี้ยังมีทับหลังศิลปะแบบบาปวนตกอยู่ ๑ ชิ้น

ปราสาทนางบัวตูม ลักษณะเป็นปราสาทก่อด้วยศิลาแลง ๓ หลัง เรียงกันใน
แนวเหนือ - ใต้ โดยตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเดียวกัน มีบันไดทางขึ้นด้าน
ทิศตะวันออก ๑ แห่ง ประตูทางเข้าปราสาทมีเสาประดับกรอบประตูสลักลวดลาย และ
มีประตูหลอกอีก ๓ ด้าน ทำด้วยศิลาทราย มีเสาประดับกรอบประตูไม่สลักลวดลาย
พื้นธรณีประตูมีลวดลายสลักรูปดอกบัวอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัส นอกจากนี้ยังพบ
ทับหลังศิลาทรายอีก ๓ ชิ้น และแท่นประติมากรรมหินทราย ตกอยู่ภายในบริเวณตัวปราสาท

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แม้จะเป็นสมัยที่อาณาจักรเขมรเจริญเป็นอย่างมาก ด้วยมีพระมหากษัตริย์องค์สำคัญปกครอง คือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้ทรงสร้างปราสาทนครวัด แต่อาจจะเนื่องมาจากในดินแดนแถบนี้มีเมืองในวัฒนธรรมแบบเขมรและปราสาทที่สำคัญๆ สร้างขึ้นมาแล้วตั้งแต่ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ และคงมีสภาพดี ดังนั้น การก่อสร้างศาสนสถานในสมัยนี้จึงมีจำนวนไม่มากนัก ในจังหวัดสุรินทร์ มีศาสนสถานที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ จำนวน ๒ แห่ง คือ ปราสาทศีขรภูมิ ตำบลระแงง อำเภอศีขรภูมิ และปราสาทยายเหงา ตำบลสังขะ อำเภอสังขะ

ปราสาทศีขรภูมิ เป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดู เป็นปราสาทอิฐ ขนาดกลาง จำนวน ๕ องค์ มีปราสาทประธานอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยปราสาทบริวารอีก ๔ องค์ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทั้งหมดตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูน้ำรูปตัวยูล้อมรอบลักษณะของทับหลังรูปพระศิวนาฏราชและเสาประดับผนังที่สลักเป็นรูปนางอัปสร มีลักษณะศิลปกรรมเทียบได้กับศิลปะเขมรสมัยนครวัด ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗

อย่างไรก็ดี ปราสาทแห่งนี้คงได้รับการบูรณะในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาหรือ ราวสมัยอยุธยาตอนปลาย เพื่อใช้เป็นพุทธสถาน เนื่องจากได้พบจารึกอักษรลาวที่กรอบประตูปราสาทบริวารทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธานเล่าเรื่องการบูรณะปราสาท รวมทั้งส่วนยอดของปราสาทที่มีลักษณะแตกต่างจากปราสาทเขมรโดยทั่วไป คือ มีลักษณะคล้ายเจดีย์ลาวที่พบทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้ยังมีการใช้อิฐเขมรก่อเสริมเข้าไปจนสามารถเห็นความแตกต่างชัดเจน

ปราสาทยายเหงา ตำบลสังขะ อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทยายเหงา เป็นปราสาทก่อด้วยอิฐ ๒ องค์ (เดิมอาจจะ มี ๓ องค์ แต่อีก ๑ องค์ ได้ชำรุดไป) มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๒ องค์ คือ มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูทางเข้า - ออก ทางด้านหน้าประตูเดียว ส่วนยอดทำเป็นชั้นหลังคาซ้อนกันขึ้นไป มีคูน้ำรูปตัวยูล้อมรอบ

ปราสาทยายเหงา
บ้านสังขะ ตำบลสังขะ
อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทหินศิขรภูมิ
บ้านปราสาท
ตำบลระแงง
อำเภอศิขรภูมิ
จังหวัดสุรินทร์

ทับหลังรูปศิวนาถราช
 บนกรอบประตูทางเข้าปราสาทประธาน
 ของปราสาทศีขรภูมิ

ปราสาทตาเมือน
(ธรรมศาลา)
บ้านหนองคันนา
ตำบลตาเมียง
อำเภอพนมดงรัก
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทตาเมือนโดด
(โอโรคยศาล)
บ้านหนองคันนา
ตำบลตาเมียง
อำเภอพนมดงรัก
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทข่างปี
(อโรคยศาล)
อำเภอศีขรภูมิ
จังหวัดสุรินทร์

ภายหลังสมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ ๒ อาณาจักรเขมรเกิดความวุ่นวาย ถูกอาณาจักรจามซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในแถบตอนใต้ของประเทศเวียดนามโจมตีและเข้ายึดเมืองหลวง ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงขับไล่อำนาจของอาณาจักรจามออกไปพร้อมกับทรงฟื้นฟูบ้านเมืองพร้อมกับทรงสถาปนาเมืองหลวงใหม่ในบริเวณใกล้ๆ กับเมืองพระนคร เรียกว่า เมืองพระนครหลวง พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกาย มหานิกาย โปรดให้สร้างศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนา มหานิกาย คือ ธรรมศาลาและอโรคยศาลทั่วทั้งอาณาจักร

ธรรมศาลา หรือที่พักคนเดินทาง จะถูกสร้างขึ้นตามเส้นทางที่สำคัญ มีรูปแบบผังเหมือนกันทุกแห่ง คือ เป็นปราสาทหลังเดี่ยวก่อสร้างด้วยศิลาแลงและหินทราย ที่มีห้องยาวยื่นมาด้านหน้ามีหน้าต่างเฉพาะผนังด้านทิศใต้ที่พบในจังหวัดสุรินทร์มีจำนวน ๑ แห่ง คือ ปราสาทตาเมือน อำเภอพนมดงรัก และคงเป็น ๑ ในจำนวน ๑๗ แห่งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้างขึ้นจากเมืองพระนครไปยังเมืองพิมายบนที่ราบสูงโคราชในประเทศไทย

อโรคยศาล หรือโรงพยาบาล ซึ่งเป็นโบราณสถานที่ปรากฏขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เช่นเดียวกับธรรมศาลา ปรากฏอยู่ในจารึกปราสาทตาพรหม ปี พ.ศ. ๑๗๒๙ กล่าวถึงการสร้างโรงพยาบาล ๑๐๒ แห่ง กระจายอยู่ทั่วราชอาณาจักรเขมรในสมัยนั้น

ในบริเวณประเทศไทยได้พบอโรคยศาลอย่างน้อย ๒๐ แห่ง กระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน โดยหนาแน่นมากในเขตอีสานใต้

❑ แหล่งโบราณคดีวัฒนธรรมล้านช้าง-อยุธยา

แผนกที่จับหัดลู่วิ่ง

สมัยอยุธยา

หลังจากการปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรได้เสื่อมสลายลงในขณะที่อาณาจักรอยุธยาซึ่งมีศูนย์กลางอยู่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาเริ่มมีอำนาจขึ้นมาแทนที่ดินแดนต่างๆ ที่เคยมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรเขมร เช่น ดินแดนภาคอีสานบางส่วนในแถบสุรินทร์ บุรีรัมย์ นครราชสีมา น่าจะได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา แต่บ้านเมืองแถบนี้ไม่ได้มีบทบาททางประวัติศาสตร์มากนัก เนื่องจากอยู่ห่างไกลศูนย์กลางอำนาจที่กรุงศรีอยุธยา มีเมืองนครราชสีมาและเมืองพิมายเท่านั้นที่มีหลักฐานว่าเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองในบ้านเมืองแถบนี้

มีหลักฐานในหนังสือประวัติศาสตร์อีสาน กล่าวว่าในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรเจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ ส่งจารย์แก้วหรือเจ้าแก้วมงคลพร้อมชายฉกรรจ์ ๒,๐๐๐ คน มาสร้างเมืองท่ง ซึ่งปัจจุบันก็คือ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เชียงสีมาสร้างเมืองกุดหวาย ปัจจุบัน คือ บ้านธาตุ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ หลังจากนั้นอาจมีการขยายขยายเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอำเภอสนม ชุมพลบุรี ท่าตูม ศีขรภูมิ โดยเฉพาะที่อำเภอศีขรภูมิมีหลักฐานจากจารึกอักษรธรรมอีสาน ภาษาไทย - บาลี ที่กรอบประตูปราสาทศีขรภูมิ กล่าวถึง กลุ่มพระเถระผู้ใหญ่และท้าวพระยาพร้อมกันบูรณะปราสาทแห่งนี้

ใน พ.ศ. ๒๒๐๐ ยังกล่าวถึงชนชาติหนึ่งเรียกว่ากูย (คนไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาเรียกว่าเขมรป่าดงและในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรียกว่าส่วย) ได้อพยพมาจากเมืองอัตปือ เมืองแสนปางหรือเมืองแสนแป ซึ่งอยู่ใกล้นครจำปาศักดิ์ มาสร้างบ้านแปงเมืองอยู่ที่บ้านเมืองที่ บ้านกุดหวาย บ้านเมืองสิง บ้านดงลำดวน บ้านจ๊ะจะปึง และบ้านจระพัด ในจังหวัดสุรินทร์ โดยมีหัวหน้าหมู่บ้านปกครอง ชาวกูยนี้เป็นกลุ่มชนที่มีความชำนาญในการจับช้างป่า และมีส่วนช่วยนำทางจับพระยาช้างเผือกที่แตกโรงหนีออกมาจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๒ กลับคืนไปได้ ดังนั้นสมเด็จพระที่นั่งสุริยamarinทร์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งชุมชนชาวกูยเหล่านี้เป็นเมือง มีเจ้าเมืองปกครองสืบต่อกันมา

นอกจากเมืองสุรินทร์จะมีวัฒนธรรมของชาวกูยเกี่ยวกับการเลี้ยงช้างแล้วยังมีการผสมผสานกันในวัฒนธรรมทางด้านภาษาระหว่างชาวกูยและชาวเขมร ซึ่งเมืองสุรินทร์ได้รับพระราชทานครุฑจากเมืองเขมรและเจ้านายเขมรที่อพยพพาไพร่พลมาตั้งภูมิลำเนา เมื่อครั้งกองทัพไทยตีเมืองเสียมราฐ กำปงสวาย บรรทายเพชร และบรรทายมาศ ซึ่งกองทัพไทยได้รับชัยชนะ เจ้านายเขมรจึงพาไพร่พลเข้ามาตั้งภูมิลำเนาในเมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ และเมืองชุมพวง เป็นจำนวนมาก ชาวเขมรที่อพยพเข้ามานั้นมีทั้งชนชั้นสูง

และชาวบ้าน ซึ่งชนชั้นสูงมักจะแต่งงานกับชนชั้นสูงของท้องถิ่นเดิม จึงทำให้มีวัฒนธรรม
ที่ผสมผสานกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านภาษา จนชาวเมืองสุรินทร์ในปัจจุบันพูด
ภาษาเขมรมากกว่าภาษาญะและมีวิถีชีวิตแบบเขมรมากกว่าญะ

โบราณสถานในสมัยอยุธยา - ลาว

หลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในสมัยวัฒนธรรมลาวใน
จังหวัดสุรินทร์ไม่พบมากนัก เพราะในอดีตของท้องถิ่นในภูมิภาคต่างๆ ของไทย มักจะมี
การซ่อมสร้างเพื่อการฟื้นฟูศาสนสถานที่พังทลายให้กลับมีชีวิตขึ้นมาอีก ตามคติความ
เชื่อในสังคมของผู้ที่ทำการซ่อมสร้างขึ้นใหม่เป็นสำคัญ โดยจะไม่ทำลายสิ่งที่เป็นโบราณ
สถานถึงแม้ว่าจะเคยเป็นศาสนสถานในระบบความเชื่อที่แตกต่างไปจากของตนก็ตาม
โบราณสถานที่มีการการซ่อมสร้างตามคติความเชื่อดังกล่าว ได้แก่

ปราสาทศิขรภูมิ

ปราสาทศิขรภูมิ ตั้งอยู่ที่บ้านปราสาท ตำบลระแงง อำเภอศีขรภูมิ ประกอบ
ด้วยปรางค์อิฐ ๕ หลัง ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ลักษณะเป็น
โบราณสถานในวัฒนธรรมเขมร ซึ่งได้รับการซ่อมแซมต่อเติมในสมัยอยุธยาตอนปลาย

ปราสาทหินศิขรภูมิ
บ้านปราสาท
ตำบลระแงง
อำเภอศีขรภูมิ
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทเมืองที
บ้านเมืองที หมู่ที่ ๑
ตำบลเมืองที
อำเภอเมือง
จังหวัดสุรินทร์

ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓ เนื่องจากที่บริเวณผนังกรอบประตูของปราสาทองค์ทิศตะวันตก
มีศิลาจารึกอักษรธรรมอีสาน ภาษาไทย - บาลี กล่าวถึงกลุ่มพระเถระผู้ใหญ่และแสนท้าว
พระยาร่วมกันบูรณะโบราณสถานแห่งนี้

ปราสาทเมืองที

ปราสาทเมืองที ตั้งอยู่ที่บ้านเมืองที หมู่ที่ ๑ ตำบลเมืองที อำเภอเมือง ประกอบด้วย
ด้วยปราสาท ๕ องค์ ก่อสร้างด้วยอิฐฉาบปูน ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน ปัจจุบันหักพังเหลือเพียง
๓ องค์ จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมขององค์ปราสาทที่มีลักษณะผอมเรียว น่าจะสร้าง
และต่อเติมโดยกลุ่มชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยอยุธยา

ปราสาทพระปิต หรือปราสาทแก้ว

ปราสาทแก้ว ตั้งอยู่ที่บ้านพระปิต ตำบลบ้านแร่ อำเภอเขวาสินรินทร์
มีลักษณะเป็นปราสาทก่อสร้างด้วยอิฐ สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ปัจจุบันทางวัดสร้างวิหาร
คลุมปราสาทองค์นี้ไว้ บริเวณประตูปราสาทได้มีการฉาบปูนซีเมนต์ปิดทับทำเป็นซุ้มวาง
พระพุทธรูป

บริเวณด้านหน้าของปราสาทองค์นี้มีซากโบราณสถาน สร้างด้วยศิลาแลง
อีกหลังหนึ่ง เมื่อพิจารณาจากแผนผังของโบราณสถานแล้ว คงจะเป็นโบราณสถานใน
วัฒนธรรมเขมร แล้วต่อมาในสมัยอยุธยาคงจะถูกซ่อมแซมดัดแปลงให้เป็นโบราณสถาน
ดังที่เห็นในปัจจุบัน

ปราสาททอง บ้านแสร้อ
ตำบลปราสาททอง
อำเภอเมืองสุรินทร์
จังหวัดสุรินทร์

ปราสาททอง

ปราสาททอง ตั้งอยู่ที่บ้านแสร้อ ตำบลปราสาททอง อำเภอเมืองสุรินทร์ มีลักษณะเป็นปราสาทแบบขอมองค์เดียว ก่อสร้างด้วยอิฐถือปูน ตั้งอยู่บนฐานซึ่งก่อเป็นเขื่อนอิฐถมดิน มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ลักษณะเรือนธาตุที่บมีประตูลอกทั้งสี่ด้าน ที่กรอบประตูตกแต่งด้วยลายกนกปูนปั้น ถัดจากเรือนธาตุขึ้นไปทำเป็นชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป ๓ ชั้น

ปราสาทหินศรีน้อย (ปราสาทบ้านโคกปราสาท)

ปราสาทหินศรีน้อย ตั้งอยู่ที่บ้านหมื่นศรีกลาง ตำบลหมื่นศรี อำเภอสำโรงทาบ สภาพปัจจุบันที่ปรากฏเป็นฐานวิหารก่ออิฐที่ทางด้านตะวันตกยังปรากฏซากผนังปราสาทอิฐ และไม่ไกลจากฐานวิหารไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีเนินโบราณสถานอีกแห่งหนึ่ง ล้อมรอบด้วยกำแพงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านทิศตะวันออกและตะวันตกทำเป็นประตูเข้าออก เมื่อพิจารณาจากแผนผังของโบราณสถานแล้ว สันนิษฐานว่าเดิมโบราณสถานแห่งนี้คงเป็นโบราณสถานในวัฒนธรรมเขมร และต่อมาในสมัยอยุธยาได้ซ่อมแซมดัดแปลงเพิ่มเติม

ปราสาทบ้านตะเปียงเตีย

ปราสาทบ้านตะเปียงเตีย ตั้งอยู่ที่บ้านหนองเกาะ ตำบลตะเปียงเตีย อำเภอลำดวน มีลักษณะเป็นปราสาทก่อสร้างด้วยอิฐ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน ๔ ชั้น ส่วนยอดทำเป็นรูปดอกบัวตูม พิจารณาจากรูปแบบสถาปัตยกรรม เป็นแบบลวร่วมสมัยอยุธยาตอนปลายหรือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ปราสาทพระปิต
 (ปราสาทแก้ว)
 บ้านพระปิต
 ตำบลบ้านแร่
 อำเภอเขวาสินรินทร์
 จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทบ้านตะเปียงเตีย
 บ้านหนองเกาะ
 ตำบลตะเปียงเตีย
 อำเภอลำดวน
 จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทตามอน (ตามอย) บ้านปราสาท ตำบลบัวเชด อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทตามอน (ตามอย)

ปราสาทตามอน ตั้งอยู่ที่บ้านปราสาท ตำบลบัวเชด อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ มีลักษณะเป็นปราสาทก่ออิฐ แฉกผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๒.๖๕ x ๒.๖๕ เมตร มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก กรอบประตูสลักลวดลาย หลังคาเรือนธาตุซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ ปัจจุบันอยู่ในสภาพพังทลาย เป็นปรางค์ขอมที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓) โดยคนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้

สังเกตได้ว่าโบราณสถานที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมในสมัยอยุธยาส่วนใหญ่เป็นโบราณสถานในวัฒนธรรมเขมร ที่เสื่อมสภาพและถูกทิ้งร้างไป และต่อมาจึงได้ถูกดัดแปลงซ่อมแซมเพิ่มเติม เพื่อทำหน้าที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นศูนย์รวมพลังอำนาจของชุมชนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดีตราบจนกระทั่งปัจจุบัน

๓ ประวัติศาสตร์
เมืองสุรินทร์

การเมืองการปกครอง

การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดสุรินทร์ในสมัยโบราณ และก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายนั้นค่อนข้างมีอยู่อย่างจำกัด ทั้งนี้เนื่องจากเอกสารที่กล่าวถึงมีน้อย เรื่องราวส่วนใหญ่ได้จากการสันนิษฐานจากหลักฐานทางด้านโบราณคดีเป็นหลัก จนกระทั่งราวปีพุทธศักราช ๒๓๐๒ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) จึงได้มีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์ ปรากฏอยู่ในหลักฐานเอกสาร คือ พงศาวดารอีสาน ซึ่งกล่าวถึงช้างเผือกที่แตกโรงออกมาจากกรุงศรีอยุธยาไปอยู่ทางด้านแขวงเมืองจำปาศักดิ์ พงศาวดารได้กล่าวว่าพระเจ้าเอกทัศโปรดให้สองพี่น้อง (ผู้จดพงศาวดารเดิมสันนิษฐานว่าเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุริยนาท) คุมไพร่พล และกรมช้างออกตามจับมาทางเมืองพิมาย เลยมายังทางตอนใต้ของลำน้ำมูล ได้ข่าวช้างเผือกจากกลุ่มชาวเขมร และส่วยป่าดง คือตากะจะ และเชียงชันแห่งบ้านปราสาทสี่เหลี่ยมโคกลำดวนใหญ่ ตาชะบ้านดงยาง (โคกัจประ) เชียงชันบ้านกุดหวาย (บ้านเมืองเตา) เชียงปุมบ้านโคกเมืองที่ ทั้ง ๕ คน ได้นำสองพี่น้องไปคล้องช้างเผือกกลับมาได้ และนำกลับไปยังกรุงศรีอยุธยา จึงทรงพระราชทานความดีความชอบแต่งตั้งให้มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง โดยตากะจะเป็นหลวงแก้วสุวรรณ เชียงชันเป็นหลวงปราบ เชียงมะเป็นหลวงเพชร เชียงสี่เป็นหลวงศรีนครเตา เชียงปุมเป็นหลวงสุวรรณภักดี คุมผู้คนอยู่ในเขตของตน ขึ้นกับเมืองพิมาย (ต่อมาหลวงสุรินทร์ภักดีได้ย้ายชุมชนจากบ้านเมืองที่ มาอยู่ที่ตำบลคูประทายสมัน)

กลุ่มชุมชนเหล่านี้ได้ส่งสินค้าป่า คือ ช้าง ม้า แก่นจันทร์ ปีกนก นอแรด งาช้าง ช้างเผือก ซึ่งเป็นของส่วยไปยังกรุงศรีอยุธยา เป็นที่พอพระทัยอย่างมาก จึงได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ แก่นผู้นำชาวเขมรส่วยป่าดงขึ้นเป็นพระและยกบ้านที่ปกครองขึ้นเป็นเมือง คือ ยกบ้านปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวนเป็นเมืองขุขันธ์ ให้หลวงแก้วสุวรรณ (ตากะจะ) เป็นพระไกรภักดีศรีนครลำดวนเจ้าเมือง ยกบ้านโคกัจประ (หรือบ้านดงยาง) เป็นเมืองสังขะ ให้หลวงเพชร (เชียงมะ) เป็นพระสังขะบุรีศรีนครอัจจะเจ้าเมือง ยกบ้านกุดหวาย (บ้านเมืองเตา) เป็นเมืองรัตนบุรีให้หลวงศรีนครเตา (เชียงสี่) เป็นพระศรีนครเตาเจ้าเมือง ตั้งบ้านคูประทายสมันเป็นเมืองคูประทายสมัน ให้หลวงสุวรรณภักดี (เชียงปุม) เป็นพระสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์จางวางเจ้าเมือง ทั้งสี่เมืองขึ้นกับเมืองพิมาย

หลังจากนั้น ประวัติศาสตร์ของเมืองคูประทายสมันหรือเมืองสุรินทร์ก็ปรากฏชัดเจนขึ้นตามลำดับ ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๒๑ (จุลศักราช ๑๑๔๐) ได้โปรดให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปตีหัวเมืองในเขตเขมรและลาว มีหลักฐานว่าโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์กำลังเมืองสุรินทร์ ขุขันธ์ สังขะเข้าร่วมด้วย สามารถตีได้เมืองจำปาศักดิ์ และเวียงจันทน์ ตลอดจนหัวเมืองอื่นๆ และในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ เมื่อเมืองเขมรเกิดการจลาจล สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์ได้รับพระบรมราชโองการให้เป็นแม่ทัพไปปราบจลาจล ก็ได้มีการเกณฑ์กำลังเมืองประทายสมัน ขุขันธ์ และสังขะ สมทบกับกองทัพหลวงเข้าตีเสียมราฐ กำแพงสวาย

อนุสาวรีย์พระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (ปุม) เจ้าเมืองสุรินทร์คนแรก

บรรทายเพชร บรรทายมาศ รุ่งคำแรย์ (ถ้ำช้าง) จนพ่ายแพ้ขอขึ้นเป็นข้าขอบขัณฑสีมา เมื่อเสร็จศึกสงครามเวียงจันทน์และเขมรแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงได้ปูนบำเหน็จให้แก่ เจ้าเมืองประทายสมัน เมืองขุนันธ์ และเมืองสังขะ โดยเลื่อนบรรดาศักดิ์ให้เป็น “พระยา” ทั้งสามเมือง

เมืองสุรินทร์ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔)

เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๓๒๙ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองตามสร้อยบรรดาศักดิ์ของเจ้าเมือง “เมืองประทายสมัน” จึงได้กลายเป็น “เมืองสุรินทร์” นับแต่นั้นมา

พ.ศ. ๒๓๓๗ (จุลศักราช ๑๑๕๖) พระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (เชียงปุม) เจ้าเมืองสุรินทร์ ถึงแก่กรรม พระยาสุรินทรมีบุตรชาย ๒ คน คือ นายดี และนายมี

มีบุตรหญิง ๒ คน ชื่อ นางน้อย และนางเงิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายตีเป็นพระสุรินทรภักดีศรีนครจำวง เจ้าเมืองสุรินทรต่อมาในเวลานั้นอาณาเขตเมืองสุรินทร ทางทิศตะวันออกถึงห้วยทับทัน ทางทิศใต้ถึงเขาคทิสตะวันตกถึงห้วยลำสโดง ทิศเหนือถึงลำห้วยพลับพลา ด้านตะวันออกเฉียงเหนือต่อกับเมืองรัตนบุรี ถึงหลักหินหัวห้วยปูน ไปหลักหินสร้างบด ไปหลักหินโสกสาวแอ ถึงหลักหินหนองหลักไปลำห้วยจริง

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๔๒ เมืองสุรินทร เมืองสังขะ เมืองขุขันธ์ ได้รับหมายเกณฑ์ส่งทหารไปรบกับพม่าที่แขวงนครเขื่อนขันธ์ เมืองละ ๑๐๐ คน แต่ยังไม่ถึงทัพพม่าถอยออกไปเสียก่อน และในปีเดียวกันนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามพระสุรินทรภักดีศรีนครจำวง (ตี) เป็นพระสุรินทรภักดีศรีประทายสมันต์

อีก ๗ ปีต่อมา ใน พ.ศ. ๒๓๔๙ ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ยกเมืองสุรินทร เมืองสังขะ และเมืองขุขันธ์ มาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เนื่องในความดีความชอบในการรับใช้ในราชการสงครามหลายครั้งมีผลให้เจ้าเมืองสามารถชำระคดีความได้เอง ไม่ต้องขึ้นต่อเมืองพม่ายเหมือนแต่ก่อน

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ พระสุรินทรภักดีศรีประทายสมันต์ (ตี) ถึงแก่กรรม ท่านมีลูกชาย ๖ คน คือ นายสุน นายแก้ว นายทอง นายยง นายปรั่ง นายสอน ลูกสาว ๔ คน คือ นางไข นางดำ นางตี และนางดัม จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงวิเศษราชา (มี) น้องชายพระยาสุรินทรเป็นพระสุรินทรภักดีศรีประทายสมันต์ (มี) เจ้าเมืองสุรินทรคนต่อมา และถึงแก่กรรม ปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ในต้นรัชกาลที่ ๒ และโปรดเกล้าฯ ให้นายสุน บุตรพระสุรินทรภักดี (ตี) เป็นพระสุรินทรภักดีศรีประทายสมันต์ (สุน) เจ้าเมืองสุรินทรคนที่ ๔

นับแต่เหตุการณ์ย้ายสาเกียดโง้งเป็นต้นมา อำนาจการปกครองเมืองจำปาศักดิ์อยู่กับเจ้าโย้ บุตรเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าอนุได้ยกทัพเข้ามากวาดต้อนผู้คน และตีหัวเมืองต่างๆ ในเขตปกครองของกรุงเทพฯ เช่น กาฬสินธุ์ สุวรรณภูมิ เขมราฐ ร้อยเอ็ด ส่วนทางด้านเมืองจำปาศักดิ์ ได้เข้าโจมตี ขุขันธ์ สังขะ สุรินทรแตกทั้ง ๓ เมือง เจ้าเมืองขุขันธ์ถูกฆ่าตาย ส่วนเจ้าเมืองสุรินทร และสังขะหนีรอดไปได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาดคีดิพลเสพพระยาราชสุภาวดี (เจ้าพระยาบดินทรเดชา) ยกทัพขึ้นมาปราบ กองทัพเมืองสุรินทรและสังขะที่หลบซ่อนอยู่ได้เข้าร่วมตีไปจนถึงเมืองจำปาศักดิ์และเวียงจันทน์เมื่อเสร็จศึกแล้วโปรดให้พระยาสังขะไปเป็นพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวนเจ้าเมืองขุขันธ์ให้บุตรพระยาสังขะ (ไม่ทราบนามเดิม) เป็นพระยาสังขะบุรีศรีนครอัจจะ เลื่อนพระสุรินทรภักดีศรีประทายสมันต์ (สุน) เป็นพระยาสุรินทรภักดีศรีประทายสมันต์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๑

เหตุการณ์ทางด้านหัวเมืองตะวันออกยังไม่เรียบร้อยดีนัก ในปี พ.ศ. ๒๓๗๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชามาทำล้ามะโนครวัดและตั้งกองสักเลกอยู่ ณ กุดประทาย (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอดิษานุรักษ์)

ในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ ได้เกิดเหตุการณ์กระทบกระทั่งด้านเขตแดนตะวันออกของเขมร เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงเรียกเกณฑ์กำลังหัวเมืองแถบตะวันออกเข้าด้านทาน

กองทัพพญวณจนพ่ายแพ้อีกครั้งไป จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๖ เจ้าพระยาบดินทรเดชาตั้งขัดตาทัพอยู่ที่เมืองอุดรภูมิชัยในเขตเขมร ได้มีตราถึงเจ้านครจำปาศักดิ์และหัวเมืองฝ่ายเหนือมีเมืองสุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด ขุขันธ์ สังขะ สุรินทร์ เป็นต้น ให้เกณฑ์กำลังเข้ามาสมทบด้วย ต่อมาชาวเลบียงจึงยกทัพกลับเมืองไปเป็นกองส่งลำเลียงตระเวนตรวจตรารักษาด่านทางแดนญวน

พระยาสุรินทร์ภักดีศรีประทายสมันต์ (สุน) ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๓๙๓ ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแต่งตั้งให้พระพิไชยราชวงศา (ม่วง) ผู้ช่วยเจ้าเมือง เป็นพระสุรินทร์ภักดีศรีไพทสมันต์ (ม่วง) ผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์ (น่าจะเจ้าเมือง) พร้อมพระราชทานเครื่องยศในวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนอ้าย พ.ศ. ๒๓๙๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๙ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองพรหมกันขึ้นกับเมืองสังขะ ให้หลวงสัคดี (สิน) เป็นพระพิไชยเจ้าเมือง

อีก ๒ ปีต่อมา (พ.ศ. ๒๔๑๑) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระสุรินทร์ภักดีศรีไพทสมันต์ (ม่วง) เป็นพระยา ให้หลวงนรินทรราชวงศา (นาก) บุตรพระยาสุรินทร์ (สุน) เป็นพระไชยณรงค์ภักดี ตำแหน่งปลัดเมือง ให้พระมหาดไทย (จันทร์) บุตรนายสอน หลานพระยาสุรินทร์ (สุน) เป็นพระพิไชยนครบวรภูมิ ตำแหน่งยกกระบัตรเมือง รักษาราชการเมืองสุรินทร์

เมืองสุรินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - พ.ศ. ๒๔๕๓)

ในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ เจ้าเมืองสังขะบุรี เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลขอพระกรุณาตั้งบ้านกุดประไทรหรือบ้านจารพัตเป็นเมือง ขอหลวงไชยสุริยง (คำมี) บุตรหลวงไชยสุริยวงศ์ (หมื่นคม) เป็นเจ้าเมือง ขอพระสุนทรพิทักษ์บุตรพระปลัดคนเก่าเป็นปลัด ขอหลวงศรีสุราช หลานเป็นยกกระบัตรเมืองสังขะ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้บ้านกุดประไทรหรือบ้านจารพัต เป็นเมืองศรีขรภูมิพิสัย ให้หลวงไชยสุริยงกองนอก (คำมี) เป็นพระศรีขรภูมานุรักษ์ ตำแหน่งเจ้าเมือง ขึ้นกับเมืองสังขะ ตั้งพระสุนทรพิทักษ์เป็นพระไชยสงคราม ตำแหน่งปลัดเมืองสังขะ หลวงศรีสุราชเป็นพระแก้วภักดี ยกกระบัตรเมืองสังขะ ทรงพระราชทานเครื่องยศให้ตามตำแหน่ง

เขตแดนของเมืองศรีภูมิมีอาณาเขตตามตราพระราชสีห์ว่า ตั้งแต่ลำวังประป้อ ลำคลองกุดประไทร ห้วยอังกั้น ถึงห้วยตราฝ่งเหนือ ข้างห้วยก้งกันมาบ้านดงโก คลองลำน้ำฉิ่งฝ่งได้ขึ้นไปบ้านแหม บ้านหลวงอาด บ้านปอม ออกลำพูล เป็นแขวงเมืองศรีขรภูมิพิสัย ทั้งเมืองสุรินทร์และเมืองสังขะ ได้ไปปักหลักที่ปลายห้วยตัดจุกแห่งหนึ่งที่ปลายคลองลำน้ำแห่งหนึ่งบรรจบลำน้ำวังป้ออีกแห่งหนึ่ง เป็นแขวงเมืองศรีภูมิพิสัย

และในวันศุกร์ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๗ โปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระสุนทรพิทักษ์ เป็นพระไชยสงครามปลัดเมืองสังขะ พระราชทานภาคหมากคนโทเงิน ๑ สำหรับ สัปทนแพรหลิน เลื้อเข็มขาวริ้วดอก แพรสีทับทิมติดขลิบ ผ้าหม่นนอน แพรขาวหม่น ผ้าม่วงเงิน เป็นเครื่องยศ ให้หลวงศรีสุราช เป็นพระแก้วภักดี ยกกระบัตรเมืองสังขะ พระราชทานเลื้อเข็มขาวริ้วดอก แพรสีทับทิมติดขลิบ ผ้าหม่นนอน แพรขาวหม่น ผ้าหม่นเงิน

ในระหว่างปีนี้ (พ.ศ. ๒๔๑๒) ได้มีตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์
คนเมืองสุรินทร์ ขุนันท์ สังขะ ศรีสะเกษ เดชอุดม ไปทำอิฐก่อกำแพงเมืองปราจีนบุรี

พ.ศ. ๒๔๑๓ เจ้าเมืองสังขะ ขอดังหลวงจตุรงค์เป็นปลัดเมืองศีขรภูมิ ขุนจำนง
เป็นยกกระบัตรเมืองศีขรภูมิ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหลวงจตุรงค์เป็นหลวงจตุรงค์วงศา
ตำแหน่งปลัดเมือง ให้ขุนจำนงเป็นหลวงประสิทธิ์เกรียงไกร ยกกระบัตรเมือง พระราชทาน
เครื่องยศตามธรรมเนียม

ก่อนหน้านั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระพิชัยสรเดช หลวงทรวงวิไชย
ขุนมณเฑียรบาล หมื่นชัยสงคราม เป็นข้าหลวงขึ้นไปตรวจสักเลขที่เมืองสังขะและบริเวณ
เมืองขึ้น

ฝ่ายเมืองสุรินทร์ พระยาสุรินทร์ฯ เห็นว่าเมืองสังขะได้ขอยกบ้านกุดประเทเป็น
เมืองศีขรภูมิแล้วก็เกรงว่าจะรวมเอาเขตบ้านลำดวนเข้าไปด้วยจึงขอตั้งบ้านลำดวนเป็นเมือง
จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านลำดวนเป็นเมืองสุรินทนิคม ให้พระไชยณรงค์ภักดี (นาค)
ปลัดเมืองสุรินทร์ เป็นเจ้าเมืองสุรินทนิคมขึ้นกับเมืองสุรินทร์

พ.ศ. ๒๔๑๕ พระยาสังขะขอตั้งบ้านลำพุกเป็นเมือง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยก
บ้านลำพุกเป็นเมืองกันทรารมย์ ตั้งให้พระมหาดไทยเมืองสังขะเป็นพระกันทรานุรักษ์
เจ้าเมืองกันทรารมย์ ขึ้นกับเมืองสังขะ

ในปีนี้ได้มีตราถึงบรรดาหัวเมืองว่า ได้ยกเลิกตั้งธรรมเนียมข้าหลวงกองสักเลข
มาสักเลขตามหัวเมือง และยอมอนุญาตให้ไพร่มีอิสระในการย้ายถิ่น และให้นำบัญชี
สำมะโนครัวตัวเลขส่งมายังกรุงเทพฯ

ทางด้านเมืองสุรินทนิคม พระสุรินทร์เจ้าเมืองถึงแก่กรรม (พ.ศ. ๒๔๑๖)
พระยาสุรินทร์ฯ ได้ให้หลวงพิทักษ์สุนทรรับตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์ แต่ยังมิทัน
มีใบบอกขอตั้งมาที่กรุงเทพฯ หลวงพิทักษ์สุนทรก็ถึงแก่กรรมหลังจากมารับราชการใน
ตำแหน่งเจ้าเมืองได้ ๓ ปี หลังจากนั้นตำแหน่งเจ้าเมืองสุรินทนิคมก็ว่างมาตลอด

พ.ศ. ๒๔๒๐ พระยาสุรินทร์ พระยาสังขะ แจ้งมายังกรุงเทพฯ ว่าเกิดเหตุโจร
ผู้ร้ายเข้าปล้นในเขตแขวงเมืองสุรินทร์ และเมืองสังขะแล้วหนีเข้าไปในเขตเมืองบุรีรัมย์
เมืองนางรอง เมืองประโคนชัย ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของนครราชสีมา ทำให้ตามเข้าไปจับเอา
ตัวผู้ร้ายไม่ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระศักดิ์เสนี เป็นข้าหลวงออกไปตั้ง
สืบสวนตามจับตัวผู้ร้าย

พ.ศ. ๒๔๒๑ พระศักดิ์เสนีและพระยาสังขะ ได้จัดให้หลวงสุนทรนุรักษ์ไป
รักษาราชการแทนพระพิไชยสุนทร เจ้าเมืองจกัลเมืองขึ้นของสังขะ

พ.ศ. ๒๔๒๔ เจ้าเมืองพรหมกัน พระพิชัย (สิน) ถึงแก่กรรม พระยาสังขะส่ง
ใบบอกมายังกรุงเทพฯ ให้พระสุนทรนุรักษ์เป็นพระพิชฌลินธุอินทรนฤมิตรเจ้าเมือง
ทางด้านเมืองสุรินทร์ตำแหน่งยกกระบัตรเมืองว่างลง จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้
พระมหาดไทยเมืองสุรินทร์เป็นพระพิไชยนครบวรวิมล ยกกระบัตรเมือง ถือศักดินา ๕๐๐

มีตราโปรดเกล้าฯ ถึงเมืองตะวันออกว่า ถ้าคนในบังคับต่างประเทศฟ้องคนใน
บังคับของสยาม ให้ส่งฟ้อง หรือส่งตัวโจทก์และจำเลยมากรุงเทพฯ

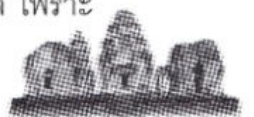
ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ผู้คนของเมืองสุรินทร์ได้อพยพข้ามแม่น้ำมูลไปอยู่
ทางเหนือมากขึ้น พระยาสุรินทร์จึงได้ขอตั้งบ้านทัพค่ายเป็นเมือง ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นเมืองชุมพลบุรี ให้พระวิเศษราชา (ทองอิน) เป็นพระฤทธิธรรณยุทธเจ้าเมือง
และให้ท้าวปรางค์บุตรพระสุรพินทนิคม เป็นพระสุรพินทนิคมานุรักษ์ เจ้าเมืองสุรพินทนิคม
พระราชทานเครื่องยศตามบรรดาศักดิ์ พระยาสุรินทร์ให้ท้าวเพชรเป็นปลัดเมือง ท้าวกลืน
เป็นยกกระบัตร และท้าวอนุบุตรพระฤทธิธรรณยุทธ (ทองอิน) เป็นผู้ช่วยเมืองชุมพลบุรี

หลวงจินดานุรักษ์ บุตรเจ้าเมืองรัตนบุรีคนเก่า กรมการเมืองรัตนบุรีทำบัญชี
หางว่าวเลขในบังคับของพระศรีนครไชยเจ้าเมืองรัตนบุรีคนเก่าซึ่งอยู่ที่บ้านหนองสนม
แขวงเมืองรัตนบุรีจำนวน ๕๐๐ เศษ ร้องทุกข์มายังศาลาลูกขุนว่าเจ้าเมืองรัตนบุรีคนใหม่
เข้มแข็งจะขอไปขึ้นกับเมืองสุรินทร์ โปรดเกล้าฯ ให้เมืองสุรินทร์รับหลวงจินดาและ
กรมการเมือง ขุน หมื่น ตัวเลข ให้ทำการขึ้นกับเมืองสุรินทร์ตามความสมัครใจ และทรงแต่งตั้ง
ให้หลวงจินดาเป็นที่พระภักดีพัฒนาการ ควบคุมล้ามะโนครวัดตัวเลขเสียส่วย ตั้งอยู่
ณ บ้านโคกหนองสนม และมีใบบอกขอตั้งบ้านหนองสนมเป็นเมืองสนม โปรดเกล้าฯ ให้
พระยาสีหาเทพ (หรั่ง) ข้าหลวงเมืองจำปาศักดิ์ทำแผนที่แบ่งเขตแดน แต่ยังมีได้ตั้งเป็น
เมืองตามที่ขอ

พ.ศ. ๒๔๒๗ มีตราโปรดเกล้าฯ มายังหัวเมืองตะวันออกห้ามมิให้จับขาม่า
ซื้อขายแลกเปลี่ยนและทำงานใช้สอยต่างๆ ส่วนข้าที่มีอยู่แต่ก่อนให้อยู่กับมูลนายไปแต่เดิม
ในปีนั้นพระยาสังขะ (ทองอินทร์) ถึงแก่กรรม โปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานหีบเพลิงหน้าศพ
ผ้าไตร ๒ ไตร ผ้าขาว ๕ พับ ร่ม ๕๐ คัน รองเท้า ๕๐ คู่ สำหรับปลงศพ ให้พระอนันตภักดี
ผู้ช่วยและกรมการเมืองรักษาราชการเมืองต่อไป

พ.ศ. ๒๔๒๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัดทางโทรเลขจากนครจำปาศักดิ์
ไปเมืองขุขันธ์ จากขุขันธ์ไปเสียมราฐ พระยามหาอำมาตย์ ข้าหลวงเมืองนครจำปาศักดิ์ให้
เกณฑ์คนเมืองขุขันธ์และสังขะตัดทางวางสายโทรเลขอยู่ ณ เมืองขุขันธ์ อุทุมพรและมโนไพร
ทรงมีท้องตราให้ผู้ว่าราชการ กรมการเมืองฟังคำสั่งจากอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข
ในส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับกรมไปรษณีย์นี้ โปรดเกล้าฯ มีตราถึงหัวเมืองตะวันออกห้าม
มิให้ทำหนังสือเดินทางให้แก่พ่อค้าที่ด่อนไล่สัตว์พาหนะไปขายโดยไม่พิมพ์รูปพรรณ

พ.ศ. ๒๔๒๙ พระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) ข้าหลวงใหญ่เมืองนครจำปาศักดิ์
ได้เชิญประชุมเจ้าเมืองอีสานขึ้น ณ เมืองอุบล เพื่อสำรวจชายฉกรรจ์และแก้ไขระเบียบ
การจัดเก็บภาษีอากร ในระหว่างการประชุมข้าราชการอยู่นั้น ได้รายงานว่าทัพฮ่อเข้า
โจมตีเมืองเวียงจันทน์แตก การประชุมต้องยุติลง พระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) ต้องรีบ
ระดมกำลังขึ้นไปยังเมืองหนองคายโดยด่วน เพื่อสมทบกับกองทัพเมืองนครราชสีมา ส่วน
กองทัพจากกรุงเทพฯ นั้น โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
เป็นแม่ทัพใหญ่ยกลงไปสมทบที่เมืองหนองคายซึ่งเป็นจุดชุมพล สำหรับพระยาสุรินทร์-
ภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) เจ้าเมืองสุรินทร์ ได้มีคำสั่งให้ช่วยราชการอยู่ที่เมืองอุบล เพราะ

เจ้าเมืองและกรรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่ต้องไปราชการทัพในครั้งนั้นด้วย พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) ช่วยราชการอยู่ที่เมืองอุบลอยู่ ๒ ปี จึงได้กลับเมืองสุรินทร์

พ.ศ. ๒๔๓๑ พระทิพชลสินธุ์อินทนิมิต เจ้าเมืองพรหมกันถึงแก่กรรม พระอนันตภักดีผู้รักษาเมืองสังขะ ได้ให้หลวงพิณจสมบัติเป็นผู้รักษาเมืองพรหมกันต่อไป

ทางด้านเมืองสุวรรณภูมิ ได้กล่าวโทษเมืองสุรินทร์ว่าแย่งชิงเขตแขวงบ้านทัพค่ายไปตั้งเมืองชุมพลบุรี ได้โปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงนครจำปาศักดิ์และอุบลไปไต่สวน แต่เนื่องจากเมืองชุมพลบุรีขึ้นกับสุรินทร์หลายปีแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นกับสุรินทร์ตามเดิม

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ พระยาสุรินทรฯ (ม่วง) ขราภาพมาก พระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) ข้าหลวงใหญ่เมืองจำปาศักดิ์ได้แต่งตั้งให้นายเยียบ บุตรชายพระยาสุรินทร (ม่วง) เป็นพระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ รักษาราชการในตำแหน่งเจ้าเมือง แต่อยู่ได้ ๒ ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ก็ถึงแก่กรรม พระยาสุรินทรฯ (ม่วง) จึงกลับมารับตำแหน่งอีก และถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ (ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จ.สุรินทร์) ในพงศาวดารอีสานไม่ได้ระบุเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ แต่กล่าวไว้ว่าในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ พระพิไชยสุริยวงษา (นาค) ผู้รักษาเมืองถึงแก่กรรม โดยมีได้ปรากฏนามเจ้าเมืองคนต่อมา แต่ปรากฏนามพระไชยณรงค์ภักดี (จัน) ปลัดผู้รักษาเมืองสุรินทร์ ซึ่งถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๓๖

พ.ศ. ๒๔๓๓ ทรงมีสารตราโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งข้าหลวงออกไปเป็น ๔ กอง คือ ข้าหลวงเมืองนครราชสีมา บังคับหัวเมืองใหญ่ ๓ เมือง เมืองขึ้น ๑๒ เมือง เรียกว่า หัวเมืองลาวกลาง ข้าหลวงเมืองหนองคาย บังคับหัวเมืองใหญ่ ๑๖ เมือง เมืองขึ้น ๓๖ เมือง เรียกว่า หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี บังคับหัวเมืองใหญ่ ๑๒ เมือง เมืองขึ้น ๒๙ เมือง เรียกว่า หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ และข้าหลวงนครจำปาศักดิ์ ทำหน้าที่บังคับบัญชาและตัดสินความ เรงัดเงินส่วยเมืองในปกครองคือ จำปาศักดิ์ เชียงแตง แสนปาง สีทันดร อัดปือ सालวัน ขุขันธ์ คำทองใหญ่ เดชอุดม รวมทั้งสุรินทร์และสังขะ ในหัวเมืองใหญ่ทั้ง ๑๑ เมืองและเมืองขึ้น ๒๑ เมืองนี้ เรียกว่า หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก และโปรดเกล้าฯ ให้ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรั่ง) ข้าหลวงใหญ่ที่ตั้งอยู่ ณ นครจำปาศักดิ์ มีอำนาจบังคับว่ากล่าวข้าหลวงหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ ฝ่ายเหนือ และฝ่ายลาวกลาง ได้ตามสมควร และทรงพระราชทานตราประจำสำหรับตำแหน่งข้าหลวงทั้ง ๔ กอง เป็นรูปอาร์มแผ่นดิน ให้ประทับในหนังสือราชการ ในเดือนมิถุนายน ๒๔๓๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระพิศณุเทพ (ช่วง) ข้าหลวงที่ ๒ มาเปลี่ยนพระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) พระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) เดินทางกลับกรุงเทพฯ ในเดือนกรกฎาคม มีพระสุรพินทนิคมานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองสุรพินทนิคมตามลงมาด้วยและถึงแก่กรรมขณะพักอยู่ที่กรุงเทพฯ ในเดือนตุลาคมพระพิชัยสุริยวงษา (นาค) ผู้รักษาเมืองสุรินทร์เป็นผีถึงแก่กรรม

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงต้องการที่จะปฏิรูปหัวเมืองตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้จากเหตุผลที่สืบเนื่องมาจากการคุกคามของชาติมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะประเทศฝรั่งเศส ซึ่งประสบความสำเร็จในการแสวงหา

อาณานิคมและเข้าครอบครองภูมิภาคอินโดจีนไว้ได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการปกครองหัวเมืองอีสานให้ดีขึ้น โดยโปรดให้รวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือเข้าด้วยกัน เรียกว่า “หัวเมืองลาวกาว”

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ฝรั่งเศสสามารถปกครองเขมร เวียดนาม และลาวได้ทั้งหมด ทำให้มีเขตแดนติดต่อกับสยามโดยตรงและเขตแดนก็ยังไม่เป็นที่กำหนดแน่นอนอนประชาชนทั้งสองฟากก็สับสนปนเปกันอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงที่มีความสามารถมาควบคุมหัวเมืองแถบนี้ โดยให้ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวกาว อยู่ ณ เมืองจำปาศักดิ์ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวพวน อยู่ ณ เมืองหนองคาย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวพุงขาว อยู่ ณ เมืองหลวงพระบาง แต่ภายหลังเปลี่ยนมาประจำที่เมืองนครราชสีมา ในเขตหัวเมืองลาวกาวมีเมืองใหญ่ ๒๑ เมือง เมืองขึ้น ๔๓ เมือง เมืองสุรินทร์และเมืองสังขะก็เป็นเมืองใหญ่หนึ่งในนั้น

ในวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๓๔ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวกาว พร้อมข้าราชการพลเรือนและทหารกว่า ๒๐๐ คน เดินทางถึงเมืองอุบลฯ โปรดให้หลวงธนะสารสุทธารักษ์ (หว่าง) ขุนกัมพูชพาวา ไปเป็นข้าหลวงรักษาราชการ ณ เมืองสุรินทร์ มีอำนาจเด็ดขาดทัดเทียมผู้ว่าราชการเมือง ได้ดำเนินการปรับปรุงเมืองอย่างมาก สร้างถนน ศาลากลาง แต่มีการจัดเก็บส่วยภาษีทำให้ประชาชนค่อนข้างจะเดือดร้อน

พ.ศ. ๒๔๓๕ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ข้าหลวงใหญ่ซึ่งย้ายมาแทนพระมหาอำมาตย์ (หว่าง) ได้ทรงแต่งตั้ง พระไชยณรงค์ภักดี (บุญนาค) น้องชายพระยาสุรินทร์ภักดีศรีไศทสมันต์ (ม่วง) ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการ (เปลี่ยนตำแหน่งจากเจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการเมือง)

พ.ศ. ๒๔๓๕ มีตราโปรดเกล้าฯ ประกาศเก็บภาษีสัตว์พาหนะที่พ่อค้านำไปขายต่างประเทศ ในหัวเมืองลาวกาว ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน เป็นต้นไปคือ โค ล่อ ลา ชักตัวละ ๒ บาท กระบือตัวละ ๓ บาท ม้าตัวละ ๔ บาท ช้างตัวละ ๓๐ บาท ส่วนภาษีเงินของมณฑลปีนั้นคนจีนประมาณกันเพียง ๘๐ ซึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิต

กรมหลวงพิชิตปรีชากร
ข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวกาว

ปรีชากร ให้รัฐบาลเป็นผู้จัดเก็บ โปรดให้พระยาราชเสนา (ทัต) พระพิศณุเทพ พระศรีพิทักษ์ (หว่าง) จัดการเก็บภาษีฝิ่น

พ.ศ. ๒๔๓๖ โปรดให้พระศรีพิทักษ์ (หว่าง) เป็นข้าหลวงเมืองขุขันธ์ สุรินทร์ สังขะ โดยตั้งอยู่ที่เมืองขุขันธ์ ในปีนี้กรมไปรษณีย์โทรเลข ส่งคนมาจัดตั้งไปรษณีย์ตาม หัวเมือง ในมณฑลลาวกาว คือเมืองเขมราฐ เมืองอุบล เมืองพิบูลมังสาหาร ด้านปากมูล เมืองจำปาศักดิ์เก่า เมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองเดชอุดม เมืองขุขันธ์ เมืองศรีสะเกษ เมืองสังขะ เมืองสุรินทร์ เมืองสุวรรณภูมิ ไปต่อกับหัวเมืองในมณฑลลาวกาวมายังกรุงเทพฯ กำหนดส่งอาทิตย์ละครั้ง

เมืองรัตนบุรีกล่าวโทษเมืองสุรินทร์แย่งชิงเขตแดนบ้านหนองสนม ซึ่งตาม ประกาศเดิม โปรดให้อยู่ตามสมัครใจนั้น และเมืองสุรินทร์ขอบ้านหนองสนมขึ้นเป็นเมือง แต่ก็ยังมีได้ตั้ง จึงทรงให้บ้านหนองสนมอยู่อย่างเดิมโดยให้ขึ้นกับเมืองรัตนบุรี และ ให้เมืองสุรินทร์กับเมืองรัตนบุรีปักปันเขตแดนกัน (จบพงศาวดารมณฑลอีสาน ของ หม่อมราชวงศ์ปฐุม คนเณร)

ในปีนี้เกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เสด็จกำลังเมืองสุรินทร์ ศรีสะเกษ ขุขันธ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด เมืองละ ๔๐๐ เมืองยโสธร สุวรรณภูมิ เมืองละ ๕๐๐ ฝึกการรบและส่งเข้าตริ่งกำลังฝรั่งเศส จนเหตุการณ์สงบในเดือนตุลาคม (ประชุมพงศาวดารภาค ๔ เหตุสงครามระหว่างฝรั่งเศส)

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ พระศรีพิทักษ์ (หว่าง) ข้าหลวงเมืองขุขันธ์ สุรินทร์ สังขะได้รับพระราชทานเป็นพระราชวรินทร์

วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร โปรดให้นายร้อยตรีเกิด ไปเป็นข้าหลวงช่วยหลวงธนสารสุนทรารักษ์ ณ เมืองสุรินทร์ ในเดือนตุลาคม ทรงให้หลวงสิทธิเดชสมุทขันธ์ (ล้อม) ไปเป็นข้าหลวง ณ เมืองสุรินทร์

วันที่ ๓ ธันวาคม พระไชยณรงค์ภักดี (จัน) ปลัดเมือง ผู้รักษาเมืองสุรินทร์ เป็นไข้พิศม์ถึงแก่กรรม

ต่อมาเมื่อเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ สงบลงและไทยจำต้องยินยอมยกดินแดน ผังซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมดให้ฝรั่งเศส เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความจำเป็นบริเวณที่จะต้องจัดการปกครองภายในหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้เป็นระเบียบแบบแผนยิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาวสืบแทนกรมหลวงพิชิตปรีชากร และเปลี่ยนชื่อหัวเมืองลาวกาวใหม่เป็น “มณฑลลาวกาว”

ระหว่างที่พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร เสด็จฯ กลับกรุงเทพฯ เมื่อถึงบ้านเพี้ยราม แขวงเมืองสุรินทร์นั้นได้โปรดให้พระพิไชยนครบวรวิม (จรัณ) ยกกระบัตร เมืองสุรินทร์เป็นผู้รักษาเมืองสุรินทร์ (ประชุมพงศาวดารภาค ๔ เหตุสงครามระหว่างฝรั่งเศส)

เมื่อทรงถึงกรุงเทพฯ แล้ว ได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงพระกรุณาตั้งให้พระพิไชยนครบวรวิม (จรัณ) บุตร

นายสอนซึ่งเป็นบุตรพระยาสุรินทร์ฯ (ตี) เป็นพระยาสุรินทร์ภักดีศรีโฆทสมันต์ ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์ พระยาสุรินทร์ภักดีศรีโฆทสมันต์ (จรัณ) ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงโปรดให้พระพิไชยณรงค์ภักดี (บุญจันทร์) บุตรนายสอน ซึ่งเป็นบุตรพระยาสุรินทร์ฯ (มี) รั้งตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองแทน จนกระทั่งถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ภายหลังถึงแก่กรรมจึงได้รับสัญญาบัตรแต่งตั้งให้เป็นพระยาสุรินทร์ภักดีศรีโฆทสมันต์

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงให้หลวงประเสริฐสุรินทรบาล (ตุ้มทอง) บุตรพระพิไชยณรงค์ภักดี (บุญนาค) เจ้าเมืองสุรินทร์คนที่ ๘ เป็นผู้รั้งตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์ (เจ้าเมืองคนที่ ๑๑) ต่อมา แต่อยู่ในตำแหน่ง ๑ ปีก็ถึงแก่อนิจกรรม ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เสด็จกลับไปกรุงเทพฯ เพื่อรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวังและมีการปรับเปลี่ยนระบบบริหารราชการแผ่นดินมาสู่ระบบเทศบาล ส่วนกลางได้จัดส่งข้าราชการฝ่ายปกครองมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัด หรือผู้ว่าราชการจังหวัด บุคคลแรกที่แต่งตั้งมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดสุรินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ คือ พระกรุงศรีบุรีรักษ์ (สุม สุมานนท์)

อนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้มีการแก้ไขแบ่งอาณาเขตมณฑลต่างๆ ในภาคอีสาน ให้เล็กลงอีกเพื่อสะดวกต่อการปกครอง ในโอกาสเดียวกันนี้ก็ได้เปลี่ยนชื่อมณฑลต่างๆ เสียใหม่ สำหรับมณฑลลาวท้าวได้เปลี่ยนชื่อเป็น “มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ” และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้เปลี่ยนเป็น “มณฑลอีสาน” มีเมืองขึ้น ๕ เมือง คือ อุบลราชธานี จำปาศักดิ์ ขุขันธ์ สุรินทร์ และร้อยเอ็ด

หลังจากนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้มีการแบ่งมณฑลอีสาน ออกเป็น ๔ บริเวณ (บริเวณจำปาศักดิ์ตกเป็นของฝรั่งเศส) คือ

๑. บริเวณอุบลราชธานี
๒. บริเวณร้อยเอ็ด
๓. บริเวณสุรินทร์
๔. บริเวณขุขันธ์

สำหรับบริเวณสุรินทร์ มีข้าหลวงสาทรสรรพกิจ (อู๊ด) เป็นข้าหลวงกำกับราชการ มีเมืองในบังคับบัญชาคือ เมืองสุรินทร์และเมืองสังขะ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
เสด็จปราสาทศิขรภูมิ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒

เมืองสุรินทร์มีพระชัยณรงค์ภักดี (บุญจันทร์) เป็นผู้ว่าราชการเมือง มี ๕ อำเภอ คือ อำเภอทักษิณสุรินทร์ อำเภออุดรสุรินทร์ อำเภอรัตนบุรี อำเภอสุรพินนิคม อำเภอชุมพลบุรี

เมืองสังขะ มีพระสังฆะศักดิ์สุนทร (ทองดี) เป็นผู้ว่าราชการเมือง แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอสังขะ อำเภอศีขรภูมิ และอำเภอจงกล (ปัจจุบันอยู่ในประเทศกัมพูชา)

การปฏิรูปเปลี่ยนแปลงระบบราชการปกครองเป็นระบบเทศาภิบาลนี้ได้สร้างความไม่พอใจให้แก่เจ้าเมืองและกรมการเมืองบางเมืองทำให้เกิดเหตุการณ์รุนแรงต่างๆ ขึ้นที่สำคัญได้แก่ ขบถผู้มีบุญหรือผีบุญ (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕) ซึ่งได้เกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันตามท้องที่ต่างๆ ในภาคอีสาน นับว่าเป็นเหตุการณ์ที่ใหญ่โตมากในครั้งนั้น แต่รัฐบาลก็สามารถดำเนินการปราบปรามได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากพวกขบถขาดอาวุธที่ทันสมัยและขาดการจัดกองทัพที่ดีพอ ตลอดจนความเชื่อทางไสยศาสตร์ทำให้พวกผีบุญไม่อาจต่อสู้กับกองทหารของรัฐบาลอย่างซึ่งหน้า จึงทำให้เป็นฝ่ายแพ้ในที่สุด และจากเหตุการณ์ครั้งนี้จึงทำให้มีการตั้งกองตำรวจภูธรขึ้นประจำเมืองต่างๆ ในมณฑลอีสานเป็นครั้งแรก อันเป็นมาตรการสำคัญที่รัฐบาลมุ่งรักษาความสงบเรียบร้อยบ้านเมือง และให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการปราบปรามโจรผู้ร้ายได้ดียิ่งขึ้น จังหวัดสุรินทร์จึงมีกองตำรวจภูธรเกิดขึ้นในครั้งนั้น และรัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญในฐานะเป็นเมืองชายแดนจึงทำให้สุรินทร์กลายเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์การทหารต่อมา

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการแยกมณฑลอีสานออกเป็น ๒ มณฑล คือ มณฑลอุบล และมณฑลร้อยเอ็ด เมืองสุรินทร์อยู่ในมณฑลอุบลร่วมกับ อุบล ชุรินทร์ ส่วนเมืองสังขะถูกยุบเป็นอำเภอของเมืองสุรินทร์

ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้รวมมณฑลอุดร อุบล และร้อยเอ็ด เป็นภาคอีสาน ตั้งกองบัญชาการอยู่ที่เมืองอุดรธานี

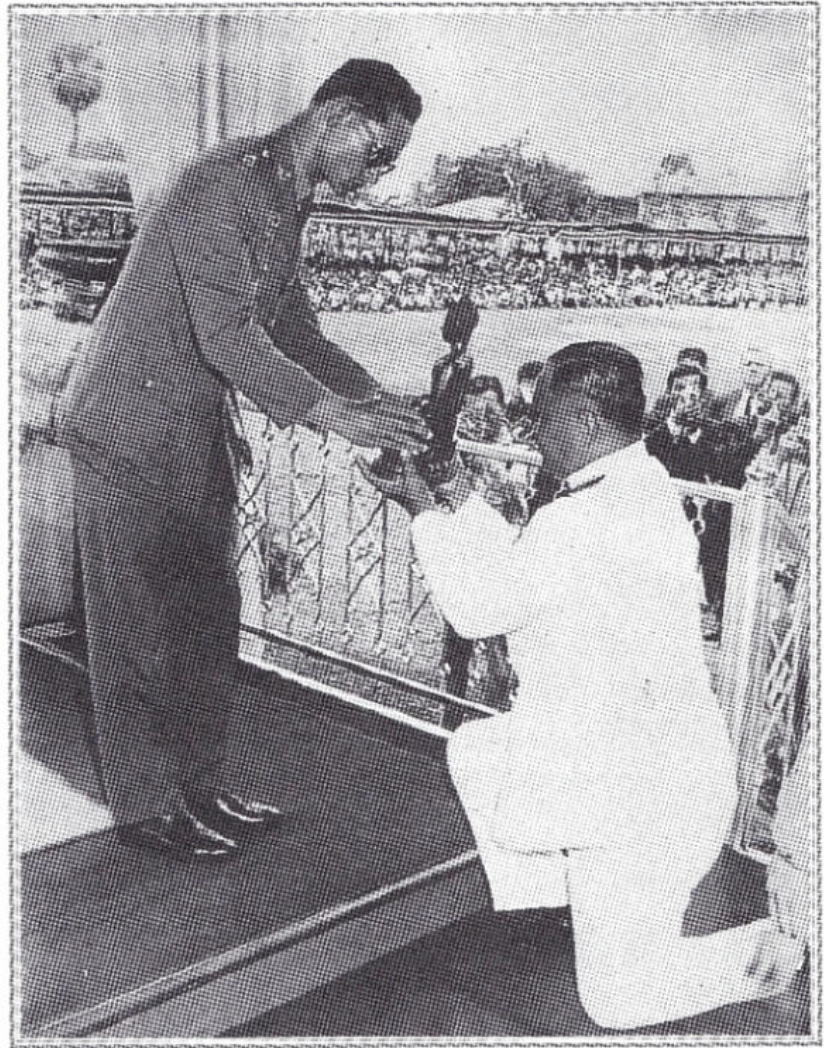
เมืองสุรินทร์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.

๒๔๗๕

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ระบบมณฑลได้ถูกยุบเลิกไป แบ่งการปกครองออกเป็นจังหวัดและอำเภอเท่านั้น โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดและกรมการเมืองเป็นผู้บริหาร ตามพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ รัฐบาลออกพระราชบัญญัติให้จังหวัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล อำนาจในการบริหารได้เปลี่ยนแปลงมาอยู่กับผู้ว่าราชการจังหวัดเพียงคนเดียว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
พระราชทานพระพุทธรูปนวราชูปถัมภ์
ให้เป็นพระประจำจังหวัดสุรินทร์
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓

ศาลากลางจังหวัดสุรินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้มีประกาศคณะปฏิวัติ จัดระเบียบการบริหารราชการส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ โดยให้หลายอำเภอรวมกันเป็นจังหวัด มีฐานะเป็นนิติบุคคล การตั้งยุบเปลี่ยนแปลงให้ตราเป็นพระราชบัญญัติ

เมืองต่างๆ ที่อยู่ในฐานะเมืองขึ้นของสุรินทร์และเมืองสังขะถูกยุบรวมเป็นอำเภอในจังหวัดสุรินทร์โดยอำเภอเมืองแต่เดิมเรียกอำเภอทักซิดน ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ถูกเปลี่ยนเป็นอำเภอเมืองสุรินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ต่อมาแยกตำบลต่างๆ ทางทิศใต้รวม ๗ ตำบลไปตั้งเป็นอำเภอปราสาทในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ เมืองสังขะและเมืองศีร์ชภูมิพิสัยถูกยุบเป็นอำเภอขึ้นกับเมืองสุรินทร์ ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ เมืองรัตนบุรียุบเป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดบุรีรัมย์ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๔๕๔ จึงแยกมาอยู่ในปกครองของเมืองสุรินทร์ เมืองชุมพลบุรีเป็นอำเภอ ต่อมาเป็นกิ่งอำเภอขึ้นกับอำเภอท่าตูม ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ยกฐานะเป็นอำเภอชุมพลบุรี บ้านหนองสนมเดิมขึ้นกับอำเภอรัตนบุรียกฐานะเป็นอำเภอ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ เมืองสุรพิณทนิคม (บ้านลำดวน) ถูกยุบเป็นอำเภอและถูกลดฐานะเป็นตำบล เรียกว่าตำบลลำดวน ขึ้นกับอำเภอศีร์ชภูมิ พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงโอนมาอยู่กับอำเภอสังขะ พ.ศ. ๒๕๒๐ ตั้งเป็นกิ่งอำเภอลำดวน ปัจจุบันเป็นอำเภอลำดวน เมืองกันทรารมย์ต่อมาถูกยุบเป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดศรีสะเกษ (ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาค จ.สุรินทร์) เมืองพรหมกันและเมืองจังกัดตกอยู่ในครอบครองของฝรั่งเศสพร้อมกับมณฑลบูรพาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ (ประวัติศาสตร์อีสาน) อำเภอท่าตูมเดิมชื่ออำเภออุดร ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสุรพิณที่ขึ้นต่อเมืองขุขันธ์ แต่เนื่องจากอยู่ใกล้กันจึงให้มาขึ้นกับเมืองสุรินทร์และเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอท่าตูม

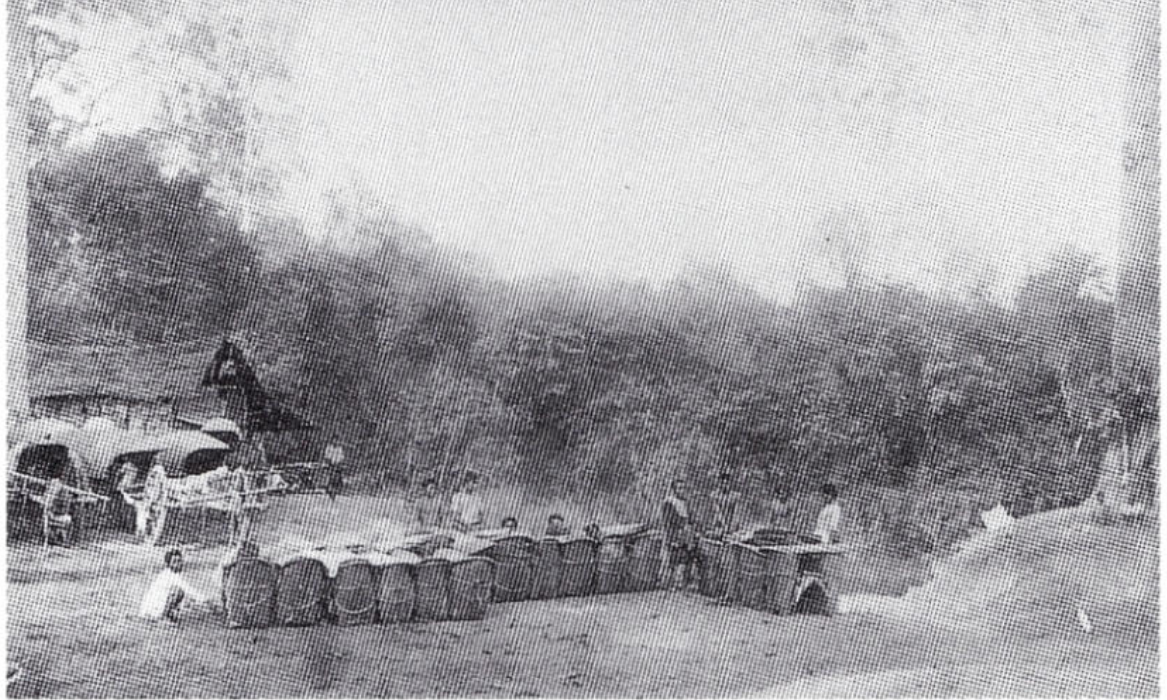
นอกจากนี้ยังได้แยกอำเภอต่างๆ ออกจากอำเภอที่มีอยู่เดิมคือ อำเภอบัวเขต แยกออกจากอำเภอสังขะ ใน พ.ศ. ๒๕๒๑ อำเภอสำโรงทาบแยกจากอำเภอศีร์ชภูมิเป็นกิ่งอำเภอใน พ.ศ. ๒๕๐๑ และเป็นอำเภอใน พ.ศ. ๒๕๐๒ อำเภอจอมพระแยกจากอำเภอท่าตูมเป็นกิ่งอำเภอในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นอำเภอในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ อำเภอกาบเชิงแยกจากอำเภอสังขะและอำเภอปราสาทเป็นกิ่งอำเภอ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นอำเภอในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ (ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดสุรินทร์)

ปัจจุบันจังหวัดสุรินทร์ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๑๗ อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอศีร์ชภูมิ อำเภอปราสาท อำเภอจอมพระ อำเภอท่าตูม อำเภอลำดวน อำเภอสนม อำเภอกาบเชิง อำเภอชุมพลบุรี อำเภอสังขะ อำเภอบัวเขต อำเภอสำโรงทาบ อำเภอรัตนบุรี อำเภอพนมดงรัก อำเภอศรีณรงค์ อำเภอเขวาสินรินทร์ อำเภอโนนนารายณ์

เศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจของเมืองสุรินทร์ ในระยะแรกๆ คงมีลักษณะเช่นเดียวกับสภาพเศรษฐกิจโดยรวมของภาคอีสาน กล่าวคือ เป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบพึ่งพาธรรมชาติ พืชเพาะปลูกที่สำคัญคือ ข้าว นอกจากนี้ยังมีการประกอบอาชีพอื่นๆ เป็นต้นว่า การทำหัตถกรรม การหาของป่า

กองคาราวานสินค้าในสมัยโบราณ

ตลาดในอำเภอปราสาท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗

ฯลฯ ในสมัยนี้การใช้เงินยังไม่แพร่หลาย ประชาชนมักใช้วิธีแลกเปลี่ยนสิ่งของต่อสิ่งของ ผลผลิตที่ได้ นอกจากจะเก็บเอาไว้บริโภคและแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ต้องการแล้ว ยังต้องนำไปเสียภาษีให้รัฐในรูปของ “ส่วย” ด้วย

ส่วยมีอยู่ ๒ ชนิดคือ ส่วยที่เป็นสิ่งของและส่วยที่เป็นเงินตรา โดยเรียกเก็บจากบุคคลซึ่งไม่ต้องการเข้าประจำการ แต่ยอมส่งสิ่งของที่ทางราชการต้องการหรือเงินตรามา

ใช้แทน สิ่งของที่ส่งส่วยมักเป็นทรัพยากรในท้องถิ่นนั้นๆ เช่น เมืองสุรินทร์ ส่งชะ รัตนบุรี และเมืองใกล้เคียงอื่นๆ จะส่งส่วยเร็ว (สมุนไพรใช้ทำยา) หากหาส่วยส่งให้ไม่ครบต้องส่งเงินหรือสิ่งของอื่นแทน ดังปรากฏหลักฐานว่า ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ เมืองสุวรรณภูมิ นครพนม อุบลราชธานี สกลนคร สุรินทร์ เมืองขึ้นกาฬสินธุ์ รัตนบุรี ต้องส่งกระบือแทนส่วยเร็ว และวัว ๑,๑๗๙ ตัว เป็นต้น (เอกสาร กหข. ร. ๔ จ.ศ. ๑๒๒๐ เลขที่ ๒๑๓ บัญชีส่วยกระบือแทนผลเร็วเจ้าเมืองและท้าวเพี้ย)

จากพันธะที่มีต่อรัฐทั้งในรูปของการเสียส่วย เงินตรา รวมทั้งการเกณฑ์แรงงานสำหรับชุมชนซึ่งมีสภาพเศรษฐกิจแบบพอเพียงนั้น ได้ก่อให้เกิดภาระหนักแก่ชาวบ้าน ประกอบกับความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ เช่น ฝนแล้ง ซึ่งเกิดขึ้นเสมอๆ ในภาคอีสาน ทำให้ชาวเมืองสุรินทร์บางครั้งต้องอพยพถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่น เช่น เมื่อปีขวด จศก ปรากฏว่าฝนแล้ง ราษฎรอดอยาก ต้องไปหากลวย เผือก มันกิน และอพยพครอบครัวไปอยู่เมืองสวายจิก เสียมราช พระตะบอง (เอกสาร กหข., ร. ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ ใบบอกเมืองสุรินทร์เรื่องการทำนาของราษฎรไม่ได้ผล) และบางครั้งถึงกับต้องขัดขึ้นอำนาจรัฐด้วยการต่อสู้กับข้าหลวงที่แต่งกำลังออกไปตามจับ (เอกสาร กหข., ร. ๕ ม. ๒.๒๕ /๕ เรื่องนายออกแจ้งว่า ราษฎรเมืองสุรินทร์อพยพไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ร.ศ ๑๑๒)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญขึ้นกับภาวะเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ จากการที่ไทยได้ลงนามในสนธิสัญญาบาวริง กับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๙๘ และเปิดการค้ากับต่างประเทศ นอกจากนี้ การที่ตะวันตกได้แผ่อำนาจเข้ามาในแถบเอเชีย เข้ายึดประเทศต่างๆ และจัดระบบการผลิตสินค้าที่ตลาดโลกต้องการ เช่น น้ำตาล แร่ดีบุก แต่ลดการผลิตข้าวลง ทำให้ชาวไทยเป็นที่ต้องการเป็นผลให้เกิดการขยายการผลิตขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในบริเวณภาคกลางของประเทศ

อย่างไรก็ดี สำหรับการผลิตข้าวของสุรินทร์รวมทั้งจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออื่นๆ นั้น ในระยะแรกที่เริ่มเปิดการค้ากับต่างประเทศ แม้จะมีการผลิตเกินสำหรับใช้บริโภคอยู่บ้าง ก็แทบจะไม่มีมีการซื้อขาย และไม่มีส่งไปยังภาคกลาง เพราะเป็นสินค้าที่มีน้ำหนักมาก และมีปัญหาการคมนาคม เนื่องจากการค้าสมัยโบราณจะมีลักษณะเป็นการค้าแบบกองคาราวานเกวียน ซึ่งการค้าการขนส่งทำได้ค่อนข้างช้า และไม่ค่อยปลอดภัย จนกระทั่งเมื่อมีการสร้างทางรถไฟมายังภาคอีสานแล้ว ข้าวจึงกลายเป็นสินค้าหลักจากภาคอีสานที่ส่งลงไปยังภาคกลาง โดยเฉพาะข้าวเปลือก จากจังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม อุดรธานี บุรีรัมย์ และสุรินทร์ มีหลักฐานว่า ในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ที่สถานีรถไฟสุรินทร์ บรรทุกข้าวเปลือกถึง ๓๑,๐๓๖ ตัน เก็บค่าระวางการบรรทุกได้ ๒๕๓,๙๖๔ บาท อันเป็นการบรรทุกข้าวเข้าสู่กรุงเทพฯ ที่มีปริมาณสูงสุดของประเทศในปีนั้น

เราอาจวิเคราะห์สภาพทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปของเมืองสุรินทร์ได้จากรายงานของ พระยาสุรสงครามคณาภิบาล ซึ่งออกตรวจราชการในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ และมีความเห็นสรุปเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจของภาคอีสานว่าการคมนาคมที่สะดวกหลังการสร้าง

ขุนศรีสุนทรพานิชย์

สถานีรถไฟเมืองที่ อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์

ทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมา อุบลราชธานี ขอนแก่น ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ พ.ศ. ๒๔๖๘ และ พ.ศ. ๒๔๗๖ ตามลำดับนั้น เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ กล่าวคือชาวอีสานไม่เพียงแต่เปลี่ยนแปลงเป้าหมายการผลิตจากเพื่อบริโภคในครัวเรือนหรือจากลักษณะที่ “ไม่ตั้งหน้าถ้อเอาเป็นอาชีพจริงจัง”

เป็นการผลิตเพื่อขายหรือ “เป็นสินค้า” ในขณะเดียวกันก็เริ่มลดการทำหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยหันไปซื้อเครื่องนุ่งห่มที่นำมาขายจากภายนอกมากขึ้นเพราะประณีต สวยงาม และ ราคาถูกกว่า

อาจกล่าวได้ว่ารถไฟมีผลทำให้พื้นที่ของบ้านเมืองที่รถไฟตัดผ่านเกิดมีการค้าขายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในระยะแรกเริ่มที่รถไฟเข้าถึงเมืองสุรินทร์ ไม่ทันถึงรอบปีการเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วผู้คนแทบจะปรับตัวไม่ทัน ตลอดทางที่รถไฟตัดผ่าน ตำบล หมู่บ้าน ได้ปรากฏยั้งฉางตั้งอยู่ริมทางรถไฟจำนวนมาก การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเข้ามามีบทบาททางการค้าของพ่อค้าชาวจีน ซึ่งทำให้ระบบเศรษฐกิจการค้าขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว พ่อค้าชาวจีนเหล่านี้เดิมได้ตั้งร้านค้าอยู่ตามเมืองต่างๆ โดยเริ่มจากเมืองอันเป็นที่ตั้งมณฑล และเป็นศูนย์กลางการคมนาคมระหว่างภูมิภาคอีสานกับภาคกลางคือนครราชสีมาแล้วขยายไปยังเมืองอื่นๆของภูมิภาคอีสานในเวลาต่อมา เช่น สุรินทร์ ร้อยเอ็ด หนองคาย เป็นต้น สำหรับพ่อค้าจีนในจังหวัดสุรินทร์นั้นเป็นกลุ่มคนจีนที่อพยพมาจากนครราชสีมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๐ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนจีนที่อพยพมาจาก พนมเปญ ประเทศกัมพูชา มาประกอบอาชีพค้าขายและตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่อย่างถาวรในเมืองสุรินทร์ จนมีทายาทลูกหลานสืบทอดกิจการต่อมาตามลำดับ ลูกหลานของพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้ได้กลายมาเป็นชาวไทยเชื้อสายจีน ซึ่งมีอยู่หลายตระกูลด้วยกัน เช่น ปริงทอง ชิดชอบ สุจินพรม ธนานุรักษ์ เป็นต้น กลุ่มพ่อค้าจีนเหล่านี้ได้มีส่วนสำคัญที่ทำให้โฉมหน้าของเมืองสุรินทร์เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จากการค้าขาย การทำอุตสาหกรรมแปรรูปสินค้าต่างๆ กลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่สำคัญตระกูลหนึ่งของเมืองสุรินทร์ ได้แก่ กลุ่มตระกูลแช่ตั้ง ซึ่งได้รับคำสั่งจากเจ้าเมืองนครราชสีมาให้มาตั้งรกรากอยู่ที่เมืองสุรินทร์ ที่มีชื่อเสียงที่สุดในกลุ่มนี้คือ ขุนศรีสุรินทร์พาณิชย์ ซึ่งได้เข้ามาดำเนินธุรกิจโรงเหล้าบริเวณใกล้วัดศาลาลอย ต่อมาได้ย้ายกิจการไปอยู่ที่เมืองสุรินทร์ (อำเภอลำดวน ปัจจุบัน) และขยายกิจการออกไปอีกหลายอย่าง เช่น โรงสีไฟ โรงภาพยนตร์ โรงการพนัน โรงไม้ เป็นต้น

นอกจากกลุ่มพ่อค้าชาวจีนแล้ว ยังมีกลุ่มพ่อค้าแขกอิสลามและแขกชิกข์ เข้ามาทำการค้าขายทำมาหากินตั้งรกรากแต่งงานกับคนพื้นเมืองสุรินทร์ ส่วนใหญ่จะมาตามเส้นทางรถไฟ ตั้งหลักแหล่งบริเวณที่ทางรถไฟผ่าน เช่น กระสัง สุรินทร์ ศีขรภูมิ ลำโรงทาบ ฯลฯ รวมทั้งพ่อค้าจากอาณาจักรชาน (Shan states) ซึ่งมักเป็นพ่อค้าเร่ค้าสินค้าจำพวกผ้าแพรและเครื่องประดับมาจำหน่าย

สำหรับสินค้าที่มีการส่งออกและนำเข้าของจังหวัดสุรินทร์ ที่สำคัญมีดังนี้

สินค้าส่งออก

๑. ข้าว เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดของจังหวัดสุรินทร์ โดยเฉพาะภายหลังจากที่มีการตัดเส้นทางรถไฟเข้าสู่ภาคอีสาน แม้ว่าข้าวในภาคอีสานเป็นข้าวพันธุ์ไม่ตีเมล็ดลิบเล็กเพราะฝนฟ้าไม่ตกตามฤดูกาล ผลผลิตที่ได้ไม่ค่อยมีคุณภาพนัก กระนั้น

สินค้าข้าวก็ยังเป็นสิ่งที่ชาวบ้านให้ความสำคัญมากเป็นเหตุให้มีการขยายพื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้นเพื่อเพิ่มปริมาณการส่งออกข้าว

สิ่งที่ทำให้สินค้าข้าวเจริญขึ้นอีกประการหนึ่งคือ โรงสี ซึ่งปรากฏว่ามีการตั้งโรงสีขึ้นตามเมืองที่มีรถไฟผ่านแล้วกระจายออกไปยังเมืองอื่นๆ เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ - ๒๔๖๒ ที่นครราชสีมาจำนวน ๒ โรง ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๖๓ - ๒๔๗๒ จำนวนโรงสีได้ขยายกิจการออกไปตามเมืองอื่นๆ อาทิ ที่นครราชสีมาเพิ่มขึ้นอีก ๑๑ โรง รวมในช่วงก่อน เป็น ๑๓ โรง บุรีรัมย์ ๑ โรง ร้อยเอ็ด ๑ โรง อุบลราชธานี ๕ โรง ชุรินทร์ ๕ โรง สุรินทร์ ๔ โรง ขอนแก่น ๓ โรง

การค้าทางรถไฟนั้นได้สร้างความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจโดยรวมในอีสานอย่างมากระหว่างที่รัฐยังสร้างทางรถไฟไปไม่ถึงขอนแก่นพ่อค้าข้าวได้พยายามส่งสินค้าตามความสะดวกของฤดูกาล หากว่าเป็นฤดูแล้งกับบรรทุกสินค้าทางรถยนต์ไปขึ้นสถานีรถไฟในวัดเขตท้องที่จังหวัดนครราชสีมา ถ้าเป็นฤดูฝนช่วงมีน้ำมาก ในแม่น้ำชีและแม่น้ำมูลก็สามารถบรรทุกสินค้าทางเรือไปขึ้นรถไฟในท้องที่จังหวัดอุบลราชธานี และที่น่าสังเกตคือ ได้เกิดการปรับสินค้าให้มีน้ำหนักลดลงอีกด้วย กล่าวคือ มีการแปรสภาพข้าวเปลือกเป็นข้าวสารเพื่อลดน้ำหนักลงและสามารถบรรทุกได้ปริมาณมาก ซึ่งเป็นการปรับปรุงสินค้าข้าวสะดวกในการบริการขนส่ง นอกจากนี้โรงสีข้าวได้เข้ามามีบทบาทในการแปรสภาพข้าวเปลือกเป็นข้าวสารแทนที่การค้าข้าวแบบโบราณ เป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ซื้อข้าวสารจากโรงสีบริเวณภายในครอบครัว บ่งบอกการเปลี่ยนวิถีชีวิตใหม่ของชาวอีสาน แต่อย่างไรก็ตามเป็นการเปิดโอกาสให้พ่อค้าโรงสีรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวบ้านในราคาที่ไม่เป็นธรรมนัก เพราะชาวบ้านอีสานยังขาดความรู้ในการซื้อสินค้ามาบริโภคอันเป็นการเสียเปรียบให้แก่พ่อค้าดังตัวอย่างราคาสินค้าต่างๆ ได้ขึ้นเป็น ๔ เท่าตัวเมื่อรถไฟถึงเมืองสุรินทร์ในช่วง ๒ ปีแรก

๒. ไม้พุง ได้ทำกันมาหลายปีแล้วที่นครราชสีมา บุรีรัมย์ และสุรินทร์ ตัดส่งลงไปกรุงเทพฯ และส่งออกเมืองจีน

การค้าไม้ได้เพิ่มขึ้นอีก เมื่อรถไฟเข้าสู่พื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ไม้ขนพุงที่ทำการค้าในบริเวณลุ่มน้ำมูลเป็นพุงส้ม ซึ่งถือว่าเป็นไม้ชนิดดีที่สุด ราษฎรได้ตัดออกจากป่ากว้างใหญ่ในป่าบริเวณที่ราบสูงตอนใต้ซึ่งเป็นบริเวณที่มีไม้พุงชนิดนี้มาก ส่วนไม้ประเภทอื่นๆ ที่มีการตัดเพื่อการซื้อขายเช่นกัน ได้แก่ ประดู่ ตะแบก เสลา และชาด

รถไฟได้เข้ามามีบทบาทในการบรรทุกสินค้าประเภทไม้ได้ดีเพราะไม้เป็นสินค้าที่มีน้ำหนักมาก จึงไม่ปรากฏหลักฐานการส่งไม้จากอีสานไปขายที่กรุงเทพฯ โดยทางเกวียนและแรงงานของช้าง นอกจากนี้เส้นทางรถไฟยังทำให้เกิดปัญหาด้านสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีเทือกเขากั้นระหว่างภาคอีสานกับภาคกลาง ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการค้าไม้หมดสิ้นไป

๓. ครั่ง ได้มีการเพาะเลี้ยงครั้งกันมาแล้วในพื้นที่อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ บริเวณเทือกเขาบรรทัด ต่อมาเมื่อมีชาวจีนเข้ามารับซื้อครั้งส่งไปขาย จึงเป็นเหตุให้มีการริเริ่มการเพาะเลี้ยงครั้งเพื่อการค้า

ในอีสานมีวิธีการเลี้ยงครั้งที่แตกต่างกันบ้าง เช่น ในท้องที่อำเภอสังขะ จังหวัด สุรินทร์ เลี้ยงตามต้นไม้ ได้แก่ ไม้พยุง ไม้สนวน ปีหนึ่งสามารถเก็บได้ ๒ ครั้ง ในท้องที่ อำเภอห้วยเหนือ (ปัจจุบันคืออำเภอชุมขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ) จังหวัดศรีสะเกษก็ทำการ เลี้ยงครั้งในต้นสะแกและชาวบ้านสามารถเก็บขายได้ปีละ ๑,๐๐๐ หาบ มีการเก็บราวเดือน พฤศจิกายน อีกส่วนหนึ่งชาวบ้านจะแบ่งครึ่งไว้เพื่อเลี้ยงไว้กับกิ่งไม้ทำเป็นครั้งเชื้อ อีกส่วนหนึ่งนำไปขายโดยนำมาตากแดดแล้วเก็บไว้ในที่ร่มเพื่อเตรียมนำไปขาย และ ยังพบว่าที่จังหวัดอุบลราชธานีก็ทำการเพาะเลี้ยงครั้งที่อำเภอทุ่ง (ปัจจุบันคืออำเภอเมือง อำนาจเจริญ) และอำเภอเขื่องใน

ประโยชน์ของครั้งนั้นใช้ในการย้อมผ้า เช่น ย้อมผ้าไหมให้ออกเป็นสีแดง หรือ ใช้ทำเชลเล็ก แล็กเกอร์เพื่อขัดเงาไม้ให้สวยงาม หรือใช้ห่อพัสดุเพื่อส่งสิ่งของทางไปรษณีย์ เป็นต้น

๔. การทำไหม เป็นผลผลิตทางหัตถกรรมที่ทำมานานแล้วในอีสาน โดยเฉพาะราษฎรในอีสานล่างที่เป็นชาวเขมร ในท้องที่นางรอง บุรีรัมย์ สุรินทร์ แต่เป็นการทำ ขึ้นมาใช้ในครอบครัว ต่อมาในช่วงปลายรัชกาลที่ ๕ มีการส่งเสริมการเลี้ยงไหม โดยเริ่ม ต้นที่เมืองนครราชสีมา และใช้วิธีการทำไหมแบบญี่ปุ่นมาสอน แทนแบบพื้นเมืองที่เคยทำ กันมาเป็นเวลานาน ต่อมารัฐได้ขยายกิจการเลี้ยงไหมไปที่จังหวัดบุรีรัมย์ มีการให้ คำแนะนำการเพาะเลี้ยงตัวไหม การให้คำแนะนำและฝึกปฏิบัติการทำเส้นไหม การทอผ้าไหม การแจกจ่ายพันธุ์ไหม เป็นต้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ค.ศ. ๑๙๐๗) เป็นต้นมา ได้สร้างสาขาขึ้นมาในบริเวณใกล้ๆ หลายแห่ง เช่น สถานทดลองเลี้ยงไหม ที่โคราช สร้างสาขาขึ้นที่ชัยภูมิ จัตุรัส สถานทดลองเลี้ยงไหมบุรีรัมย์สร้างสาขาขึ้นที่ พุทไธสง รัตนบุรี สุวรรณภูมิ ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และทำการอบรมเรื่องปลูกต้นหม่อน วิธีการปรับปรุงเลี้ยงตัวไหม วิธีการทำเส้นไหม ซึ่งก็ปรากฏว่าได้ผลเกินความคาดหมาย เช่น ที่รัตนบุรี ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ (ค.ศ. ๑๙๐๘) มีผู้เข้ารับการอบรมถึง ๕๘๑ คน สำเร็จ ๓๙๙ คน แจกจ่ายเครื่องสาวไหมแบบญี่ปุ่น ๒๓๔ เครื่อง พระองค์เพ็ญพัฒนพงศ์ (พระราชโอรสองค์ที่ ๓๘ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จไปทรง สังเกตการณ์แถบอีสาน ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ (ค.ศ. ๑๙๐๙) ทรงสังเกตความพยายามของ ราษฎร และการแพร่หลายของเครื่องสาวไหมแบบญี่ปุ่นจึงทรงรายงานไปยังกระทรวง เกษตรว่าเทคนิคแบบใหม่เป็นที่นิยม คาดว่าจะเป็นผลสำเร็จอย่างใหญ่หลวงในอนาคต

อย่างไรก็ตาม จุดจบของกรมช่างไหมก็ได้ปรากฏขึ้น เมื่อพระเพ็ญพัฒนพงศ์ ผู้ทรงเข้าพระทัยให้กำลังใจ และความช่วยเหลือในการทำงานของช่างไหมชาวญี่ปุ่นมา โดยตลอดทรงพระประชวร สิ้นพระชนม์ลงเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ (ค.ศ. ๑๙๐๙) ต่อมาสถานที่ทดลองเลี้ยงไหมที่โคราชและบุรีรัมย์มาอยู่ในความควบคุม ดูแลของข้าหลวงเทศาภิบาล และผู้ว่าราชการ ส่งผลให้ระบบการทำงานเปลี่ยนไปมาก ได้เลิกจ้างหัวหน้าชาวต่างประเทศ พนักงานปฏิบัติงานได้ลดจำนวนลง นอกจากนี้ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ (ค.ศ. ๑๙๑๐) มีฝนตกน้อย ข้าวไรโรคตัวไหมได้เกิดการระบาด พันธุ์ไหม ที่แจกจ่ายให้ราษฎรตายไปเสียครั้งต่อครั้ง ชาวญี่ปุ่นก็กลับไปญี่ปุ่น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๖

(ค.ศ. ๑๙๑๓) ทางกรจึงประกาศปิดสถานทดลองเลี้ยงไหมและสาขาทุกแห่ง ด้วยเหตุผล
ที่ว่า เกิดโรคตัวไหมระบาด และผลที่ได้ไม่คุ้มกับการลงทุน

๕. สัตว์ เป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งลงไปขายยังกรุงเทพฯ สัตว์ที่สำคัญ
ได้แก่ โค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ โดยเฉพาะพื้นที่ใกล้แหล่งน้ำบริเวณลุ่มน้ำมูลเป็นพื้นที่มี
ความเหมาะสมในการเลี้ยงสัตว์ สุกรเป็นสัตว์ที่มีการเลี้ยงและส่งขายมาก โดยมีชาวจีน
ส่วนหนึ่งทำการประกอบอาชีพรับซื้อสุกรเพื่อส่งขายต่อ

ที่จังหวัดสุรินทร์มีการส่งขายสุกรโดยรถไฟเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏว่าในปี
พ.ศ. ๒๔๗๐ ที่สถานีรถไฟสุรินทร์ได้ส่งสุกรจำนวน ๖๒,๗๒๒ ตัว ได้ค่าระวาง ๑๔๑,๐๙๒
บาท ในขณะที่ปีเดียวกันนั้นที่โคราชส่ง ๔๘,๘๑๗ ตัว ได้ค่าระวาง ๗๘,๕๖๓ บาท และ
เมื่อรถไฟเดินทางไปถึงสถานีห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ ปรากฏว่าสถานีนี้สุกรส่งทาง
รถไฟจำนวน ๔๔,๒๖๑ ตัว ได้ค่าระวาง ๑๐๖,๘๖๔ บาท (สถานีห้วยทับทันเปิดให้
ประชาชนใช้ในวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๗๐)

ส่วนการค้าโค - กระบือ มีหลักฐานว่าปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีตราโปรดเกล้าฯ ประกาศเก็บภาษีสัตว์พาหนะที่พ่อค้า
นำไปขายต่างประเทศในหัวเมืองลาวกาว คือ โค ล่อ ลา ชักตัวละ ๒ บาท กระบือตัวละ
๓ บาท แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านนิยมเลี้ยงโค - กระบือ เพื่อขายนอกพื้นที่มานานแล้ว
จากการศึกษาพบว่าในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ - ๒๔๕๕ โคขายตัวละ ๒๐ - ๓๐ บาท กระบือขาย
ตัวละ ๓๐ - ๕๐ บาท ตลาดค้าโค - กระบือ ได้แก่ ปราจีนบุรี โคราช กรุงเทพฯ กรุงเทพฯ
พระตะบอง และปากเซ แขวงฝรั่งเศส การซื้อโคและด่อนเป็นฝูงโดยมากอยู่ในมือแขก
ชาวจีนเดียว วิธีการด่อนโค - กระบือไปขายในภาคอีสานนั้นจะแตกต่างจากการค้าสุกร
กล่าวคือพ่อค้าโค - กระบือ ใช้วิธีด่อนเลียบทางรถไฟไป แต่พ่อค้าสุกรมักส่งทางรถไฟ
นอกจากนี้ยังมีการนำโค - กระบือไปขายที่ประเทศเขมรโดยผ่านทางช่องจอมไปยังศรีโสภณ

๖. เกล็ดสินเภาว เป็นสินค้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีการส่งไปขายยัง
ประเทศกัมพูชาโดยพ่อค้าชาวเมืองสุรินทร์จะไปรับซื้อเกล็ดสินเภาวมาจากร้อยเอ็ดชุมพลบุรี
ท่าตูม และบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ แล้วนำไปขายต่อโดยขนส่งทางเกวียนผ่านทางช่องจอม
ช่องเม็ก ไปยังประเทศกัมพูชา

สินค้านำเข้า

สำหรับสินค้านำเข้าของจังหวัดสุรินทร์ ส่วนใหญ่เป็นสินค้านำเข้าจากประเทศ
กัมพูชา จากจังหวัดอุบลราชธานี และนครราชสีมา ได้แก่ สินค้าจำพวกเครื่องใช้ เช่น
หม้อทองเหลือง ถาด เขียนหมาก โอง โห เครื่องประดับ เครื่องเงิน ทองแท่ง ผ้าไหม
ผ้าแพร ผ้าฝ้าย อาหารจำพวกปลาแห้ง ปลากรอบ ปลาร้า ไข่ปลา อาหารสำเร็จรูป
เครื่องจักสาน เครื่องหวาย สินค้าของป่า เช่น เขากวาง ปีกนก และสัตว์ต่างๆ ฯลฯ

อาจกล่าวได้ว่าบริเวณจังหวัดสุรินทร์ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่าง
มากภายหลังจากมีการตัดเส้นทางรถไฟเข้าสู่เมืองสุรินทร์ เช่นเดียวกับจังหวัดอื่นๆ ที่อยู่
ในภาคอีสานตอนล่าง โดยเฉพาะบริเวณใกล้ทางรถไฟ ซึ่งแต่เดิมเป็นการผลิตเพื่อเลี้ยง

ตัวเองหรือบริโศภภายในครอบครัวได้เปลี่ยนแปลงเป็นการผลิตเพื่อขายควบคู่กับการบริโภค การผลิตข้าวเป็นการผลิตที่มีความสำคัญมีการหักล้างถ่วงพงที่รกร้างว่างเปล่าเพื่อทำการเพาะปลูกข้าวใกล้ๆ กับเส้นทางรถไฟ นอกจากสินค้าข้าวยังมี ไม้พยูง ครั่ง สุกร และการทำไหม เป็นต้น นอกจากนี้ การที่มีพ่อค้าชาวจีนเข้ามาทำการซื้อขายเพิ่มขึ้น และได้มีการนำเศรษฐกิจแบบเงินตราควบคู่กับการค้าทำให้เมืองสุรินทร์กลายเป็น ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ แล้วขยายไปสู่อำเภอต่างๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปในเวลาต่อมา

สังคม ประชากร

เมืองสุรินทร์หรือเมืองประทายสมันเดิมเป็นเมืองร้าง มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบ เป็นหลักฐานว่าเคยเป็นเมืองโบราณที่มีผู้คนอาศัยอยู่ตั้งแต่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์

พ.ศ. ๒๓๐๖ หลังจากที่เชียงใหม่ หัวหน้านั้หมู่บ้านเมืองที่ นำช้างเผือกที่แตกโรง มาพร้อมส่วยไปถวาย และได้รับพระบรมราชานุญาตให้ย้ายผู้คนจากหมู่บ้านเมืองที่มาอยู่ ณ คูประทายสมัน และระดมพลกำลังชาวบ้านชุดล่อลวงคล้องตามร่องรอยเดิม วางแผน ผังเมือง สร้างบ้านเรือนหลายครัวเรือน บุกเบิกทำการเกษตรซึ่งเป็นการหาของป่า ทำไร่ และทำนาในเวลาต่อมา

พ.ศ. ๒๓๒๔ ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี เมืองเขมรเกิดจลาจล สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับเจ้าพระยาสุรสีห์ ได้รับพระบรมราชโองการให้เป็นแม่ทัพยกกองทัพไปปราบปรามการจลาจลครั้งนี้ โดยเกณฑ์ กำลังเมืองประทายสมัน เมืองขุขันธ์ และเมืองสังขะ สมทบกับกองทัพหลวงด้วยการไปปราบปรามครั้งนี้กองทัพไทยเคลื่อนขบวนไปตีเมืองเสียมราฐ เมืองกำพงสวาย เมืองบรรทายเพชร เมืองบรรทายมาศ เมืองรุ่งตำแรย์ (ถ้ำช้าง) เมืองเหล่านี้อยอมแพ้ขอขึ้นเป็นข้าขอบขัณฑสีมา เสร็จแล้วก็ยกทัพกลับกรุงธนบุรี บ้านเมืองที่ตีได้ก็กวาดต้อน พลเมืองมาบ้าง บางพวกก็อพยพมาเอง ในโอกาสนี้ได้มีลาวบรายน เขมร ทางแขวงเมือง เสียมราฐ สะโตง กำพงสวาย บรรทายเพชร อพยพมาเมืองสุรินทร์ ออกญาแอกและ นางรอง พาบ่าวไพร่ขึ้นมายุที่บ้านนางรอง ออกญารินทร์เสนาหาจางวาง ออกไกรแป้น ออกญาตุม นางสาวตาม มาตไว บุตรีเจ้าเมืองบรรทายเพชรและพี่น้องบ่าวไพร่เมือง เสียมราฐ ได้พากันมาอยู่เมืองประทายสมัน (เมืองสุรินทร์) เป็นจำนวนมากบ้างก็แยก ไปอยู่เมืองสังขะ ไปอยู่บ้านกำแพงสวาย (แขวงอำเภอท่าตูม) บ้าง ในโอกาสนี้เอง พระสุรินทรภักดี (เชียงใหม่) เจ้าเมืองประทายสมัน จึงจัดพิธีแต่งงานนางสาวตาม มาตไว บุตรีเจ้าเมืองบรรทายเพชร กับหลานชายชื่อ “สุน” นายสุนเป็นบุตรของนายดี ซึ่งเป็น บุตรชายคนแรกของพระสุรินทรภักดี (เชียงใหม่) เมื่อชาวเขมรทราบว่า นางสาวตาม มาตไว ได้เป็นหลานสะใภ้ของพระสุรินทรภักดี ก็พากันอพยพครอบครัวมาอยู่เป็นจำนวนมากขึ้น

พ.ศ. ๒๓๔๒ ชาวเมืองคูประทายสมัน ซึ่งขณะนั้นเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น เมืองสุรินทร์ แล้ว ถูกเกณฑ์กำลังของผู้ชายไปช่วยรบที่เมืองเชียงใหม่ แต่ไปไม่ถึง ก็กลับมาแะกรุงเทพฯ เพื่อช่วยชุดล่อลวงคล้องที่กรุงเทพฯ เป็นเวลาหลายเดือน ในช่วงนี้คงเหลือแต่สตรีอยู่บ้าน

ทำนาแทน บ้านเรือนของชาวเมืองสุรินทร์ส่วนใหญ่จะตั้งรกรากอยู่ใกล้ชิดกับบริเวณที่เรียกว่าโคกสูง (คือบริเวณวัดกลางและที่ตั้งศาลหลักเมืองปัจจุบัน)

ในบริเวณเมืองสุรินทร์ (ประทายสมัน) นั้น ชาวกำพูชาที่อพยพขึ้นมา ก็จะถูกกำหนดให้อยู่บริเวณระหว่างกำแพงเมืองชั้นในกับชั้นนอกทางด้านทิศใต้ และถูกเรียกว่า “พวกครัวเขมร” ปัจจุบันบริเวณนี้เป็นชุมชนโดนไซ

พ.ศ. ๒๓๔๙ เมืองสุรินทร์ได้ขยายอาณาเขตเพื่อกระจายประชากร ซึ่งตรงกับสมัยพระสุรินทร์ภักดีศรีประทายสมันต์ (ตี) เป็นเจ้าเมืองสุรินทร์ โดยขยายทิศเหนือไปจดห้วยพลับพลา ทิศอีสานไปต่อกับเมืองรัตนบุรี (บริเวณตำบลโพนโก อำเภอสนม ปัจจุบัน) ทิศใต้ถึงเขตกไปจดเมืองจกัล ส่วนทิศตะวันออกขยายถึงห้วยทับทัน และทิศตะวันตกถึงห้วยสะโดง ห้วยราช (เขตอำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบัน)

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดฝนแล้งการทำนาไม่ได้ผล ราษฎรเมืองสุรินทร์อดอยากถึงกับต้องขุดหาหัวกลอย เมื่อกม่นกิน จึงได้มีการอพยพครอบครัวบางส่วนไปอยู่เมืองสวายจิก เขมมราชู พระตะบอง

พ.ศ. ๒๔๒๕ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองสุรินทร์จำนวนมากได้อพยพครอบครัวข้ามฟากไปอยู่ด้านทิศเหนือของลำน้ำมูล โดยเฉพาะที่บ้านทัพค่าย เป็นเหตุให้มีการตั้งบ้านทัพค่ายเป็นเมือง เรียกว่า เมืองชุมพลบุรี

พ.ศ. ๒๔๓๓ พระยาสุรินทร์ภักดีศรีไพบูลย์สมันต์ (ม่วง) กลับมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์อีกครั้งหนึ่ง และถึงแก่อนิจกรรมในปีเดียวกันนี้ ประกอบกับปีนี้มีเหตุการณ์ฝนแล้ง ทำไร่นาไม่ได้ผล ข้าวมีราคาแพงมาก จึงมีการเคลื่อนย้ายประชากรออกจากบริเวณภายในกำแพงเมืองชั้นใน ไปอยู่นอกกำแพงเมืองเพื่อไปประกอบอาชีพเกษตรกรรม กล่าวคือบางส่วนไปอยู่ทางบ้านสลักไดทางทิศตะวันออก บ้านแสงพัน บ้านโคกอาโพน บ้านแกใหญ่แกน้อย บ้านพระปืด บ้านกาเกาะระโยง บ้านลำโรงโคกเพชร ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองสุรินทร์บางกลุ่มก็ไปตั้งรกรากอยู่ในเขตอำเภอกระสัง ประโคนชัย และเมืองบุรีรัมย์ในปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้มีกลุ่มคนจีนอพยพมาจากกรุงเทพฯ มาอยู่ที่นครราชสีมา และอพยพครัวเรือนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองสุรินทร์ นอกจากนี้ก็มีพวกแขกหรือพวกกูลามายู่เพื่อค้าขายในเมืองสุรินทร์ คนเหล่านี้จะมาทางเรือตามแม่น้ำมูล เขตอำเภอท่าตูมบ้าง มาจากประเทศกำพูชาเข้าทางช่องจอมบ้าง

พ.ศ. ๒๔๖๕ มีการเคลื่อนย้ายประชากรครั้งสำคัญ เพราะมีเส้นทางรถไฟตัดผ่านเมืองสุรินทร์ การคมนาคมสะดวกขึ้น มีรถยนต์เป็นพาหนะ มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้ากันมากขึ้น จึงมีกลุ่มคนจีนในกำพูชาอพยพมาตั้งรกรากที่เมืองสุรินทร์เป็นจำนวนมาก กลุ่มเขมรนับถือศาสนาอิสลามและซิกข์ก็เริ่มเข้ามาทำการค้า ตั้งรกรากแต่งงานกับคนพื้นเมือง ส่วนใหญ่จะมาตามเส้นทางรถไฟ ตั้งหลักแหล่งบริเวณที่รถไฟผ่าน เช่น กระสัง สุรินทร์ ศีขรภูมิ ลำโรงทาบ ฯลฯ

สายตระกูลต่างๆ ในเมืองสุรินทร์ มีรายละเอียดการตั้งถิ่นฐานดังนี้

๑. บริเวณใจกลางเมืองสุรินทร์ ที่เรียกว่า **โคกสูง** กลุ่มนี้สืบเชื้อสายโดยตรงจากบรรพบุรุษเขียงปุม ได้แก่ สายตระกูลรัตนสุริย์ ทวีสุข สุนทร ลัดดาหอม อยู่ยืน กองสุข ทองดา สายแก้ว ไมยรัตน์ จันเพชร

๒. บริเวณรอบๆ โคกสูง (นอกกำแพงเมืองชั้นในสุด) ได้แก่ สายตระกูล จรรย์ยานนท์ อนุราวัฬ หรือพันธ์ฤกษ์ รักษาจิต สุบินยัง สุนทรารักษ์ พรหมบุตร กนกนาก บุญสุริยา และสามารถ

๓. บริเวณนอกกำแพงเมืองชั้นนอก โดยเคลื่อนย้ายไปทำการเกษตร ได้แก่ สายตระกูลสุนทรชัย สุภิมารส ฯลฯ

ส่วนสายตระกูลที่อพยพมาจากถิ่นอื่นๆ เช่น คนจีนรุ่นแรกสายตระกูลศรีสุรินทร์ ได้ไปตั้งโรงต้มเหล้าที่บ้านลำดวนหรือสุรพินทนิคม ส่วนคนจีนที่มาจากกัมพูชา เช่น สายตระกูลปริงทอง ชิดชอบ สุจินพรหม ธนาบุรณ์ ซึ่งเป็นกลุ่มฮกเกี้ยนมาจากพนมเปญ มาแต่งงานกับชาวพื้นเมืองตั้งรกรากค้าขายและทำการเกษตร ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณรอบๆ นอกโคกสูง และบริเวณริมกำแพงเมืองชั้นนอก

ประมาณการประชากรได้ว่า ช่วงเส้นทางรถไฟเข้าถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นต้นมา ประชากรเริ่มหนาแน่นในบริเวณคูประทายสมันต์ หรือเมืองสุรินทร์ (เขตเทศบาลเมือง) เพราะมีการค้าขายแลกเปลี่ยน มีการอพยพเข้าและย้ายออกตามสภาพและเวลา

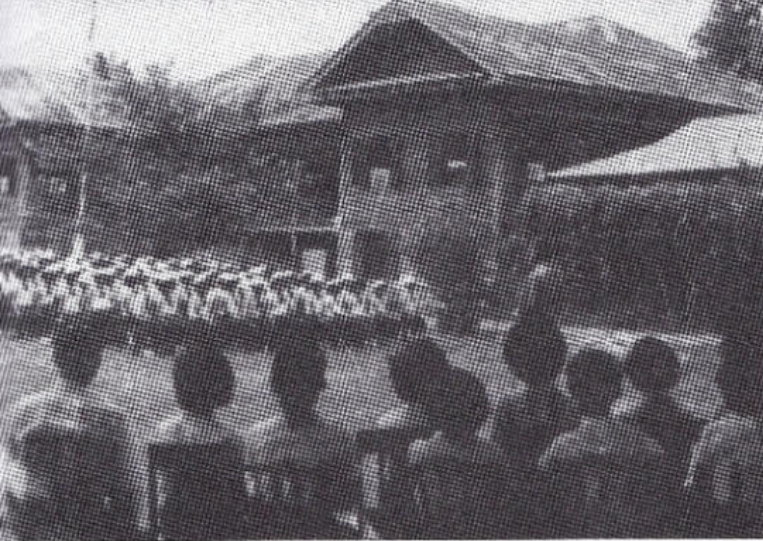
หลังจากนั้นก็มีการโยกย้ายถิ่นฐานของประชากรเป็นระยะ บางพวกย้ายไปอยู่บ้านสลักได บ้านสวาย บางพวก เช่น สายตระกูลฉัตรทอง ศรีผ่องงาม มุลาลินท์ โยกย้ายไปอยู่คุ้มดองกะเม็ด แกะใหญ่ ทำส่วาง ส่วนพวกสุจินพรมก็ย้ายไปอยู่บ้านเกาะตลุง พวกสุภิมารส สดสวาท ย้ายไปอยู่เมืองที่และตำบลสลักได พวกสร้อยนาค กนกนากและสุภิมารส (บางส่วน) ย้ายไปอยู่ตำบลเจเนียง พวกรัฐสมุท ย้ายไปอยู่โคกปลัด ฯลฯ เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของตัวเมือง คือมีการสร้างเรือนจำ (ตรงองค์การบริหารส่วนจังหวัดในปัจจุบัน) สร้างศาลากลางจังหวัด และส่วนราชการอื่นแทนที่ นอกจากนี้ ยังมีบางพวกอพยพย้ายถิ่นฐานไปตั้งรกรากอยู่ที่จังหวัดบุรีรัมย์

หลังรถไฟผ่าน (พ.ศ. ๒๔๖๕) มีพวกไทโคราชอพยพมาอยู่บริเวณโรงต้มเหล้า ซึ่งคงเข้ามาพร้อมคนจีนที่อพยพมาจากโคราชระลอกที่ ๒ - ๓ มาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองสุรินทร์ถูกเรียกว่า **“บ้านไทย”** และอีกพวกหนึ่งมาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางใต้บริเวณที่เรียกว่า **“บ้านถ่าน”** เพราะมีอาชีพเผาถ่านขาย ส่วนพวกครัวเขมรที่อพยพมาก่อน (สมัยนางตามพามา) อาศัยอยู่คุ้มโดนไซ มีอาชีพหายางไม้มาทำได้ขาย

ก่อน พ.ศ. ๒๔๖๙ มีผู้ประมาณการประชากรเมืองสุรินทร์เฉพาะเขตเทศบาลเมืองมากกว่า ๑,๐๐๐ ครัวเรือน

พ.ศ. ๒๔๙๘ มีบันทึกว่าประชากรในอาณาเขตจังหวัดสุรินทร์มีจำนวนประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ คน

โรงเรียนสตรีสุรินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘

โรงเรียนสิรินธร (เปลี่ยนชื่อจากโรงเรียนสตรีสุรินทร์)

ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๔) จังหวัดสุรินทร์มีประชากรตามประกาศของกรมการปกครอง จำนวนทั้งสิ้น ๑,๓๙๒,๒๒๙ คน

การศึกษา ก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐

การศึกษาของไทยแต่เดิมยังไม่มีระบบระเบียบที่แน่นอน สถานที่ให้การศึกษาก่อนคนไทยส่วนใหญ่คือวัดและครอบครัว ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการวางรากฐานการศึกษาของชาติแบบใหม่ขึ้น ด้วยทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาที่จะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ ด้วยเหตุนี้จึงได้ทรงตั้งโรงเรียนหลวงขึ้น โดยในระยะแรกโปรดฯ ให้จัดตั้งขึ้นภายในพระบรมมหาราชวัง หลังจากนั้นจึงขยายออกไปสู่ประชาชนโดยทั่วไปโดยจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นที่วัดมหรณพารามขึ้นเป็นแห่งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งกรมการศึกษาดิจการขึ้น และยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องการจัดและกำหนดนโยบายการศึกษาของชาติ

สำหรับการศึกษาเล่าเรียนที่จัดดำเนินการอยู่ในจังหวัดสุรินทร์นั้น ในระยะแรกก็อาศัยเล่าเรียนอยู่กับพระอาจารย์ที่วัด มีวิชาเลขคณิต คัด เขียน อ่าน เป็นสำคัญ ราว พ.ศ. ๒๔๕๒ จึงได้เริ่มมีการก่อตั้งโรงเรียนรัฐบาลขึ้นเป็นครั้งแรกที่วัดชุมพลสุมทาวาส โดยเปิดทำการสอนจนถึงชั้นประถมปีที่ ๓ (ประถมบริบูรณ์) ในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ทางมณฑลมีโครงการขยายการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาขึ้นตามหัวเมือง จึงได้จัดส่งครูที่สำเร็จการศึกษาชั้นฝึกหัดครูจากมณฑลมาประจำทำการสอนที่จังหวัดสุรินทร์หนึ่งคน นับว่าเป็นครูคนแรกของทางการคนแรก โดยมาในฐานะครูใหญ่และทำหน้าที่กรรมการจังหวัดอีกตำแหน่งหนึ่ง และในปีนั้นเองได้เริ่มเปิดการสอนชั้นมัธยมจากนักเรียนที่จบชั้นประถมปีที่ ๓

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้มีการย้ายโรงเรียนจากวัดชุมพลสุมทาวาสมาอยู่ที่วัดบูรพาราม ซึ่งมีศาลาการเปรียญเป็นที่อาศัยเล่าเรียน และเมื่อนักเรียนชั้นประถมศึกษาและชั้นมัธยมศึกษาได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงได้ติดต่อขอที่พักชั่วคราวประจำเมืองสุรินทร์ หลังเก่ามาดัดแปลงปลูกสร้างขึ้น ณ สโมสรข้าราชการในปัจจุบันนี้ให้เป็นโรงเรียนชั่วคราว แล้วแยกชั้นมัธยมศึกษาออกมาเรียน ณ ที่นี้ ส่วนชั้นประถมศึกษาคงให้เรียนอยู่ที่ศาลา

วัดบูรพารามต่อไปตามเดิม มัธยมศึกษาแห่งนี้ได้ขยายชั้นเรียนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๓ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ และทางการได้ส่งครูเพิ่มเติมมาให้บ้าง สับเปลี่ยนย้ายกันบ้าง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ทางกรมได้ปลูกสร้างโรงเรียนชั่วคราวขึ้นหลังหนึ่ง ณ ที่ตั้งศาลากลางจังหวัด ปัจจุบัน และได้ย้ายนักเรียนมาเรียนที่นี่เพราะที่เก่าชำรุด ในปีนี้เองทางการได้เริ่มเก็บค่าเล่าเรียนและเริ่มใช้ทะเบียนการรับเรียน การศึกษาได้เจริญรุดหน้ายิ่งขึ้น นักเรียนในชั้นประถมศึกษา และมัศึกษามีจำนวนมากขึ้นตามลำดับ

โรงเรียนมัธยมศึกษาแม้จะเปิดชั้นเรียนเพียงชั้นมัธยมปีที่ ๓ นักเรียนทุกชั้นก็ยังสับชั้นเรียนกันอยู่ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ทางกรมจึงได้จัดสร้างโรงเรียนถาวรขึ้น ณ บริเวณด้านหลังศาลากลางจังหวัดและย้ายนักเรียนไปเรียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ทางกรมได้ส่งครูเพิ่มเติมให้ จึงขยายชั้นเรียนขึ้นมาตามลำดับ โดยได้เปิดสอนจนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ชั้นมัธยมปีที่ ๖ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่ในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ยุบชั้นมัธยมปีที่ ๖ เป็นการชั่วคราว แล้วตั้งขึ้นอีกในปี พ.ศ. ๒๔๗๘

เมื่อจำนวนนักเรียนชาย หญิง แต่ละชั้นเรียนมีจำนวนมากขึ้นประกอบกับสถานที่คับแคบและความประสงค์ที่จะให้นักเรียนสตรีได้ศึกษาวิชาในด้านสตรี ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ จึงได้แยกนักเรียนมัธยมศึกษาสตรีให้ไปรวมเรียนในโรงเรียนประชาบาลประจำอำเภอ และภายหลังได้โอนให้เป็นโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด และใช้เป็นสถานที่เล่าเรียนต่อมาถึงปัจจุบัน (คือ โรงเรียนสตรีนคร) แต่ครูใหญ่ยังคงเป็นครูใหญ่โรงเรียนประจำจังหวัดชาย ดูแลปกครองอยู่ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ทางกรมได้ส่งครูสตรีมาเป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรีประจำจังหวัด นับเป็นครูสตรีคนแรกที่มาดำรงตำแหน่งนี้

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ กระทรวงศึกษาธิการอนุมัติงบประมาณให้สร้างโรงเรียนประจำจังหวัดชายขึ้นมาใหม่บริเวณหนองยาว สระโบราณ เป็นอาคารสมัยใหม่มั่นคงถาวร และย้ายโรงเรียนเดิมไปขึ้นเรียน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ มาจนบัดนี้ (คือ โรงเรียนสุรวิทยาคาร) ส่วนอาคารหลังเดิมทางการได้โอนให้อำเภอใช้เป็นโรงเรียนประชาบาลสับเปลี่ยนกับหลังที่โอนให้เป็นโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด

พ.ศ. ๒๔๙๓ กระทรวงศึกษาธิการได้พิจารณาขยายการศึกษาออกไปยังอำเภอต่างๆ ในปีนี้ได้ตั้งโรงเรียนมัธยมสามัญขึ้นที่อำเภอศีขรภูมิ และโรงเรียนมัธยมวิสามัญขึ้นที่อำเภอรัตนบุรีโดยอาศัยสถานที่เรียนร่วมกับโรงเรียนประชาบาลประจำอำเภอ พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้รับงบประมาณสร้างโรงเรียนมัธยมศึกษาขึ้นเป็นเอกเทศและขึ้นเรียนในปีนี้อย่างเดียว แต่โรงเรียนมัธยมวิสามัญศึกษาเปิดทำการสอนมาแต่มัธยมปีที่ ๑ และบัดนี้เปิดเรียนถึงมัธยมปีที่ ๖ ส่วนโรงเรียนมัธยมสามัญศึกษาคงเปิดเรียนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๓ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้เปิดโรงเรียนมัธยมสามัญศึกษาขึ้นที่อำเภอท่าตูมอีกแห่งหนึ่งให้อาศัยเรียนร่วมกับโรงเรียนประชาบาลประจำอำเภอ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้รับงบประมาณสร้างโรงเรียนมัธยมสามัญศึกษาขึ้นที่อำเภอท่าตูม จึงได้ย้ายชั้นเรียนขึ้นไปเรียนเป็นเอกเทศ พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้ตั้งโรงเรียนมัธยมสามัญศึกษาขึ้นที่อำเภอดงชะ ๑ แห่ง และในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้รับงบประมาณให้สร้างโรงเรียนชั่วคราวขึ้น และย้าย

ชั้นเรียนจากโรงเรียนประชาบาลไปเรียน ในปีเดียวกันนี้กระทรวงศึกษาธิการยังได้เปิดโรงเรียนมัธยมสามัญศึกษาขึ้นที่อำเภอชุมพลบุรี ขึ้นอีก ๑ แห่ง

นอกจากนี้ ยังได้มีการจัดตั้งโรงเรียนอื่นๆ ทำให้การศึกษาของจังหวัดสุรินทร์มั่นคงขึ้นเป็นลำดับ โรงเรียนที่สร้างขึ้นอาจแบ่งประเภทได้ ดังนี้

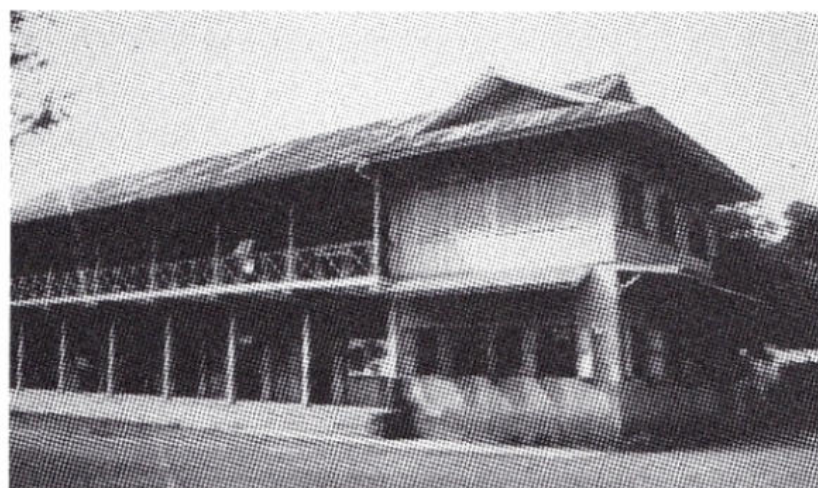
โรงเรียนประชาบาล

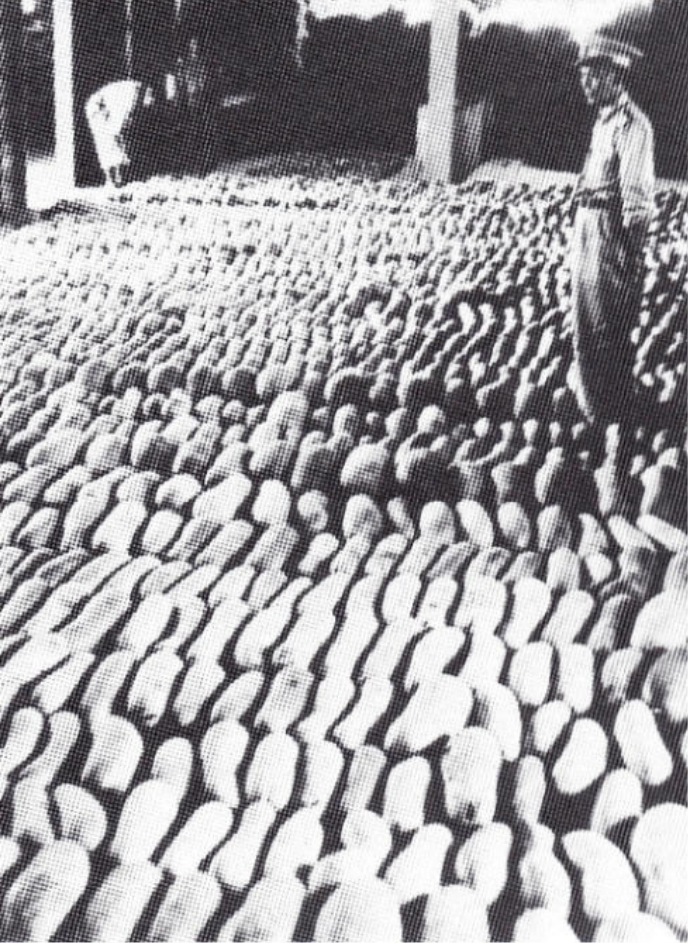
การจัดการศึกษาประชาบาลนี้ ได้เริ่มก่อตั้งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๖๐ โดยใช้เงินเรียบบอกบุญจากผู้ปกครองเด็กและประชาชนผู้ศรัทธาบำรุง และค่อยขยายจำนวนมากขึ้นตามลำดับ ต่อมาเมื่อทางการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ แล้ว การศึกษาประชาบาลจึงแพร่หลายออกไปถึงตำบล หมู่บ้าน ซึ่งมีทั้งปริมาณและคุณภาพในการขยายจำนวนโรงเรียนประชาบาลเพื่อให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา นี้ บางตำบลก็ขยายตั้งได้หลายแห่ง บางตำบลก็ขยายตั้งได้น้อย ทั้งนี้สุดแล้วแต่สภาพของท้องที่ความเป็นอยู่และฐานะการเงินของราษฎร

โรงเรียนอาชีวศึกษา

เมื่อสมัยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้วางนโยบายให้มณฑลและจังหวัดจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาเพื่อรับเด็กที่เรียนจบชั้นประโยคประถมบริบูรณ์ได้เรียนวิชาชีพทางการเกษตร หลักสูตร ๒ ปี โดยมุ่งสร้างคนบดข้าวไร่ชาวนาตามชนบทให้มีปริมาณมากขึ้น ให้รู้จักปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ตามแผนใหม่ และให้มีการกินอยู่ดีขึ้น ด้วยเหตุนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ พระยาสุริยราชวรกาย ผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์จึงได้จัดตั้งโรงเรียนศรีสุรินทร์กสิกรรมขึ้นที่บริเวณหนองยาว (ตระเบียงเวง) และสระโบราณ (โนงเปรง) ซึ่งเป็นป่ารกทึบ คือบริเวณที่ดินที่ตั้งโรงพยาบาลสุรินทร์ โรงเรียนเมืองสุรินทร์ โรงเรียนการช่างสุรินทร์ โรงเรียนการช่างสตรีสุรินทร์ โรงเรียนอนุบาลสุรินทร์ โรงเรียนสิรินธร โรงเรียนสุรวิทยาคาร ภัตตาคารรื่นรมย์ บ้านพักสรรพสามิตจังหวัด ที่ทำการพาณิชย์จังหวัด ที่ทำการไฟฟ้าแขวงสุรินทร์ ที่ตั้งโรงไฟฟ้าสุรินทร์ และถนนเทศบาล ๑ ตรงด้านเหนือของบริเวณที่กล่าวนี้

อาคารหลังเก่าของ
โรงเรียนอาชีวสุรินทร์

โรงเรียนเกษตรกรรมสุรินทร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๘๑ เนื่องจากบริเวณโรงเรียนศรีสุรินทร์กสิกรรมเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมทุกปี ไม่เหมาะกับการปลูกพืชและไม่ยืนต้น ไม่เหมาะกับการเลี้ยงไก่พันธุ์และปศุสัตว์จึงได้ย้ายโรงเรียนศรีสุรินทร์กสิกรรมกับโรงเรียนฝึกหัดครูฯ ไปตั้งริมฝั่งห้วยเสนงทั้งด้านเหนือและด้านใต้ และริมถนนสายสุรินทร์ - อำเภอปราสาท ตรง กม.ที่ ๒.๒ ทั้งสองฟากถนน คือทั้งฟากตะวันตกและตะวันออก

เมื่อการศึกษาเจริญก้าวหน้าเป็นลำดับ ทางกรมจึงได้พิจารณาจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีประกาศนียบัตรจังหวัดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๙ โดยอาศัยเรียนรวมอยู่ในโรงเรียนสตรี มีครูสตรีปกครองและประจำทำการสอนในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประกาศนียบัตร จังหวัดชายขึ้นที่โรงเรียนเกษตรกรรมสุรินทร์ (เดิม) ณ บริเวณสระโบราณ โดยกระทรวงกำหนดให้โรงเรียนฝึกหัดครูสองประเภทนี้ ผลัดเปลี่ยนรับรุ่นนักเรียนสลับปีกัน คือ พ.ศ. ๒๔๗๙ นักเรียนฝึกหัดครูสตรีปีที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๘๐ งดรับปีที่ ๑ ให้โรงเรียนฝึกหัดครูชายรับนักเรียนฝึกหัดครูปีที่ ๑ จนกระทั่งยุบเลิกโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ โรงเรียนฝึกหัดครูชายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓

ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ เกิดกรณีพิพาทอินโดจีน ทางทหารมาตั้งหน่วยทหาร ดำเนินการสร้างเส้นทางยุทธศาสตร์ผ่านเขตโรงเรียน พร้อมกับสำรวจพื้นที่จากเมืองถึงบริเวณห้วยเสนง ให้เป็นเขตทหารและต้องการให้โรงเรียนเกษตรกรรมสุรินทร์ขยายขยายพื้นที่ไปทางด้านตะวันออกโดยทหารมอบที่ดินที่สำรวจไว้ให้ประมาณ ๑,๕๐๐ ไร่ เป็นพื้นที่เหมาะจึงได้ย้ายไปอยู่ ณ ที่ปัจจุบันนี้ เสร็จสิ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ กิจกรรมของโรงเรียนได้เจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ ได้รับงบประมาณด้านการก่อสร้าง เพิ่มครูเครื่องมือ ทางกรมได้เปิดโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ รับนักเรียนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาตอนกลาง ได้เปิดอบรมด้านพืช สัตว์ อย่างกว้างขวาง โรงเรียนได้ผลิตสัตว์เลี้ยง มีสุกรพันธุ์ดี ปลาหม่อเทศ ออกจำหน่ายจ่ายแจก ทั้งได้รับความร่วมมือจากกระทรวงเกษตรและเงินทุนสมทบ มีเจ้าหน้าที่ชาวต่างประเทศมาประจำช่วยเหลือ นอกจากนี้โรงเรียนยังเปิดการศึกษาภาคอาชีวะด้านผู้ใหญ่อีก เริ่มศึกษาโดยปฏิบัติจริง เช่น เริ่มงานตั้งแต่ปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ไปจนถึงการทอผ้า

สำหรับโรงเรียนอาชีวศึกษาด้านอื่นๆ ที่ได้เกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๘๑ คือ โรงเรียนช่างไม้สุรินทร์ และโรงเรียนช่างทอผ้า รับนักเรียนประเภทกินนอนและเดินเรียน กิจการของโรงเรียนช่างไม้ เจริญก้าวหน้าเป็นลำดับ จำนวนครูและนักเรียนทวีจำนวนมากขึ้นทุกปี ส่วนโรงเรียนช่างทอนั้น กิจการไม่ค่อยจะก้าวหน้า พอมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ทางกรมได้จัดตั้งโรงเรียนช่างเย็บขึ้นและยุบโรงเรียนทอผ้าเข้ามารวมเป็นโรงเรียนเดียวกัน แต่ตัวโรงเรียนยังไม่ได้ทำการปลูกสร้าง ทางกรมได้ดัดแปลงตัวอาคารสโมสรลูกเสือเดิม ให้เป็นโรงเรียนไปพลางก่อน รับนักเรียนประเภทเดินเรียนและกินนอน กิจการค่อนข้างเจริญก้าวหน้าขึ้น สถานที่คับแคบไม่สะดวกแก่การจัดดำเนินการศึกษา ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้รับงบประมาณก่อสร้างโรงเรียนการช่างสตรี จึงได้ดำเนินการปลูกสร้างขึ้น ณ บริเวณพื้นที่หลังโรงเรียนสระโบราณซึ่งกว้างขวางมีที่จะขยายปลูกสร้างอาคารได้อย่างกว้างขวาง เมื่อสร้างเสร็จก็ย้ายไปอยู่ในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ส่วนสถานที่เดิมทางการได้เปิดเป็นห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัดต่อไป

โรงเรียนเทศบาล

ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ จังหวัดได้โอนโรงเรียนประชาบาล ให้แก่เทศบาล ๒ โรงเรียน คือ โรงเรียนประชาบาลวัดศาลาลอย กับโรงเรียนประชาบาลวัดบูรพาราม ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ ทางกรมอนุญาตให้สร้างโรงเรียนขึ้นที่วัดบูรพาราม จึงได้ย้ายโรงเรียนเทศบาลมาอยู่ที่โรงเรียนประจำจังหวัดชายเดิม เรียกว่า โรงเรียนเทศบาล ๑ (สุรินทรวินิจฉัย) ซึ่งอยู่ด้านหลังศาลากลางจังหวัดปัจจุบัน การโอนนี้ได้โอนครูประชาบาลที่ประจำสอนอยู่ในโรงเรียนทั้งสอง ตลอดจนทรัพย์สินของการศึกษาประชาบาลซึ่งอยู่ในเขตเทศบาล ให้แก่เทศบาลด้วย แต่เงินงบประมาณเกี่ยวกับการศึกษาของเทศบาลยังคงให้แผนกศึกษาธิการจังหวัดควบคุมไปก่อน ต่อมาทางการได้พิจารณาเห็นว่าการศึกษาในเทศบาลนั้นยังไม่สะดวกอยู่หลายประการ คือเจ้าหน้าที่ดำเนินงานยังไม่พร้อม เทศบาลก็เพิ่งเริ่มก่อตั้งรูปใหม่ ควรจะมอบโรงเรียนคืนไปให้อำเภอดำเนินการแทนเทศบาลไปก่อน ส่วนโรงเรียนในเขตเทศบาลคงให้เรียกชื่อว่า โรงเรียนเทศบาล ๑ (สุรินทรวินิจฉัย) และโรงเรียนเทศบาล ๒ (วัดศาลาลอย) ไปตามเดิม แต่บรรดาทรัพย์สินเทศบาลคงดำเนินการจัดผลประโยชน์ต่อไป

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้รับงบประมาณสร้างโรงเรียนเทศบาล ๒ (วัดศาลาลอย) โดยสมทบทุนกับทางวัดสร้างโรงเรียนถาวร พอสร้างเสร็จกระทรวงศึกษาธิการเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น โรงเรียนเทศบาล ๒ (วิรัชศึกษาการ)

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๘ ทางราชการได้พิจารณาเห็นว่า ควรมอบกิจการด้านการศึกษาให้แก่เทศบาลดำเนินการต่อไป จังหวัดจึงทำการโอนโรงเรียนเทศบาล ๑ (สุรินทรวินิจฉัย) กับโรงเรียนเทศบาล ๒ (วิรัชศึกษาการ) ให้แก่เทศบาลพร้อมทั้งโอนครูทรัพย์สินในโรงเรียนให้แก่เทศบาล แต่ครูที่อยู่ในโรงเรียนทั้งสองที่โอนไปพร้อมนั้น คงมีฐานะเป็นข้าราชการอยู่ การเงินให้เทศบาลเบิกจากแผนกศึกษาธิการจังหวัด ส่วนบุคคลที่บรรจุใหม่แทนตำแหน่งที่ว่าง คงมีฐานะเป็นพนักงานเทศบาล

คณะครูโรงเรียนสุรินทร์ศึกษาในอดีต (ไม่ทราบปี พ.ศ.)

โรงเรียนเจิ้งกวง โรงเรียนราษฎร์จีน
อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์

โรงเรียนราษฎร์

โรงเรียนราษฎร์เดิมมีอยู่ ๑ แห่ง ณ ที่ตั้งอำเภอเมืองสุรินทร์ เป็นโรงเรียนราษฎร์จีน ชื่อว่า ไกวลิบหักหวา ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๐ ตั้งขึ้นอีก ๑ แห่ง ที่ตำบลลำโรงทาบ อำเภอศีขรภูมิ ชื่อว่าโรงเรียนไฉ้วกวง โรงเรียนทั้งสองนี้รับเด็กในบังคับตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา และสอนภาษาจีนและภาษาไทย ตามหลักสูตรเทียบจากผลของการศึกษาประชาบาล มีผู้จบชั้นประถมบริบูรณ์มากขึ้น ทำให้โรงเรียนรัฐบาลเท่าที่มีอยู่ไม่สามารถจะรับเด็กเข้ามาเรียนต่อในชั้นมัธยมให้ทั่วถึงกันได้ ทำให้เด็กตกค้างเหลืออยู่ปีละมากๆ

ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ มีการตั้งโรงเรียนราษฎร์ไทยเปิดทำการสอนวิชาเต็มตามหลักสูตรของกระทรวงธรรมการ ณ ที่ตั้งอำเภอต่างๆ และเริ่มขยายตัวตั้งขึ้นทุกปี มีกระทรวงในตำบลใหญ่ๆ แต่บางโรงตั้งไม่นานต้องเลิกล้ม เนื่องจากการหาครุยาก ผู้จัดการอ่อนทางวุฒิความสามารถ ถึงกระนั้นก็ดีโรงเรียนราษฎร์ บางโรงกลับกลายเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่และมั่นคง โรงเรียนราษฎร์ที่ตั้งขึ้นที่เป็นโรงเรียนประเภทกระทรวงศึกษาธิการ ไม่รับรองวิทยฐานะ การสอบไล่ประจำปีทุกชั้น ต้องส่งนักเรียนเข้าสมทบสอบกับโรงเรียนรัฐบาลเพื่อการรับรองความรู้แก่นักเรียนผู้สอบไล่ได้ตลอดมา ต่อมาโรงเรียนราษฎร์บางโรงดำเนินกิจการเจริญก้าวหน้าดีเช่นเดียวกับโรงเรียนรัฐบาล เป็นที่วางใจในการดำเนินการศึกษาในโรงเรียนได้

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ กระทรวงศึกษาธิการ ได้รับรองวิทยฐานะของโรงเรียนราษฎร์ ๒ แห่ง คือ โรงเรียนสุรินทร์ศึกษา และโรงเรียนสุรินทร์ราษฎร์บำรุง

อนึ่งโรงเรียนราษฎร์ในจังหวัดสุรินทร์ เริ่มแรกก่อตั้งขึ้นมีโรงเรียนราษฎร์ประเภทสามัญ เปิดสอนวิชาตามหลักสูตรเทียบ (สอนภาษาจีน) รับนักเรียนชั้นประถมศึกษา ต่อมาจึงมีโรงเรียนราษฎร์ประเภทวิสามัญ เปิดทำการสอนเต็มตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ รับนักเรียนชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ผลการศึกษาในโรงเรียนดีจนได้ไปรับรองวิทยฐานะจากกระทรวงศึกษาธิการ อย่างไรก็ตาม ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ โรงเรียนราษฎร์ที่ได้รับอนุญาตให้ตั้งขึ้นต้องประสบภัยจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ เศรษฐกิจการเงินของโรงเรียนพลอยตกต่ำไปด้วย เป็นเหตุหนึ่งทำให้เจ้าของและผู้จัดการโรงเรียนไม่มีเงินพอที่จะดำเนินกิจการโรงเรียนต่อไปได้ ต้องเลิกล้มกิจการเป็นจำนวนมาก กระนั้นก็ดี บางแห่งก็ยังสามารถดำเนินกิจการอยู่ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

๔ กลุ่มชาติพันธุ์

ประชากรในจังหวัดสุรินทร์ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย นอกจากกลุ่มคนไทยและคนจีนที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามา มากขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๕ ภายหลังจากที่มีการตัดเส้นทางรถไฟสายกรุงเทพฯ - อุบลราชธานี ผ่านจังหวัดสุรินทร์แล้ว ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมอาศัยอยู่กันอย่างน้อย ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มชาติพันธุ์กูย กลุ่มชาติพันธุ์เขมร และกลุ่มชาติพันธุ์ลาว

กลุ่มชาติพันธุ์ มาจากคำภาษาอังกฤษว่า ethnic group บางครั้งคนไทยใช้ว่า เชื้อชาติ หรือ กลุ่มชน หมายถึงกลุ่มคนที่มีบรรพบุรุษ ภาษา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือแบบแผนการดำเนินชีวิตร่วมกันและมีความรู้สึกในเผ่าพันธุ์เดียวกัน

การจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์มีหลายวิธี ได้แก่ การใช้ลักษณะทางกายภาพ เช่น รูปร่างหน้าตา รูปีศีรษะ จมูก สีผิว และกลุ่มเลือด การใช้ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น กลุ่มวัฒนธรรมล้าสัตว์ - เลี้ยงสัตว์เร่ร่อน กลุ่มวัฒนธรรมเกษตรกร - ชาวนา การใช้ ลักษณะภาษา เพื่อเปรียบเทียบหาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม โดยดูจากการใช้คำศัพท์ พื้นฐานร่วมกัน ซึ่งผลจากการจำแนกทำให้สามารถแบ่งภาษาออกเป็นตระกูลต่างๆ เป็นต้น

กลุ่มชาติพันธุ์กูย

กลุ่มชาติพันธุ์นี้เรียกตนเองว่า กูย กุย กวย หรือโกย แตกต่างกันไปตาม ลักษณะการออกเสียงของแต่ละถิ่น ซึ่งทั้งหมดมีความหมายว่า “คน”

ความเป็นมาของชาวกูย

พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานกล่าวว่า “...เมื่อก่อนจุลศักราชได้ ๑,๐๐๐ ปี ก็เป็นทำเลป่าดง ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของพวกคนป่าสืบเชื้อสายมาแต่ขอม ต่อมาเรียกกันว่า พวกข่า ส่วย กูย ซึ่งยังมีอยู่ในฝั่งโขงตะวันออก...” แสดงให้เห็นว่าบริเวณรายรอบเขาพนม ดงรักได้มีกลุ่มชาวกูยอาศัยอยู่มาเป็นเวลานานแล้ว ส่วนพวกข่านั้นก็คือกลุ่มชาวกูยเช่น กันแต่จะใช้เรียกกันในท้องที่ประเทศลาว อาทิเช่น ที่อาศัยอยู่บริเวณเมืองอัตตะปือ เมืองแสนปาง เมืองสาละวัน เมืองคำทอง แขวงจำปาศักดิ์

ถิ่นฐานเดิมของชาวกูยอยู่บริเวณตอนเหนือของเมืองกำแพงเพชร ประเทศกัมพูชา มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่าชนชาติกูยเคยมีรัฐอิสระในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เคยส่งทูตมาค้าขายกับราชสำนักอยุธยา และยังคงช่วยปราบขบถให้แก่กษัตริย์เขมร แห่งนครธม แต่ต่อมาเขมรได้ใช้อำนาจทางทหารปราบปรามชาวกูยและผนวกเอารัฐกูย เข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร

สำหรับการอพยพเข้ามาในบริเวณภาคอีสานตอนล่างของประเทศไทยนั้น เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙ - ๒๒๓๑) และได้มีการอพยพ ครั้งใหญ่เข้ามาในจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษอีกในช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัย กรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๒๔๕ - ๒๓๒๖) การอพยพได้สิ้นสุดลงในสมัยรัชกาลที่ ๔ แต่ยังคงมี การโยกย้ายถิ่นฐานไปอยู่บริเวณใกล้เคียง เช่น จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดอุบลราชธานี

จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดมหาสารคาม ชาวภูยในจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษเรียกหมู่บ้านชาวภูยที่โยกย้ายไปนี้ว่าเป็น “หมู่บ้านใหม่” (สมทรง บุรุษพัฒน์, ๒๕๓๘ : ๓ - ๔)

ปัจจุบันชาวภูยอาศัยอยู่หนาแน่นบริเวณพื้นที่ระหว่างแม่น้ำมูลกับเทือกเขาพนมดงรัก ครอบคลุมพื้นที่บริเวณจังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ จนถึงจังหวัดอุบลราชธานี เชื่อกันว่าบริเวณนี้เป็นเส้นทางอพยพมาจากทางตอนใต้ของประเทศลาวเข้าสู่ประเทศไทย และยังเชื่อกันว่าชาวภูยที่อาศัยอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานีเป็นชาวภูยที่ตกค้างตั้งแต่ครั้งที่อพยพมาจากประเทศลาว (ประเสริฐ ศรีวิเศษ, ๒๕๒๑)

ลักษณะรูปร่างของชาวภูย

นักมานุษยวิทยาบางกลุ่มจัดภูยไว้ในตระกูลมอญ - เขมร มีเลือดผสมระหว่างพวกเวดดิท (Weddid Proto Australian) กับพวกเมลานีเซียน (Melanesian) รูปร่างของชาวภูยดั้งเดิมมีลักษณะคล้ายคลึงกับพวกเขมรหรือเงาะปาซาไก คือ มีผิวพรรณดำ จมูกแบน ผนคทหยิกหยอย ริมฝีปากบาง สูงปานกลางโดยเฉลี่ยประมาณ ๕ ฟุตเศษ แต่เนื่องจากการแต่งงานข้ามสายพันธุ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่มีความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ได้ก่อให้เกิดการถ่ายเทและเปลี่ยนแปลงทางพันธุกรรม ทำให้ชาวภูยกลายลักษณะเป็นแบบมอญ-เขมร กล่าวคือ มีร่างกายสูงใหญ่ ไหล่กว้างเป็นเหลี่ยม ปัจจุบันจะพบว่ารูปร่างลักษณะของชาวภูยจะเหมือนชาวอีสานทั่วไป (สมทรง บุรุษพัฒน์, ๒๕๓๘ : ๓)

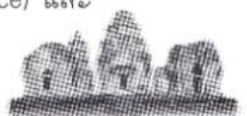
นอกจากนี้ Erick Siedenfaden ยังได้กล่าวถึงลักษณะชาวภูยที่บ้านสำโรงทาบ (อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์) ว่ามีความน่าสนใจ รักความสะอาด ซื่อสัตย์ ขยันหมั่นเพียร เป็นคนร่าเริง เรียบง่าย และชอบถ่อมตัว

ภาษาภูย

ชาวภูย เป็นกลุ่มชนเก่าแก่กลุ่มหนึ่งที่มีและยังคงใช้ภาษาพูดของตนเอง แม้จะไม่มีภาษาเขียน ในชื่อปีนักษัตรไทย ปรากฏว่ามี ๒ ชื่อปี ที่ตรงกับภาษาภูย คือ ปีจอ ซึ่งเป็นคำในภาษาส่วย แปลว่า หมา และปีมะเส็ง คืองูเล็ก จะตรงกับภาษาภูยว่า กัญญู ที่แปลว่า งู เช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าภาษาภูยเป็นภาษาโบราณภาษาหนึ่ง

นักภาษาศาสตร์จัดภาษาภูยอยู่ในกลุ่มมอญ - เขมร สาขา Katuic ตะวันตก ซึ่งเป็นกลุ่มภาษาในตระกูลออสโตรเอเชียติก ชาวภูยแต่ละถิ่นจะมีการใช้สำเนียงภาษาที่แตกต่างกันไป แต่ถ้าหากใช้ระบบเสียงมาเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง อาจแบ่งภาษาภูยออกได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มภาษาภูย (ภูย - ภูย) และกลุ่มภาษากวย (กวย - กวย)

ภาษาภูยไม่ได้ใช้เสียงวรรณยุกต์แยกความหมายของคำดังเช่นภาษาไทย แต่มีลักษณะน้ำเสียง (voice quality) คือเป็นกลุ่มภาษาที่มีกลุ่มลักษณะเสียง (register) โดยมีความแตกต่างของพยางค์ ๒ ประเภทคือ พยางค์ที่มีเสียงสระแบบธรรมดา (normal voice) และ

พยางค์ที่มีเสียงสระก้อง มีลม (breathy voice) ซึ่งจะใช้สัญลักษณ์ทางสัทศาสตร์ (.) เขียนได้สระ ดังตัวอย่างเปรียบเทียบคู่คำที่มีลักษณะน้ำเสียงเป็นตัวแยกความหมายของคำ เช่น

liap	เลียบ	“เชิง ริม”	liap	เลียบ	“ทา”
calah	จะละฮ	“ซัด”	calah	จะละฮ	“เข้า ลักษณะนามเป็นหัว”

การที่กวยไม่มีภาษาเขียน ทำให้เสียเปรียบด้านวัฒนธรรมทางภาษาเพราะต้องปรับตัวให้เข้ากับกลุ่มชนอื่นๆ ตลอดเวลา กล่าวคือ ชาวกวยจะใช้ภาษาอื่นๆ เมื่อมีความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนนั้นๆ ดังนั้นเมื่อมีกลุ่มชนอื่นเข้ามาอาศัยอยู่ด้วยเป็นเวลานานจะทำให้กลุ่มชนกวยสูญเสียเอกลักษณ์ทางด้านภาษาไป ดังเช่น เมืองสุรินทร์เดิมพูดภาษากวยได้เปลี่ยนมาพูดภาษาเขมร เรียกว่า กวยเขมร ที่เมืองศรีสะเกษเดิมพูดภาษากวยได้เปลี่ยนมาพูดภาษาลาว อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านชาวกวยบางหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมืองยังรักษาศักยภาพทางภาษากวยไว้ได้ อาทิ บ้านขาม ตำบลบุแกรง อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ หรือบ้านกระโพธิ์ช้างหม้อ ตำบลดองกำเม็ด อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ

ในปัจจุบัน ชาวกวยส่วนใหญ่พูดได้ทั้งภาษากวยและภาษาไทยกลาง ในชุมชนกวยที่ไม่มีผู้พูดภาษาไทยถิ่นอีสานอาศัยปะปน จะไม่มีการใช้ภาษาไทยถิ่นอีสาน ในชุมชนกวยที่มีคนเขมรและคนลาวอาศัยปะปนกัน จะพูดภาษากันและกันได้

สำเนียงพูดในภาษากูยนับว่าผูกพันกับระบบการออกเสียงในหน่วยคำของระบบภาษาเขมรอยู่ไม่น้อย และภาษากูยมีเสียงละเอียดอ่อนมากไปจากภาษาเขมรอีก เช่น มีเสียงหน้าพยางค์ท้ายพยางค์ที่มีทั้งเสียงหนัก เสียงสะกดเต็มรูปแบบ และเสียงครึ่งเสียง คำว่า คแทะห์ ที่แปลว่า ดิน คนส่วยแท้ๆ ตัว ค ออกเสียงเพียงครึ่งเสียง ส่วนท้ายพยางค์ที่มี ห์ เป็นเสียงที่ปล่อยลมออก เสียงค่อนข้างไปเสียงสูง เป็นต้น

ภาษากูยนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับภาษาไทยและภาษาเขมร มีสิ่งที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้

คำสุภาพสำหรับภาษากูยมีน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับภาษาเขมร เช่น คำแทนตัวผู้พูดหรือบุรุษที่ ๑ คำว่า เกอ - กู, ไฮ - เรา (เอกพจน์), กระเบียด - กระผม, คำตอบรับ เออ - ไช้ หรือไช้แล้ว, โดย - ครับ หรือครับผม

คำพูดส่วนมากเป็นคำพยางค์เดี่ยวโดดๆ จึงเติมคำนำหน้าอีกคำหนึ่ง คือ อา เช่น อาโกด - กบ, อากลอ - หอย, อาจอ - หมา, อาจิง - ช้าง, อาชะ - ม้า, อากา - ปลา, อาวาล - เถาวัลย์, อาบัว - หน่อไม้, อาแจม - นก เป็นต้น

ส่วนที่เป็นคำโดดๆ และไม่มีคำนำหน้าก็มี เช่น เตียะ - น้ำ, อุ๊ - ไฟ, ซัม - หมด, หรือลีน, แกล - เล่น เป็นต้น

นอกจากคำโดดแล้วก็มีคำ ๒ พยางค์ หรือมากกว่าเช่นเดียวกับภาษาไทย แต่มีจำนวนไม่มากนัก เช่น ประกำ ครูบา หรือครูบาเฒ่า

ความแตกต่างของภาษาไทย ภาษาเขมร และภาษากูย ด้านประโยคและคำศัพท์

ดังนี้

ด้านประโยค

ประโยคภาษาขุขยสุรินทร์ มีการเรียงลำดับประโยคเหมือนภาษาไทยและภาษาเขมร คือ ประธาน กริยา กรรม ตัวอย่าง เช่น

เขานั่งลง = เนา ตะ กาว แชง

เขาไม่อยู่บ้าน = เนา บิ กัว (กู) ดุง

ภาษาขุขยและภาษาเขมรนั้นเป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลมอญ - เขมร ภาษาทั้งสองนี้จึงมีลักษณะร่วมกันหลายประการทั้งในด้าน เสียง คำ ประโยค และมีความแตกต่างกับภาษาไทยที่เห็นได้ชัดเจน ๒ ประการ คือ ความแตกต่างด้านเสียง และความแตกต่างด้านคำ ส่วนประโยคนั้นมีลักษณะใกล้เคียงกัน

ความแตกต่างด้านคำศัพท์อาจสรุปได้ ดังนี้

๑. คำศัพท์ธรรมดาในภาษาไทย ภาษาเขมร และภาษาขุขย เป็นคำศัพท์ที่ใช้แตกต่างกันทั้ง ๓ ภาษา ตัวอย่าง เช่น

ภาษาไทย	ภาษาเขมร	ภาษาขุขย
ทำ (งาน)	เทอ /thee/	วี /wii? /
เถียง	ปแกจ /pkee?/	อววง /twaan/
ช้างดำมรเีย /tam-rei/	จิงญ /ciin/	
สวย	ลอจ /l?cc/	จันป /cnap/

๒. คำศัพท์ที่ภาษาเขมร และภาษาขุขยใช้เหมือนกัน แต่ภาษาไทยใช้ศัพท์ต่างออกไป

ภาษาไทย	ภาษาเขมร	ภาษาขุขย
มะม่วง	สะววย /sawaa/	สววย /swaa/
หวี (คานาม)	กร้าฮ /krah/	กร้าฮ /krah/
เงิน ประ /pra?/	ประ /pra?/	

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่ามีศัพท์ภาษาเขมรบางคำที่ใช้ตรงกับศัพท์ภาษาไทย และแตกต่างจากภาษาขุขย เช่น

ภาษาไทย	ภาษาเขมร	ภาษาขุขย
หนังสือ	นังซื่อ /nay-suu/	กะเซอ /ksrr/
มูมมาม	ซมูมซมาม /sm:um-smaam/	ว๊ฮ /wah/

นอกจากนี้ยังมีศัพท์ภาษาขุขยบางคำที่ใช้ทับศัพท์ภาษาไทย ซึ่งแตกต่างจากภาษาเขมร ตัวอย่าง เช่น

ภาษาไทย	ภาษาเขมร	ภาษาขุขย
แป้ง	มะเซา /masaw/	แปง /pxxy/
ตาชั่ง	นัจญ /nciin/	ตาจั้ง /taachay/

๑. คำศัพท์เดียวกันแต่ใช้ในความหมายต่างกัน

คำศัพท์เดียวกันแต่ใช้ในความหมายต่างกัน หมายความว่า ทั้งภาษาไทย ภาษาเขมร หรือภาษาขุขย ใช้คำศัพท์ที่มีเสียงเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน แต่ความหมายแตกต่างกัน ดังตัวอย่างนี้

ภาษาเขมร และภาษาญ มีคำว่า “จำ” ซึ่งมีความหมายว่า “คอย” เช่น “มันจำเต” (เขมร) “บีจำเออะย” (ส่วย) แปลว่า ไม่คอยหรือ

ภาษาญมีคำว่า “ตา” ซึ่งมีความหมายว่า ชายสูงอายุทั่วๆ ไปก็ได้ หรือมีความหมายว่า “เหล็ก” ก็ได้

ภาษาเขมรมีคำว่า “ตี” หมายถึง การเล่นชนิดหนึ่งของเด็ก คำว่า “ปรับ” มีความหมายว่า “บอก” ดังนั้น หากพูดว่า “เสียค่าปรับ” อาจใช้คำว่า “เสียค่าบอก”

ลักษณะเช่นนี้ มีส่วนทำให้เกิดความเข้าใจผิด เมื่อมาศึกษาภาษาไทยและคำประเภนี้ จะเป็นปัญหาต่อความเข้าใจภาษาไทยเป็นอย่างมาก เพราะชาวบ้านจะเข้าใจและรับทราบความหมายตามความเคยชินของตน ซึ่งจะทำให้เข้าใจความหมายผิดไป เกิดความสับสนได้

ภาษาฝปะกำ

เป็นภาษาพิเศษของชาวญเลี้ยงช้างที่ใช้ในพิธีเช่นผีปะกำและสื่อสารกันระหว่างการออกคล้องช้างป่า ในกลุ่มกำลวงพืด หมอช้างและมะช้างกับเทพเจ้าผีปะกำและบริวารของผีปะกำ อันได้แก่ เทวดา (ช้างป่า) และภูตผีปีศาจอื่นๆ ถือเป็นภาษาชั้นสูงของชาวญ

ได้มีผู้สืบค้นจัดเก็บภาษาฝปะกำและแบ่งยุคของภาษาออกเป็น ๒ ยุค คือ

๑. ยุคบริสุทธิ์ (ก่อน พ.ศ. ๒๔๐๘) เป็นช่วงที่ภาษาฝปะกำยังคงบริสุทธิ์ ไม่มีภาษาญเข้ามาผสม หากจะมีก็เป็นเพียงคำห่อหุ้ม (คำบริบท) ประกอบ เพื่อให้ติดต่อสื่อสารกันง่ายขึ้นเท่านั้น

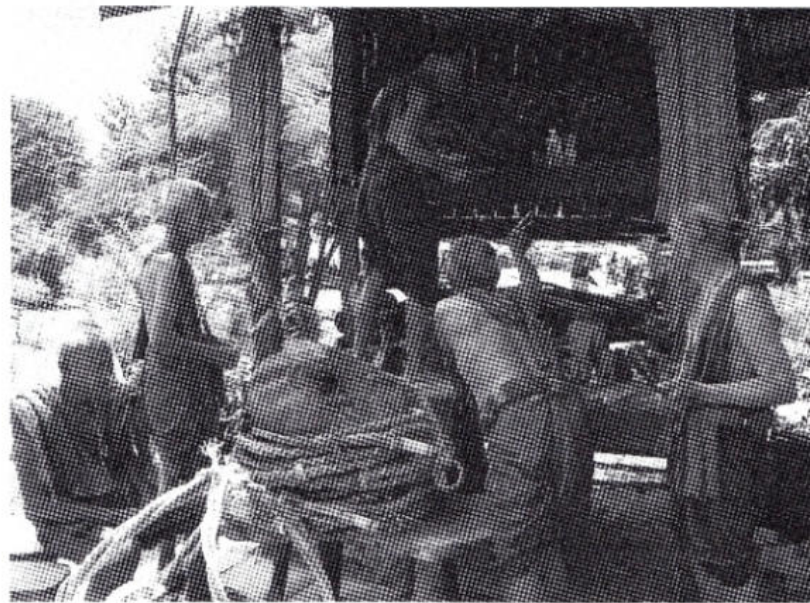
๒. ยุคกลืนกลาย (หลัง พ.ศ. ๒๔๘๐) เป็นช่วงที่มีการนำภาษาญเข้ามาแทรกเป็นคำหลักของภาษาฝปะกำ

จากการรวบรวมภาษาฝปะกำของจังหวัดสุรินทร์จำนวน ๒๖๕ คำ และการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ พบว่า ตรงกับภาษาบาลี - สันสกฤต ประมาณ ๒๐% ต่างกันเฉพาะสำเนียง ๔๐ - ๕๐ % อีก ๓๐% ยังหาที่มาไม่ได้

ตัวอย่างภาษาฝปะกำ

ภาษาไทย	ภาษาส่วยทั่วๆ ไป	ภาษาฝปะกำ
ผัว - สามี	กยะ	อันโทน
เมีย - ภรรยา	กันแดล	อันจิง
ลูก	กอน	เจलय
ไฟ	อู่	กำโพด
ภาษาไทย	ภาษาส่วยทั่วๆ ไป	ภาษาฝปะกำ
น้ำ	เดียะห์ (เสียงยาว)	อวน
ห้วย	เบียง	ลองจาว
ช้าง	อาจิง	เทวเดีย/เทวด้า

พิธีเซ่นศาลปะกำ

คน	โกย/กวย/กวย	มานุด (คงมาจากมนุษย์)
ช้างต่อ	อาจิงทะเนียะ	ทนะ
อาบนํ้า	ปอยเดียะ/ปอยตะห์	ปอยตวน
กินข้าว	จาโดย	คริโกรด

ประชากรชาวกวย

จากการสำรวจกลุ่มชาติพันธุ์กวยในอีสานที่พูดภาษากวย พบว่ามีจำนวน ๑๒๐,๐๐๐ คน ทั้งนี้ไม่นับลาวกวย และเขมรกวยที่มีจำนวนถึง ๑๔๔,๐๐๐ คน ปัจจุบันประชากรกวยอาศัยอยู่หนาแน่นในจังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดอุบลราชธานี และยังพบประปรายในจังหวัดมหาสารคาม จังหวัดนครราชสีมา ปราจีนบุรี และสุพรรณบุรี

สตรีชาวกูย

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ได้มีผู้ทำการสำรวจประชากรกูยกับจำนวนหมู่บ้าน
ในบริเวณ ๔ จังหวัดของอีสานใต้ พบว่ามีจำนวนดังนี้

อุบลราชธานี	๖,๙๑๖ คน	๑๑ หมู่บ้าน
ศรีสะเกษ	๑๐๕,๘๕๒ คน	๒๕๗ หมู่บ้าน
สุรินทร์	๑๑๙,๕๐๖ คน	๓๒๒ หมู่บ้าน
บุรีรัมย์	๔๑,๒๙๖ คน	๙๖ หมู่บ้าน
รวม	๒๗๓,๕๗๐ คน	๖๘๖ หมู่บ้าน

ความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองการปกครองกับรัฐ

มีหลักฐานว่าในสมัยพระเจ้าท้ายสระและพระเจ้าบรมโกศได้เคยเสด็จฯ มาคล้องช้างแถบป่าดงทางตะวันออก ในพงศาวดารกล่าวไว้ว่า ได้พบกูยคล้องช้างอยู่เป็น
หน่วยๆ แสดงให้เห็นว่าพวกนี้คงมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างเอกเทศ อย่างไรก็ตาม
ความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองการปกครองระหว่างชาวกูยกับราชสำนักอยุธยาในเวลานี้
ยังคงไม่เด่นชัดนัก

ความสัมพันธ์ของชาวกูยที่มีต่อรัฐเริ่มปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อราวปลายสมัย
กรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) เมื่อมีช้างเผือก
แตกโรงจากกรุงศรีอยุธยาไปอยู่ทางด้านแขวงเมืองจำปาศักดิ์ และได้รับความช่วยเหลือ
จากหัวหน้าชุมชนชาวเขมรและส่วยป่าดงคือ ตากะจะ เชียงขัน เชียงมะ เชียงปุม และเชียงสี
ในการติดตามนำกลับคืนมาได้ จึงทรงพระราชทานความดีความชอบโดยยกชุมชนเหล่านั้น
นั้นเป็นบ้านเป็นเมือง พร้อมกับแต่งตั้งหัวหน้าชุมชนขึ้นเป็นเจ้าเมือง รับราชการสนอง
พระเดชพระคุณสืบต่อมา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อดินแดน “เขมรป่าดง” ถูกผนวกเข้าเป็นส่วน
หนึ่งของราชอาณาจักรไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า
ถ้าจะเกณฑ์แรงงานผู้คนที่ย้ายมาอยู่ในบริเวณเขมรป่าดงในระบบเลิกไพร่ธรรมดาเช่นเดียว

การคล้องช้างของชาวกูย

กับชาวไทยกลุ่มอื่นๆ แล้วคงจะไม่ได้ผลเต็มที่เพราะภูมิประเทศเป็นอุปสรรคในการติดต่อคมนาคม จึงได้มีการนำเอาระบบไพร่ส่วยขึ้นมาใช้ โดยกำหนดให้ชาวเขมรป่าดงส่วยแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน เช่น ครั่ง ไม้เนื้อหอม และของป่าอื่นๆ

ต่อมาในราวปลายรัชกาลที่ ๔ พวกกูยหรือที่เรียกกันในเวลานั้นว่า เขมรป่าดงไม่สามารถหาของส่วยไปยังกรุงเทพฯ ได้ทัน เมื่อถูกเร่งรัดมากเข้า พวกกรมการเมืองบางส่วนจึงใช้วิธีจับคนพื้นเมือง คือ กูยหรือเขมรป่าดงนี้ส่งลงมาเป็นส่วยแทน อันเป็นที่มาของการเรียกชาวกูยซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณเขมรป่าดงว่า “ส่วย” มาจนกระทั่งปัจจุบัน

ในช่วงที่ฝรั่งเศสขยายอำนาจเข้าสู่บริเวณอินโดจีน และส่วนกลางมีความจำเป็นต้องเพิ่มบทบาทเพื่อความมั่นคงบริเวณชายแดนไทยด้านอีสาน ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลมีนโยบายสำรวจลุ่มแม่น้ำในครวัคนไทย และได้มีการเปลี่ยนคนพื้นเมืองกลุ่มต่างๆ โดยให้ถือสัญชาติไทยทั้งหมด รวมทั้งชาวกูยดังเอกสารที่กล่าวว่า

“.... การสำรวจลุ่มแม่น้ำในครวั หรือหากมีราษฎรมาติดต่อที่จะต้องใช้แบบพิมพ์ของทางราชการ ให้ปฏิบัติใหม่โดยกรอกในช่องสัญชาตินั้นว่า ชาตินไทยบังคับสยาม ทั้งสิ้นห้ามมิให้ลงหรือเขียนในช่องสัญชาติว่า ชาตินลาว ชาตินเขมร ส่วย ผู้ไทย ฯลฯ ดังที่เคยปฏิบัติมาแต่ก่อนเป็นอันขาด.....”

สภาพทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลง

อาชีพของชาวกูยแต่ดั้งเดิมคือการหาของป่าและทำนาไถกินในครอบครัว ส่วนเกินนำไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตกับเพื่อนบ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียงที่สามารถทำผลผลิตเมื่อหมู่บ้านตนเองไม่สามารถทำได้ เช่น ใช้ข้าวเปลือกแลกกับหม้อ ผู้หญิงมีความสามารถในการทอผ้าไหม ผู้ชายมีความสามารถทางด้านหัตถกรรม งานที่มีความสามารถทำได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย เช่น การปั้นหม้อ ทำมาแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน เช่น ที่บ้านหมื่นศรีกลาง ตำบลหมื่นศรีใหญ่ อำเภอลำโรงเทพ จังหวัดสุรินทร์

อย่างไรก็ตามหลังจากที่รัฐบาลตัดเส้นทางรถไฟเข้าสู่บริเวณจังหวัดสุรินทร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ปรากฏว่ามีสินค้าจากโรงงานเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนชาวนา การใช้ผ้าเพื่อห่มจากโรงงาน เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน อาทิ ใช้น้ำมันก๊าดใส่ตะเกียง แทนขี้ได้ ใช้น้ำปลา กะปิ แทนปลาร้า ใช้ยาเวชภัณฑ์แทนยาสมุนไพร และใช้กระดาดที่ทำจากโรงงานแทนกระดาดจากรากหม่อน

การที่คนจีนหรือพ่อค้านำสินค้ามาขาย โดยใช้เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนส่งผลให้ชาวบ้านมองเรื่องเงินตราเป็นสิ่งจำเป็น และมีผลกระทบต่อน้ำใจของชาวบ้านตลอดทั้งชาวนาที่เปลี่ยนแปลงไป น้ำใจผู้คนในหมู่บ้านลดลง การกู้ยืมเงินโดยคิดดอกเบี้ยในอัตราสูง ส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจนเพิ่มมากขึ้น เมื่อความจนเข้ามาเป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตมากขึ้น ชาวนาต้องไปขายแรงงานตัดอ้อยที่จังหวัดชลบุรี ขายแรงงานแบกข้าวสารที่พระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ หรือขายแรงงานก่อสร้างในกรุงเทพฯ หรือไม่ก็ลงเรือเพื่อรับจ้างจับปลาในทะเล การขายแรงงานดังกล่าวนี้มีผลกระทบต่อความอบอุ่นของครอบครัวอย่างมาก เช่น ขาดแรงงานช่วยเหลือทำนา หรือบางหมู่บ้านต้องรับผลการติดโรคเอดส์ถึงแก่ชีวิต และที่สำคัญมากก็คือ การละทิ้งวัฒนธรรมของชาวนาในอดีตไป การพูดภาษาไทยแทนภาษาญ การเลิกประเพณีแห่ตะกวดของชาวนาบ้านแตล อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ การจัดงานรื่นเริงและรับประทานอาหารแบบโต๊ะจีน ตัวอย่างที่ยกมากล่าวนี้ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและกระจายออกไปตามหมู่บ้านของชุมชนญในท้องที่จังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดใกล้เคียง

ระบบครอบครัวและชุมชน

ลักษณะครอบครัวของชาวนาประกอบด้วย สามี ภรรยา บุตร ธิดา ครอบครัวจะเป็นครอบครัวเดี่ยว ถ้าบุตร ธิดาแต่งงานผู้ชายจะอาศัยอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิงก่อน เพื่อเป็นการเตรียมตัวออกไปสร้างครอบครัวใหม่ การแยกออกจากครัวเรือนของพ่อแม่จะออกไปอยู่ไม่ห่างไกลนัก บทบาทของครอบครัวฝ่ายหญิงมีอำนาจมากกว่าฝ่ายชาย มรดกนั้นจะได้จากฝ่ายหญิง ส่วนผู้ชายเมื่อแต่งงานแล้วก็จะไปอาศัยอยู่กับเมีย และคอยช่วยเหลือทำมาหากินรับมรดกจากพ่อตาแม่ยาย

บ้านของชาวนาดั้งเดิมจะมีลักษณะทรงใต้ถุนสูง บ้านชาวนาที่เลี้ยงช้างจะยกส่วนด้านหน้าให้สูงกว่าส่วนอื่นเพื่อที่ช้างจะลอดหรือยืนอยู่ได้ โดยปรับดินใต้ถุนเรือนในส่วนนั้นให้มีลักษณะเป็นหมอนสำหรับช้างหนุนนอนกลางคืน ส่วนบ้านชาวนาที่ไม่เลี้ยงช้างก็สร้างให้ใต้ถุนสูงเช่นเดียวกันเพื่อวัวควายจะเข้าไปอยู่ได้ ชาวนาจะใช้ประโยชน์จากใต้ถุนเรือนอย่างเต็มที่ โดยแบ่งเนื้อที่เป็น ๓ - ๔ ส่วน ส่วนแรกด้านหน้าที่ยกพื้นสูงกว่าส่วนอื่นจะเป็นที่นอนของช้าง ด้านหลังเป็นที่นอนของวัวควาย ส่วนที่ ๓ วางหูกทอผ้าที่พาดเส้นยืนยาวไปผูกกับคอกวัวควาย ส่วนที่ ๔ เป็นร้านวางกระดังไหม และวัสดุเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่สานด้วยหวายหรือไม้ไผ่ ส่วนใต้ร้านอาจใช้เลี้ยงเป็ดหรือไก่ (เครือจิต ศรีบุญนาถ และคณะ, ๒๕๓๖) บ้านชาวนาบางบ้านจะแบ่งส่วนหนึ่งที่ติดกับตัวบ้านเป็นยุ้งเก็บข้าว บางบ้านจะสร้างยุ้งข้าวแยกออกมาจากบ้าน

สำหรับการจัดรูปแบบชุมชนนั้นเดิมชาวภูยอาศัยเป็นกลุ่มๆ บ้านที่สร้างอยู่ใกล้ชิดกันมากแทบจะไม่มีรั้วบ้านเลย ลักษณะบ้านที่สร้างอยู่เป็นกลุ่มนี้จึงสะดวกต่อการปกครองเป็นคุ้ม เช่น การจัดคุ้มบ้านตามวัน ได้แก่ คุ้มวันอาทิตย์ คุ้มวันจันทร์ คุ้มวันอังคาร ตามลำดับของวันประจำสัปดาห์ เพื่อประโยชน์ต่อการแบ่งภาระหน้าที่ดูแล ทำบุญ ตักบาตรของวัดประจำหมู่บ้าน ต่อมารัฐได้เข้ามามีบทบาทต่อรูปแบบการปกครองเสียใหม่ เพื่อจุดประสงค์ความมั่นคงของชาติในระดับท้องถิ่น หมู่บ้านชาวภูย อาทิ บ้านแดล อำเภอสีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากคุ้มเป็นเขต แต่ละเขตจัดให้มีหัวหน้าเขตคอยดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยชื่อแต่ละเขตจะเรียกตามเหตุการณ์ของเขต เรียกตามลักษณะภูมิประเทศ หรือตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่น เขต ๑ อุดมศักดิ์พัฒนา เขต ๒ พิรุณใต้ เขต ๓ สระปูลามัคคี เขต ๔ ศรีจอมพล เขต ๕ กมลเมฆา เขต ๖ ประชาสามัคคี เขต ๗ ศิริศรีนคร เขต ๘ อมรเมืองใหญ่ เขต ๙ ศาลเจ้าพ่อ เขต ๑๐ รุ่งเรืองสุขาวดี เขต ๑๑ สันติสุข เขต ๑๒ มิตรสัมพันธ์ เขต ๑๓ การท่าเรือ เขต ๑๔ กมลรัตนมัย เขต ๑๕ สำโรงใต้ เขต ๑๖ สำโรงเหนือ เป็นต้น

อาหารการกิน

ชาวภูยรับประทานข้าวเจ้าเป็นหลัก อาหารที่พบว่ารับประทานกันเป็นประจำในหลายๆ ที่ คือ พริกตำและแกงกบหรือกบย่าง กับข้าวเหล่านี้จะรับประทานกับพืชผักตามรั้วเท่าที่หาได้ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกผักสวนครัว เช่น ผักชี กระเพรา ต้นหอม ใ้รับประทานเอง นอกจากกบแล้วกับข้าวอาจจะเป็นสัตว์หรือแมลงที่จับได้ในท้องถิ่นนั้น เช่น เขียด กิ้งก่า เามาอย่าง สับ และตำพริก หนุณาเามาแกงบ้างย่างบ้าง ูงเห่าหรืองูตามทุ่งนา เามาสับ ทำแกงคั่ว มดแดงที่ทำรังตามต้นสะแก ต้นมะม่วง เามาคั่ว ตำพริก ใส่พริก มะนาว น้ำปลา กะปิ หรือเามาคั่ว ใส่เกลือ ไข่มดแดงมักจะรับประทานดิบๆ หรือบางคนอาจเามาต้ม ตำพริก แมงอีหนู หรือที่เรียกว่า “กันเจียงเจียง” (แมงช้าง) อยู่ตามใบอ่อนของต้นจบก เามาคั่ว ตำพริก หรือต้มแกง แมงกูดจี หรือที่เรียกว่า “กันอิมโผง” อยู่ตามซี้ควายก็เามาทำรับประทานได้เช่นกัน

นอกจากนี้ ชาวภูยยังมีการเลี้ยงหมู วัว ควาย เป็ด ไก่ ทั้งไว้รับประทานและจำหน่าย ในเวลาที่จัดงานพิธี เช่น วันเซ่นผีบรรพบุรุษ วันบวช มักจะมีการล้มวัวควาย และฆ่าหมูเพื่อใช้ในการประกอบอาหาร

การรับประทานอาหารดิบยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ชาวภูยที่นิยมดื่มสุรา อาหารดิบที่บริโภคกันนั้น ได้แก่ กุ้งตัวเล็ก ปลาชืตัวเล็กๆ ที่เรียกว่า “กาตุห์” นำมาทำลาบ ตีหมักเป็นอาหารดิบซึ่งนิยมผสมกับสุรา นอกจากนี้ก็มีปลาร้าซึ่งนิยมบริโภคดิบ

ผู้หญิงสูงอายุส่วนมากจะเคี้ยวหมากและพลู และมีการปลุกต้นพลูกันมาก นอกจากนี้ยังมีการเก็บลูกไม้ชนิดหนึ่งมาเคี้ยวกับหมากและพลู เรียกว่า “ปลัย การ” /plaj kaar/ (สมทรง บุรุษพัฒน์, ๒๕๓๘)

โครงสร้างทางวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียม ประเพณี

ชาวภูยมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่อง ลัทธิผีวิญญาณสูง เมื่อเจ้าลาวกลุ่มพระวอ พระตาอพยพจากนครเวียงจันทน์เข้ามาบริเวณลุ่มน้ำชี ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ มีเอกสารพื้นเมืองยโสธรกล่าวว่า พบแต่พวกที่เป็นเจ้าป่าเขา และลำน้ำต่างๆ จนมีการรบราฆ่าฟันก่อนที่จะลงหลักแหล่งได้ ต่อมาหลังจากที่พวกลาวเข้าสู่บริเวณอีสานตอนใต้ และมีชีวิตอาศัยอยู่ร่วมกับพื้นที่ของกลุ่มชาวภูย ชาวภูยได้มีการปรับตัวอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยเฉพาะการยอมรับศาสนาพุทธเข้ามาปฏิบัติและผสมผสานศาสนาพุทธปะปนเกี่ยวกับความเชื่อผี เห็นได้จากบริเวณวัดของหมู่บ้านชาวภูยจะมีศาลปู่ตา (ยะจ๊ะ) ตั้งอยู่ทั่วไป นอกจากนี้ยังมีการสร้างศาลปูตาริมหนองน้ำ สระน้ำธรรมชาติ บริเวณที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ บริเวณที่เป็นปราสาทขอมโบราณ ภายในศาลปูตานี้จะมีไม้ที่ชาวภูยตกแต่งลักษณะเป็นรูปคนเพศชาย เพศหญิง และมีบริวารเป็น ช้าง ม้า ปืน ดาบ หอก บางแห่งพบว่ามีการพัฒนาแกะสลักเป็นก้อนหิน และปัจจุบันได้พัฒนาเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นแทนสัญลักษณ์ เช่นนี้ชาวภูยเชื่อว่าเป็นตัวแทนผีบรรพบุรุษ ดังนั้นศาลปูตาจึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน แต่ละปีชาวบ้านจะทำพิธีบูชาเช่นสรวง โดยมีเฒ่าจ้ำเป็นผู้นำกล่าว และชาวภูยอื่นตั้งใจฟังเกี่ยวกับการรับทราบวิญญาณของบรรพบุรุษที่สถิตอยู่กับศาลปูตา หรือแหล่งธรรมชาติ การกระทำพิธีของชาวบ้านร่วมกันจะทำพิธีในราวเดือนหกหรือราวเดือนพฤษภาคมของทุกๆ ปี นอกจากนี้การเช่นสรวงก็จะทำพิธีวันสำคัญอื่นๆ ก็ได้ เช่น การเช่นสรวงเมื่อปีใดมีฝนแล้ง หรือในงานเทศกาลของหมู่บ้าน ของเช่นสรวงก็มี ข้าวปลาอาหาร หัวหมู เหล้า ยาสูบ หมากพลู เนื้อความที่กล่าวในพิธีส่วนใหญ่มักจะเป็นการขอให้ลูกหลานอยู่ดีมีสุข มีฝนถูกต้องตามฤดูกาล หรือถ้าชาวบ้านถูกเกณฑ์ไปรับราชการทหารได้ไปออกศึกสงครามก็ให้มีความปลอดภัย เป็นต้น

นอกจากนี้ชาวภูยที่ประกอบอาชีพเลี้ยงช้าง หรือจับช้างมาฝึกให้เป็นช้างบ้าน จะมีพิธีเช่นสรวงศาลผีปะกำก่อนออกไปจับช้าง สำหรับหมู่บ้านที่หยุดการเลี้ยงช้าง บริเวณที่เก็บผีปะกำก็จะกลายเป็นศาลปูตาบรรพบุรุษของตระกูล และจะมีการเช่นสรวงในเดือน ๓ ของทุกปี และมีการละเล่น แกลมอญอะจิง คือการฟ้อนรำประกอบเครื่องเล่น มีกลอง แคน โดยมีจุดประสงค์เพื่อรักษาคนป่วย ซึ่งชาวภูยที่เคยเลี้ยงช้างมาก่อนเชื่อว่า ผีบรรพบุรุษที่สถิตอยู่ในผีปะกำเป็นผู้กระทำที่ลูกหลานไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบของบรรพบุรุษ ดังนั้นการรักษาด้วยการละเล่นแกลมอญอะจิง เป็นวิธีที่รักษาให้แก่ผู้ป่วยได้อีกวิธีหนึ่ง

นอกจากความเชื่อเรื่องผีสูงแล้ว ยังปรากฏว่าชาวภูยให้ความสำคัญทางด้านไสยศาสตร์ เรียกว่า “ถัม” เพื่อรักษาคนป่วย มีการทำนายหรือเสี่ยงทายด้วยฝ่ากระดูกปูกุน ด้วยวิธีแหว่งเหนือข้าวสารหรือบนฝ่ามือ เรียกว่า “โบล” การไล่ผีออกจากร่างกายผู้ป่วย ด้วยวิธีเป่าผงชันใส่ไฟชี้ได้เพื่อให้ไฟลุกไหม้ไถ่ๆ กับคนเจ็บป่วย เรียกว่า “บรวล” การส่องดูสาเหตุให้แก่ผู้ป่วยด้วยไขไก่อ เรียกว่า “ซิลแหลม” ตลอดทั้งความเชื่อที่ไม่ให้ผู้ชายทอดผ้าเพราะเชื่อว่าหมาจะชอบอับทะ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมการแห่ตะกวดจากบ้านกู๋ อำเภอปรางค์กู๋ จังหวัดศรีสะเกษ มาปล่อยที่ปู่ตาบ้านตรึม ตำบลตรึม อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ หรือการแห่ตะกวดจากปู่ตาบ้านตรึมด้วยเกวียนมาปล่อยที่ปู่ตาบ้านแดล โดยเชื่อว่าจะเกิดฝนตกและสามารถใช้น้ำทำการเกษตร ทั้งนี้ชาวภูยกุยในหมู่บ้านดังกล่าว ถือว่า “ตะกวดคือสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์”

ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวภูยกุย มีประเพณีทั่วๆ ไป เช่น ประเพณีสะเดาะเคราะห์ทำได้ทุกเดือน อาจารย์ผู้ทำต้องกำหนดฤกษ์ยามให้ ประเพณีการสู่ขวัญ เช่น สู่ขวัญคนป่วย ผู้บวชสึกใหม่ คู่แต่งงาน ผู้กลับจากปลดประจำการทางราชการทหาร ผู้ประสบเคราะห์ การสู่ขวัญนี้ชาวภูยกุยเรียกว่า “กะเยียระเวีย” ประเพณีต่างๆ ในรอบปี เช่น แชนยะจี (เช่นบอกกล่าวปู่ตา) มียะจีตุง (เจ้าที่บ้าน) ยะจีแซ (เจ้าที่นา) ยะจีไซ (เจ้าที่ไร่) เป็นต้น

พิธีกรรม ประเพณี ที่สำคัญของชาวภูยกุย

ชาวภูยกุยมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติตลอดมา ธรรมชาติเป็นตัวกำหนดในการสร้างวิถีชีวิตประจำวัน โดยสะท้อนออกมาในแง่ความเชื่อจึงเกิดมีพิธีกรรมในสังคมของชาวภูยกุย คือ การแกลลอ และแกลมอ “แกล” แปลว่า เล่น คือการเล่นออเล่นมอ นั่นเอง เป็นการเชิญวิญญาณบรรพบุรุษมาทำการบวงสรวงให้เกิดสวัสดิมงคล หลีกเลี่ยงการเจ็บไข้ได้ป่วย จะเล่นเฉพาะในวันอังคารเท่านั้น เพราะถือว่าวันอังคารเป็นวันแข็ง การเล่นออเล่นมอนี้แตกต่างกันตรง “เครื่องแต่งครุ” ส่วนวิธีการนั้นคล้ายคลึงกัน

การเล่นออ เป็นการละเล่นของชาวภูยกุยอีกอย่างหนึ่ง มีจุดประสงค์เพื่อให้ขวัญและกำลังใจแก่ผู้ที่เจ็บป่วย ส่วนมากเล่นหลังฤดูเก็บเกี่ยว มีเครื่องแต่งครุ เช่น ขนมห่ม ข้าวต้ม ผ้าขี้ ๑ ผืน ผ้าสไบ ๑ ผืน กระจัก หวี แป้ง กรวยขันห้า ขันแปด รูป เทียน ไขไก่ ๑ ฟอง เหล้า ๑ ขวด และเงิน ๒๔ บาท เครื่องแต่งครุเหล่านี้วางบนถาด

การเล่นออ

สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ดนตรี เครื่องดนตรีมีแคนเป็นหลัก นอกจากนี้ก็มี กลอง โทน และพิณ หมอแคนต้องมีความสามารถเป่าแคนได้เข้าใจ ถ้าหมอแคนไม่ดี วิญญานที่เชิญก็ไม่อยากเข้ามา

ในการเล่นผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือ “ครูบา” จะเริ่มก่อน ครูบาส่วนมากเป็นผู้หญิงที่มีอายุ การสืบทอดตำแหน่งของครูบา สืบทอดตามลำดับอาวุโส เมื่อครูบาเชิญวิญญานบรรพบุรุษเข้ามาแล้ว โดยสังเกตจากอาการสั่นของครูบา แสดงว่าวิญญานเข้ามาแล้ว (อาการเช่นนี้เหมือนกับการเล่น “มะมวด” ของเขมร) ลูกน้องถึงจะลงเล่น เมื่อวิญญานเข้ามาก็จะมีการฟ้อนและรำเป็นคำ

“พะหย่า” มีข้อที่น่าสังเกต ครูบามักจะถามลูกน้องว่า มาจากบ้านไหน เมืองไหน ลูกน้องก็จะตอบว่ามาจากเมือง “ตาตุม” เมืองตาตุมเป็นที่สถิตของวิญญานเหล่านั้น (ถูกพูดว่ามาจากเมืองคำทองถ้าขึ้นบ้านใหม่)

ที่น่าสนใจอย่างหนึ่งก็คือ การพูดของวิญญาน แทนที่จะพูดเป็นภาษากุยกลับพูดเป็นลาวทุกคำ คงเป็นลักษณะการเลียนแบบและการซึมเข้าหากันของความเชื่อ

การเล่นมออะจิง เครื่องแต่งครูของการเล่นมอนอกจากจะมีสิ่งต่างๆ เหมือนกับการเล่นออแล้วยังมีสิ่งต่อไปนี้คือ ขันเงิน ขันทอง กรวยใบตองใส่ธูปและดอกไม้ ช้าง ม้า ที่ทำด้วยไม้ยอทาด้วยขี้ผึ้ง มีคาน ปืน ธนู และหน้าไม้ เครื่องแต่งครูเหล่านี้จะวางบนชั้นที่ใช้ต้นกล้วย ๔ ต้น เป็นเสาหลักแล้วเอาไม้เสียบเป็นชั้นๆ ประกอบด้วย ข้าวตอก ดอกไม้สวยงาม

วิธีเล่นผู้เล่นจะนั่งเป็นวงล้อมเครื่องครูเมื่อวิญญานเข้ามาก็จะฟ้อนรำเหมือนกัน แต่เมื่อใกล้จะเลิกก็มีการแย่งช้างแย่งม้าเกิดขึ้น โดยจับผู้ชายที่ไปร่วมพิธี ๓ - ๔ คน เป็นโจรแย่งช้างแย่งม้าจากผู้เล่น ผู้เล่นก็จะถือช้างถือม้าร่อนไปร่อนมา ฝ่ายโจรก็จะเข้าแย่งเวลา

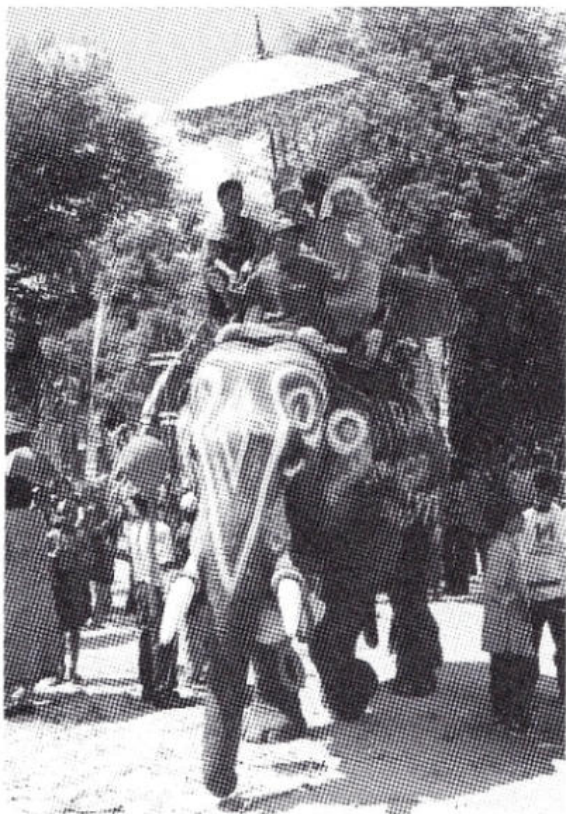
ผู้เล่นเมลอ ถ้าโจรคนไหนถูกจับได้ก็จะถูกรุมลงทัณฑ์ทุบตี แต่ถ้าโจรแย่งข้างแย่งม้าไปได้ ผู้เล่นก็ต้องเสียค่าไถ่ถอน เป็นเหล่า ๑ ขวด และเงิน ๑๒ บาท เมื่อเล่นพอสมควรแล้ว ก็จะถึงตอนออก การแสดงอาการจะเหมือนกันหมดคือ พนมมือตัวสั่นแล้วชูมือทั้งสองข้าง สลัดไปมา

กวยกับช้าง

พิธีกรรมและความเชื่อที่สำคัญเป็นลักษณะเฉพาะตัวอย่างหนึ่งของชาวกูยได้แก่ พิธีกรรมและความเชื่อในการเลี้ยงช้าง โดยเฉพาะในกลุ่มชาวกูยที่เรียกว่า “กวยดำแหย่” (กวยเลี้ยงช้าง) ซึ่งมีพื้นที่อยู่ที่บ้านตากกลาง ชาวกูยเหล่านี้มีความสามารถในการคล้องช้าง ป่านามาเป็นสัตว์เลี้ยง สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

อุปกรณ์ที่สำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของชาวกูยในการไปคล้องช้างคือ “เชือกปะกำ” ที่ทำด้วยหนังควายแห้ง เชือกปะกำถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่สิงสถิต ของดวงวิญญาณบรรพบุรุษ ครูบาอาจารย์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เชื่อกันว่าผีปะกำ สามารถบันดาลให้โชคดีหรือโชคร้ายในการคล้องช้างได้ จึงต้องนับถือเชือกปะกำและมีข้อปฏิบัติต่อเชือกปะกำอย่างเคร่งครัด เช่น ห้ามเหยียบ ห้ามผู้หญิงที่ไม่ใช่สายโลหิต ในตระกูลแตะต้องหรือขึ้นไปในศาลปะกำซึ่งเป็นที่เก็บรักษาปะกำ ศาลนี้มีลักษณะคล้าย ศาลผีบรรพบุรุษแยกออกจากตัวบ้าน

เนื่องจากการคล้องช้างเป็นงานที่เสี่ยงอันตราย ก่อนออกเดินทางต้องมีการหา ฤกษ์ยามและทำพิธีกรรมที่ศาลปะกำ โดยหมอช้างจะทำพิธีถวายเครื่องเซ่นสรวงผีปะกำ การทำพิธีอย่างถูกต้องจะช่วยให้การคล้องช้างสำเร็จและ ปลอดภัย

ขณะเดินทางไปคล้องช้างหมอช้างจะต้อง “เข้าปะกำ” ซึ่งเป็นการตั้งสัจจะสาบานต่อกันก่อนออกจับช้าง ต้องปฏิบัติตามระเบียบวินัยที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด เช่น ห้ามยุ่งเกี่ยวกับผู้หญิงขณะออกเดินทางไปคล้องช้าง ห้ามพูดเท็จหรือมีความลับต่อกัน และข้อปฏิบัติที่เป็น ลักษณะเฉพาะของกลุ่มกวยดำแหย่คือต้องพูดจากันด้วย ภาษาป่าหรือภาษาผีปะกำ ในขณะเดียวกันภรรยาและบุตร ของหมอช้างก็ต้องปฏิบัติตามข้อบังคับอย่างเคร่งครัด เช่นกัน เช่น ห้ามคนอื่นมาพักบ้านโดยเด็ดขาด ห้ามใช้ขมิ้น หรือเครื่องหอมประพรมผิว ผัดหน้า ทาแป้ง ห้ามคนในบ้าน ไปนอนหรือพักค้างคืนบ้านอื่น เป็นต้น

ประเพณีชวนช้าง

เมื่อเดินทางไปถึงบริเวณที่จะคล้องช้าง ผู้ที่เคยกระทำความผิดหรือทำบาปจะต้องสารภาพบาปกับหมอเฒ่าหรือครุบาใหญ่และหมอเฒ่านี้จะทำพิธี “ประสะ” ให้หมดมลทิน ชาวไทยเชื่อว่าผู้ที่เคยมีการกระทำความผิดอาจก่อให้เกิดผลร้ายต่อผู้กระทำหรือกับผู้ร่วมเดินทาง จึงต้องมีพิธีล้างบาปเสียก่อน

เมื่อทำพิธีชำระโทษให้ผู้ที่เคยกระทำความผิดเป็นผู้บริสุทธิ์แล้ว หมอเฒ่าจะทำพิธีเปิดป่า (เบิกไพร) เป็นการขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขาก่อนจะเข้าไปจับช้าง จากนั้นจะไปหาที่เหมาะสมเพื่อตั้งค่ายพักแรม และครุบาใหญ่หรือหมอเฒ่าจะเซ็นเจ้าป่าเจ้าเขาดลอดจนผีป่า แล้วทำพิธีก่อกองไฟศักดิ์สิทธิ์ หรือ “กองกำพวด” ซึ่งเชื่อว่าจะคุ้มครองทุกคนมิให้เป็นอันตราย เมื่อได้ที่ตั้งค่ายพักแรมครุบาใหญ่จะทำพิธีเบิกป่าเพื่อขอความคุ้มครองจากผีปูดตา หลังจากนั้นจึงออกเที่ยวหาโขลงช้างป่า ชาวไทยมีความเชี่ยวชาญในการตามรอยหาโขลงช้างป่ามาก สามารถคาดคะเนถึงความเก่าใหม่ ขนาด และจำนวนของช้างได้อย่างแม่นยำ เมื่อพบช้างป่าแล้วครุบาใหญ่หรือหมอเฒ่าจะทำพิธี “สะปะช้างป่า” เพื่อปัดรังควานไล่ผีป่าที่เรียกว่า “มะเร็งกงเวียร” ออกจากตัวช้างป่าโดยใช้กิ่งไม้หรือผ้าขาวม้าปัดที่หลังช้าง บริกรรมคาถาพร้อมเสกน้ำมนต์รดช้าง

เมื่อได้เวลากลับบ้านครุบาใหญ่จะหาฤกษ์เพื่อปล่อยหมอช้างออกจาก “เข้าปะกำ” โดยทำพิธีรำมนต์บอกกล่าวแก่เทพยดา ผีป่า ผีตง ว่าได้สำเร็จภารกิจแล้ว จะพากันกลับบ้าน มีการกล่าวสรรเสริญเทพยดาอารักษ์และผีป่า เมื่อเดินทางใกล้หมู่บ้าน หมอช้างจะผูกช้างไว้นอกบ้านและนำช้างต่อกับเชือกปะกำเข้าไปในหมู่บ้าน นำเชือกปะกำไปเก็บที่ศาลปะกำ ทำพิธีขอบคุณผีปะกำ หมอเฒ่าจะเอาด้ายมาผูกข้อมือเรียกขวัญหมอช้างทุกคน ช้างที่จับมาได้จะแบ่งส่วนให้เจ้าของช้างต่อ หมอช้าง ควาญช้าง ช้างที่คล้องมาได้เมื่อฝึกให้เชื่องและสามารถทำงานได้ดีก็จะนำไปใช้ประโยชน์ต่างๆ (สมทรง บุรุษพัฒน์, ๒๕๓๘)

เครื่องแต่งกายของชาวไทย

ชาวไทยที่อยู่ในบริเวณอีสานตอนล่างมีการไปมาหาสู่กันระหว่างกลุ่มไทยเขมร ไทยลาวอยู่เสมอ จนทำให้เกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม เหตุนี้เองเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของไทยไทยส่วนใหญ่จึงมีลักษณะเหมือนกันกับกลุ่มอื่นๆ ที่มีลักษณะแตกต่างกันบ้างและยังคงเอกลักษณ์บางอย่างของชาวไทยไทยไว้ เช่น ในเขตตำบลแดล อำเภอสี่ขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ยังพบลายผ้าไทยที่บ่งบอกลักษณะทางด้านหัตถกรรมทอผ้าที่ชัดเจน คือ ผ้าโตนดไทย นิยมนุ่งใส่เวลาทำงานบ้าน หรือนุ่งใส่เวลาไปทำไร่ นา ส่วนผ้าตะเนาะไทย และผ้าเตียนไทย เป็นผ้าที่ถอดลวดลายจากความคิดที่ปรากฏอยู่ตามธรรมชาติ มาคิดใส่ให้เกิดลวดลายที่สวยงาม ผ้านุ่งกล่าวนี้จึงนุ่งใส่ในพิธีงานที่สำคัญทั้งงานมงคลและอวมงคล ในเรื่องสีล้วนชาวไทยไทยนิยมสีดำ หรือสีเข้ม เช่น สีเม็ดมะขาม โดยเฉพาะผ้านุ่งส่วนใหญ่จะเป็นสีเม็ดมะขาม และสวมเครื่องประดับที่ทำด้วยเงิน

การแต่งกายของสตรีชาวภูย

ผ้านุ่งของสตรีชาวภูย

การแต่งกายของสตรีชาวภูย

เสื้อ ดัดเย็บด้วยผ้าไหมยกดอก (ผ้าเก็บ) สีดำ แขนยาว ปักแขวหรือขามมดแดง ด้วยด้ายสีขาว สีแดง และสีเหลือง สลับตามแนวตะเข็บของเสื้อ เช่น ตะเข็บข้าง ตะเข็บวงแขน รอบคอ สาบเสื้อด้านหน้า และชายเสื้อ

ผ้านุ่ง ผ้านุ่งของสตรีชาวภูย แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นหัวขึ้น (อัมเปิ้ล) ตัวขึ้น เป็นไหมควบ (กะจิกะวี) และตีนขึ้น (ยั้งเก็บ กะบูล)

หัวขึ้น (อัมเปิ้ล) เป็นผ้าไหมสีแดงครั้ง กว้างประมาณ ๑๐ นิ้ว ขิดลายด้วยไหมสีขาว แดง เหลือง และดำ สลับสี สลับลาย คั่นเป็นระยะๆ

ตัวขึ้น (กะจิกะวี) เป็นผ้าไหมควบ คือการนำเอาไหมสองสีมาพันเกลียวให้เป็นเส้นเดียวกันเมื่อนำมาทำเป็นผืนผ้า จะเกิดการสะท้อนแสงมากขึ้น มีริ้วลายเป็นทางยาว คล้ายกับผ้าอันลวยซิม ของชาวไทยเขมร และชั้นคั่นของไทยลาย

ตีนขึ้น (ยั้งเก็บ กะบูล) เป็นผ้าไหมลายทางยาว ประกอบด้วยไหมสีขาว ดำ แดง ตามลำดับ สีดำจะกว้างกว่าสีแดงและสีขาว เมื่อนำมาต่อกับตัวผ้านุ่งจะกลายเป็นลายพาดขวาง การต่อเข้ากับตัวขึ้น ให้เอาด้านสีขาวต่อ

การนุ่งผ้าของสตรีชาวภูย นุ่งทบด้านหน้าเหมือนกับการนุ่งผ้านุ่งโดยทั่วไป แล้วดึงหัวขึ้นให้ยาวออกมาเป็นชายพก เป็นการขูดฝีมือลายขิดอันสวยงาม ประณีตของหัวขึ้นด้วย

ผ้าโพกศีรษะ (สไบเจียดตρυ) เป็นผ้าที่มีขนาดกว้างประมาณ ๘๐ เซนติเมตร ยาว ๑๕๐ เซนติเมตร ชายครุยยาวข้างละประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ทอด้วยไหมน้อยสีแดง

การแต่งกายของชายชาวกูย

ทอซิดเป็นลวดลายต่างๆ เช่น ลายขอ ฟันหยาบ จั่ว ดอกมะเขือ ดาว และลายเกล็ดหางตะกวด ที่ชายครูยประดับด้วยลูกปัดหลากสี ชาวไทยกูยจะใช้ในโอกาสงานบุญประจำปี เช่น งานบุญบังไฟ งานบวช เป็นต้น ผ้าโพกศีรษะนี้อาจใช้ผ้าสไบพาดบาก็ได้

การแต่งกายของชายไทยกูย

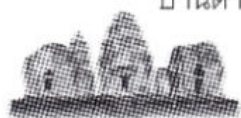
การแต่งกายของชายไทยกูย เป็นแบบเรียบง่าย มีเครื่องแต่งกายหลักอยู่ ๓ ชิ้น คือ ผ้าถุงไหมครบ (หะจิกกะน้อบ) สำหรับนุ่งแบบโจงกระเบน ทอด้วยไหมน้อยที่พื้นเกลียว (กะนีว) จากไหมสองสีให้เป็นเส้นเดียว นิยมสีแดง สีทอง และสีเขียว ชายผ้าทั้งสองข้างจะซิดลายไว้อย่างสวยงาม ขนาดของผ้า ยาวประมาณ ๔ - ๕ เมตร ผ้านิดนั้นนอกจากใช้เป็นผ้าถุงแล้ว ยังใช้เป็นผ้าคลุมศพด้วย จึงต้องจัดหาไว้ทุกครัวเรือน

ผ้าโสร่ง เป็นผ้าไหมที่ทอลายตารางใหญ่ มีสีเขียว แดง เหลือง ดำ ทั้งนี้ แล้วแต่ช่างทอจะคิดประดิษฐ์ลวดลาย สลับสีให้ได้สัดส่วนสวยงาม ใช้สำหรับนุ่งอยู่กับบ้าน ทำงานบ้าน หรือไปงานพิธีสำคัญ

ผ้าขาวม้า ทอผ้าไหม เป็นลายทางยาว บางครั้งทอสลับสีเป็นตาหมากรุก จุดเด่นของผ้าขาวม้า คือ การซิดลายที่ชายผ้าขาวม้าทั้งสองข้าง มีลายช้าง ม้า และเรือ เป็นต้น สลับด้วยลายขอ ฟันหยาบ ดาว ให้กลมกลืน และสวยงาม

สำหรับเสื้อ เป็นเสื้อผ้าแก็บสีดำ ผาด้านหน้า คอกลม ติดกระดุมเงิน

ในปัจจุบันการทอผ้าฝ้ายและผ้าไหมเริ่มลดน้อยลง ชาวกูยส่วนใหญ่นิยมที่จะซื้อผ้าจากตลาดมาทอเพราะสะดวกกว่า หมู่บ้านที่ยังคงมีการทอผ้าฝ้ายและผ้าไหมอยู่ และพบมากที่สุด คือ บ้านตรึมแตล อำเภอศีขรภูมิ บ้านสำโรงทาบ อำเภอสำโรงทาบ บ้านตากแดด อำเภอเมือง ตามลำดับ

กลุ่มชาติพันธุ์เขมร

เขมร เป็นกลุ่มชนพื้นเมืองที่สำคัญกลุ่มหนึ่งในบริเวณภาคอีสานตอนล่างของประเทศไทยและเป็นกลุ่มที่มีบทบาทเด่นชัด ในการควบคุมอิทธิพลทางการเมืองของดินแดนอีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ (ธวัช ปุณโณทก, ๒๕๒๕ : ๑๗ - ๑๘) พวกเขมรหรือขอม อาจจะอพยพมาจากทางเหนือของแม่น้ำโขง โดยตามพวกมอญลงมาข้างล่างแต่ไปตั้งหลักแหล่งอยู่ทางทิศตะวันออกในดินแดนที่เป็นประเทศลาวในปัจจุบัน และในที่ราบสูงโคราช รวมทั้งคงมีบางส่วนที่ได้อพยพขึ้นไปตามลำน้ำโขง ตั้งถิ่นฐานปะปนกับกลุ่มดั้งเดิมอื่นๆ (หอสมุดแห่งชาติ, ตำนานเมืองสุวรรณโคฒาคำ เอกสารหมายเลขที่ ๒๖๑ หน้าที่ ๘)

มีหลักฐานว่าในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ได้ปรากฏการก่อตั้งบ้านเมืองขนาดใหญ่ตามแบบวัฒนธรรมเขมรที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย คือ ที่ชุมชนโบราณบ้านภูมิโพน ตำบลคม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

กลุ่มชนชาวเขมรคงได้มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานด้วยเหตุผลทางการเมืองและอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) อยู่เป็นระยะ โดยเฉพาะในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕ - ๑๕๙๓) สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๖ - ๑๖๙๐) และพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๒) ซึ่งเป็นช่วงที่อิทธิพลทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรมเขมรได้แพร่เข้าสู่บริเวณอีสานตอนล่างอย่างมากมาย ในช่วงเวลานี้ได้มีการก่อสร้างศาสนสถานขึ้นเป็นจำนวนมาก และน่าจะเป็นช่วงสำคัญช่วงหนึ่งที่มีการอพยพของชาวเขมรจากประเทศกัมพูชา โดยเฉพาะช่างฝีมือและแรงงานเขมรเข้าสู่ประเทศไทย ชาวเขมรเหล่านี้คงได้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเดียวกันกับที่กลุ่มกูยอาศัยอยู่ ในเขตป่าดงทั่วไปในสมัยนั้น อันเป็นที่มาของคำว่า “หัวเมืองเขมรป่าดง”

นอกจากนี้ ในสมัยกรุงธนบุรีได้มีการทำสงครามแผ่ขยายอาณาเขต หัวเมืองเขมรหลายเมืองตกเป็นเมืองขึ้นของไทย และมีการอพยพครอบครัวของชาวเขมรเข้ามาตั้งบ้านเรือนโดยเฉพาะในจังหวัดสุรินทร์

ชาวเขมรที่เข้ามานี้ได้เอาวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมต่างๆ เข้ามาใช้และเข้าไปมีอิทธิพลต่อกลุ่มชนอื่นๆ ก่อให้เกิดการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรม จนเกิดเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นขึ้น ซึ่งในการประชุมการจัดตั้งระบบการเขียนภาษาเขมรด้วยอักษรไทย ที่ได้จัดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๙, ๒๕๓๐ และ ๒๕๓๑ ที่จังหวัดสุรินทร์ นักภาษาศาสตร์จากสถาบันวิจัยทางภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบทมหาวิทยาลัยมหิดลและนักวิชาการท้องถิ่นที่พูดภาษาเขมรเป็นภาษาแรกจากจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์และศรีสะเกษ ได้เห็นพ้องให้ใช้คำว่า “เขมรถิ่นไทย” เพื่ออ้างถึงภาษาเขมรและผู้พูดภาษาเขมรซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศไทย

โดยทั่วไป ชาวเขมรถิ่นไทยเรียกตนเองว่า “คแมร” แต่หากจะบ่งบอกถึงถิ่นของภาษาและชาติพันธุ์ ชาวเขมรถิ่นไทยจะเรียกภาษาและชาติพันธุ์ของตนเองว่า “คแมร - ลือ” ซึ่งแปลว่า “เขมรสูง” เรียกภาษาเขมรและชาวเขมรในประเทศกัมพูชาว่า

“คแมร - กรอม” แปลว่า “เขมรต่ำ” และเรียกคนไทยหรือคนที่พูดภาษาไทยเป็นภาษาแม่ว่า “ซิม” ซึ่งตรงกับคำว่า “สยาม” ในภาษาไทย

ผู้ที่พูดภาษาเขมรถิ่นไทยมีอยู่เป็นจำนวนมากในเขตจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ ในบางอำเภอของจังหวัดนครราชสีมา อุบลราชธานี มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และมีในบางเขตของภาคตะวันออก คือ ในบางอำเภอของจังหวัดปราจีนบุรี จันทบุรี ตราด สระแก้ว และฉะเชิงเทรา (ประกอบ ผลงาม, ๒๕๓๘)

กล่าวโดยทั่วไปแล้วเขมรและไทยคล้ายกันมาก ผิดแต่พวกเขมรมักจะมีผิวคล้ำกว่าไทย และมักนิยมไว้หนวดเครารูมรุ่ม ส่วนความเป็นอยู่ การนับถือศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม จะมีส่วนคล้ายคลึงกับวัฒนธรรมของไทยหรือของไทยลาวมาก เพราะต่างก็อยู่ในวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนาและสังคมชาวนาเหมือนกัน แต่ความเชื่อบางอย่างที่มีความแตกต่างกันออกไปเขมรยังคงรักษาของตนไว้เป็นอย่างดี ผิดกับพวกกวยซึ่งละเลยภาษาพูดของตนมานานแล้ว (คาร์ และไซเดนฟาเดน, ๒๕๐๙ : ๒๖)

ภาษาเขมร

ได้มีการค้นพบศิลาจารึกอักษรขอม ภาษาเขมรโบราณ ที่มีอายุเก่าแก่ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่วัดจุมพลสุทธาวาส นอกจากนี้ยังพบศิลาจารึกอักษรขอม ภาษาเขมรโบราณหรือสันสกฤต ที่มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ อีกหลายหลัก เช่น จารึกปราสาทภูมิโพน ๕ จารึกปราสาทตาเมือนธม ๒ - ๙ จารึกสุรินทร์ ๒ เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงว่ามีกลุ่มชนที่ใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาพูดและภาษาเขียนมาตั้งแต่โบราณแล้วในบริเวณจังหวัดสุรินทร์

ภาษาเขมร (Khmer) เป็นภาษาย่อยของกลุ่มภาษามอญเขมร (Sub-branch of Mon-Khmer branch) แยกย่อยออกจากตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic language family) Diffloth (1980) จัดภาษาเขมรให้อยู่ในกลุ่มย่อยมอญ - เขมรตะวันออก (Eastern Mon-Khmer Subgroup) ของตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก

นักภาษาศาสตร์ได้แบ่งภาษาเขมรออกเป็น ๓ กลุ่ม ตามเขตการปกครอง คือ

๑. ภาษาเขมรเหนือ หรือเขมรสูง หรือเขมรถิ่นไทย เป็นภาษาของคนไทยเชื้อสายเขมรที่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

๒. ภาษาเขมรกลาง เป็นภาษาของผู้พูดภาษาเขมรในประเทศกัมพูชา (ชาวกัมพูชาเรียกผู้พูดภาษาเขมรในตอนใต้ของเวียดนามว่า เขมรต่ำ และเรียกตนเองว่า เขมรกลาง)

๓. ภาษาเขมรใต้ เป็นภาษาของคนเวียดนามเชื้อสายเขมรที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของประเทศเวียดนาม

กลุ่มชนกลุ่มใหญ่ที่พูดภาษาเขมรได้แก่ ชาวเขมรในประเทศกัมพูชา ซึ่งออกสำเนียงภาษาเขมรพนมเปญ ส่วนสำเนียงพูดแบบท้องถิ่น เช่น สำเนียงของเขมรพระตะบอง และที่อื่นๆ จะต่างไปจากภาษาเมืองหลวง เทียบได้กับภาษาไทยพื้นถิ่นกับภาษาไทยกรุงเทพฯ ที่มีสำเนียงแตกต่างกัน แต่ก็สามารถที่จะสื่อสารกันได้อยู่เรื่อง

สำหรับกลุ่มชนในจังหวัดสุรินทร์ที่พูดภาษาเขมรนั้น ภาษาที่พูดมีความแตกต่างกันไปจากพวกเขมรในประเทศกัมพูชา จนบางครั้งพูดกันแทบไม่รู้เรื่อง ปัจจุบันภาษาเขมรที่ประชาชนในจังหวัดสุรินทร์ใช้พูดกันมีลีลาของเสียงเรียบเสมอ นุ่มนวล อ่อนโยน ไม่กระซิกซิกซาก ไม่กระแทกกระตัน ไม่มีอักษรสูง คำพูดจะออกมาเป็นเสียงอักษรกลาง ถึงอักษรต่ำทั้งสิ้น เป็นภาษาที่ใช้เขียนด้วยอักษรขอมหรือเขมรโบราณ ซึ่งปรากฏเป็นอักษรในคัมภีร์ใบลานและบทสวดต่างๆ ที่จารเป็นตัวหนังสือไทยโบราณและอักษรขอม ภาษาเขมรนับเป็นภาษาเขียนภาษาหนึ่งของผู้บวชเรียนในสมัยก่อน (ก่อน พ.ศ. ๒๕๐๕) จำเป็นต้องเรียนรู้ควบคู่กับภาษาไทย ทั้งนี้เพราะคัมภีร์ใบลานตามวัดเก่าแก่จะมีบทสวดหรือคำสอนเป็นภาษาเขมรเสียส่วนใหญ่

ภาษาเขมรสูงหรือเขมรถิ่นไทย เป็นภาษาที่ไม่มีระบบเสียงวรรณยุกต์ (Tone) และไม่มีระบบเสียงหนัก - เบาของสระที่เรียกว่า เรจิสเตอร์ (Register) ทำหน้าที่แบ่งแยกความหมายของคำ แต่มีระบบทำนองเสียง (Intonation) คล้ายกับภาษาอังกฤษ เช่น

ชี บาย (ทำนองเสียงกลางระดับ - ตก) “กินข้าว”

ชี บาย (ทำนองเสียงสูง - ขึ้น) “กินข้าวไหม”

ภาษาเขมรถิ่นไทยมีสระทั้งหมด ๒๔ เสียง แบ่งเป็นสระเดี่ยว ๒๔ เสียง สระผสม ๖ เสียง และมีพยัญชนะ ๒๑ เสียง ซึ่งเกิดเป็นพยัญชนะต้นได้ ๒๑ เสียง พยัญชนะท้าย ๑๔ เสียง

ภาษาเขมรพื้นบ้านจำนวนมากมีรากเหง้ามาจากภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น การนับเดือนทั้งสิบสองเดือนในรอบปี โดยเริ่มนับจากเดือนห้า เป็นต้นไป ดังนี้

ภาษาไทย	ภาษาเขมร	ภาษาสันสกฤต
เดือนห้า	แคแจต	แจตรมาศ
เดือนหก	แคปราคา	ไพศามาศ
เดือนเจ็ด	แคเจษ	เชษฐมาศ
เดือนแปด	แคอาสาต	อาสาตมาศ
เดือนเก้า	แคสรวบ	ศรวณะมาศ
เดือนสิบ	แคพ็อดระบ็อด	พัทธวิปิตมาศ
เดือนสิบเอ็ด	แคอาโสจัน	อาศวยธมา
เดือนสิบสอง	แคกระเดอะ	กรรติกมาศ
เดือนอ้าย (หนึ่ง)	แคเมียะตุจ (เอียะเสียงยาว)	มามตศิริมาศ
เดือนยี่ (สอง)	แคเบ้าะย (เสียงกระแทก)	ยุศยมาศ (เขมรเรียกว่าเมียะตุจย)
เดือนสาม	แคเมียะทม (เอียะเสียงยาว)	มาฆมาศ (เขมรเรียกว่าเมียะทม)
เดือนสี่	แคปะกุน	ยวลคุณมาศ

ภาษาเขมรเป็นภาษาที่มีความคล้ายคลึงกับภาษาไทยมากกว่าความแตกต่าง เพราะภาษาเขมรมีลักษณะคำโดด เช่นเดียวกับภาษาไทย แต่ในขณะเดียวกันก็มีลักษณะของภาษาคำที่ติดต่อกัน และภาษาวิภัตติปัจจัยด้วย ดังนี้

๑. ความคล้ายคลึงกับภาษาไทย

๑.๑ คำในภาษาเขมรส่วนมากเป็นคำพยางค์เดียว ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปเพื่อแสดงหน้าที่ในประโยคเช่นเดียวกับภาษาไทย เช่น คำนาม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อแสดงเพศ พจน์ การก แต่ใช้คำอื่นประกอบเพื่อแสดงเพศ พจน์ การก ตัวอย่างเช่น

สตรีสวยเนี่ยะ (แสรีย) ผู้หญิง ๑ คน โจนส์รี - ลูกสาว

คำกริยาไม่มีการเปลี่ยนรูปเพื่อบอกกาล มาลา วาจก แต่ใช้คำอื่นๆ ประกอบ เช่น

ขมกพุงชีบาย - ฉันกำลังกินข้าว
กนปฐนึ่งโตวริน - ลูกชายจะไปโรงเรียน
เนียงแดงโตวตลาด - นางสาวแดงไปตลาด

๑.๒ คำในภาษาเขมรคำเดียวมีความหมายและหน้าที่ในประโยคได้หลายอย่าง เช่น

นึ่ง - จะ, กับ เนา - อยู่, ยัง ผัดจ (เผด็จ) - ตัด

๑.๓ ภาษาเขมรมีลักษณนามใช้เช่นเดียวกับภาษาไทย เช่น
ผกาปรีโตง - ดอกไม้ ๒ ช่อ เปราะฮ์ปำเนี่ยะ - ผู้ชาย ๕ คน
ปรัมวยดม - หกบาท

๑.๔ คำขยายวางไว้หลังคำถูกขยาย เช่น
ผกาลออ - ดอกไม้สวยงาม บายจะเอน - ข้าวสุก
อังกัว์ธม - เมืองใหญ่ ลอจณัป - งามเด่น

๑.๕ ภาษาเขมรใช้ในการสร้างคำแบบคำประสม เช่น
ผกายพริก - ดาวรุ่ง ดาวประจำเมือง ตาราเหาะ - ดาวเทียม

๑.๖ ภาษาเขมรเป็นภาษาซ้อนคำแบบคำซ้อนภาษาไทย เช่น
เลมียดโลม - (พูด) ซ้ำๆ ยดวจเผติม - แรกเริ่ม
รอยเรียบ - เรียบร้อย ราบเรียบ เดอะเน้อม - ชักจูง

๑.๗ การเรียงคำเข้าประโยคในภาษาเขมรเป็นแบบภาษาไทย เช่น
อับรีย สี่ กบาล - อับรีย ก็นหัว (ศีรษะ)
โลกครู ฟันเรียน ขญมดมปะเตียะ ยัวร์ เฮย - คุณครูสอนฉันมานานแล้ว
จะแก เขมา เนา เลอ ปะเตียะ - หมาดำอยู่บนบ้าน

๑.๘ เขมรยืมคำภาษาต่างประเทศ เช่น คำบาลี สันสกฤต เข้าไปในภาษาของตนมากพอๆ กับภาษาไทย ทั้งนี้เพราะว่าเป็นภาษาเกี่ยวกับการศาสนาและพิธีกรรม

๒. ความแตกต่างกับภาษาไทย

๒.๑ การสร้างคำใช้ในภาษาเขมร มีการสร้างคำที่แตกต่างจากภาษาไทย ตรงที่ภาษาไทยใช้วิธีการสร้างคำแบบประสมคำเป็นหลัก แต่เขมรโบราณใช้วิธีในการสร้างคำโดยการเติมหน้าคำและกลางคำ แต่ไม่มีการเติมท้ายคำ ลักษณะเช่นนี้คล้ายกับการสร้างคำในภาษาคำติดต่อ และภาษาในตระกูลมีวิภัติปัจจัย แต่ต่างจากภาษาตระกูลมีวิภัติปัจจัยตรงที่ว่า การสร้างคำมิได้สร้างจากรากคำหรือธาตุ เพื่อแสดงลักษณะไวยากรณ์ เป็นเพียงการเพิ่มเติมให้คำมีพยางค์มากขึ้นและเปลี่ยนหน้าที่เปลี่ยนความหมายไปบ้างเท่านั้น

๒.๒ เขมรไม่ใช้วรรณยุกต์ ข้อนี้เป็นความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนมาก คือ ถ้อยคำในภาษาไทยของเราใช้วรรณยุกต์กำหนดความหมายของคำ จึงต้องคิดเครื่องหมายวรรณยุกต์ขึ้นใช้ ส่วนในภาษาเขมร การบ่งบอกความหมายของคำขึ้นอยู่กับ การเน้นคำ ฉะนั้นการเขียนภาษาเขมรจึงไม่มีเครื่องหมายวรรณยุกต์

๒.๓ วิธีการหยิบยืมคำในภาษาต่างประเทศไปใช้ในภาษาของตนทั้งไทย และเขมร ได้หยิบยืมภาษาต่างประเทศใช้ในภาษาของตนมากพอๆ กัน ต่างกันแต่เพียงว่า ไทยมักยืมคำมาใช้มากกว่าจะยืมระบบเสียง และระบบไวยากรณ์มาปรับปรุงในระบบ ภาษาของตน ส่วนเขมนั้นรับภาษาบาลี สันสกฤตเข้าไปใช้โดยการหยิบยืมคำ ระบบ เสียงและไวยากรณ์ที่สำคัญ

กล่าวถึง ลักษณะของคำกริยาประการหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในประโยคแล้ว ลักษณะ โครงสร้างของประโยคจะแตกต่างไปจากโครงสร้างของประโยคปกติ กล่าวคือ ลักษณะ เป็นกริยาตามด้วยประธาน ลักษณะของประโยคโครงสร้างแบบนี้จะพบมากกับคำกริยา ที่ใช้แสดงลักษณะร่างกาย ตัวอย่าง เช่น

ภาษาไทยใช้ ขาหัก

ภาษาเขมรใช้ หักขา (ปะเจิง)

ภาษาไทยใช้ หัวแตก

ภาษาเขมรใช้ แตกหัว (แบก - กบาล)

การกระจายตัวของประชากร

ชนชาวเขมรถิ่นไทยอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากในเขตจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ จำนวนประชากรสำรวจเมื่อ ปี ๒๕๓๗ มีทั้งหมด ๑,๓๑๑,๘๓๗ คน แยกตามจังหวัดต่างๆ ดังนี้

๑. สุรินทร์	๕๑๘,๕๒๗ คน	๘. ปราจีนบุรี	๒,๔๔๙ คน
๒. บุรีรัมย์	๔๒๕,๖๐๔ คน	๙. ตรวาท	๓,๖๕๒ คน
๓. ศรีสะเกษ	๒๘๔,๔๘๒ คน	๑๐. จันทบุรี	๗,๙๕๒ คน
๔. นครราชสีมา	๓,๘๓๓ คน	๑๑. ฉะเชิงเทรา	๘,๗๒๖ คน
๕. อุบลราชธานี	๒๕,๑๘๑ คน	๑๒. สระแก้ว	๑๘,๙๕๑ คน
๖. ร้อยเอ็ด	๗,๐๘๖ คน	๑๓. อื่นๆ	๑,๕๔๒ คน
๗. มหาสารคาม	๓,๙๕๒ คน		

โครงสร้างทางสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรมความเป็นอยู่

ชาวเขมรถิ่นไทยมีวิถีชีวิตเรียบง่าย รักความสงบ ให้ความสำคัญกับผู้อาวุโสกว่า ส่วนมากประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำไร่ หน่อมสวารุ่นใหม่ที่ว่างจากการทำไร่ ทำนา จะเดินทางไปรับจ้างทำงานในตัวเมืองหรือในเมืองหลวง และเมื่อถึงฤดูเพาะปลูก ก็จะเดินทางกลับภูมิลำเนาเพื่อประกอบอาชีพหลักของตน เด็กชายจะได้รับการฝึกให้ทำงานนอกบ้าน เช่น งานในท้องไร่ท้องนา ส่วนเด็กหญิงจะได้รับการสั่งสอนอบรมให้ทำงานภายในบ้าน เช่น การปรุงอาหาร การเย็บปักถักร้อย และงานทอผ้า

โดยทั่วไปครอบครัวชาวเขมรถิ่นไทยเป็นครอบครัวใหญ่ คือ มีการอยู่ร่วมกันหลายๆ ครอบครัวในบ้านหลังเดียว ครอบครัวหนึ่งๆ อาจประกอบด้วย ตา ยาย (หรือปู่ ย่า) ลุง ป้า น้า (หรืออา) พ่อ แม่ พี่ น้อง ลูก หลาน อยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก ครอบครัวชาวเขมรถิ่นไทยมีโครงสร้างเหมือนกับครอบครัวชาวไทยพื้นเมืองทั่วไป คือ มีพ่อบ้านเป็นหัวหน้าครอบครัว พ่อบ้านเป็นผู้ทำงานเพื่อหาเลี้ยงสมาชิกในครอบครัว ส่วนแม่บ้านจะเป็นผู้ดูแลความเรียบร้อยของกิจกรรมต่างๆ ภายในบ้าน โดยทั่วไปชาวเขมรถิ่นไทยจะให้ความสำคัญหรือให้เกียรติแก่เพศชายในการดำเนินกิจกรรมหรือตัดสินใจในเรื่องต่างๆ

เอกสารของจีนในสมัยราชวงศ์จิ้น (Chin Dynasty) และราชวงศ์เหลียง (Liang Dynasty) กล่าวไว้ว่า “คนไทยในอาณาจักรฟูนันหน้าตาน่าเกลียด ผิวดำ ผมหยิก ไม่สวมใส่เสื้อผ้าและรองเท้า ปลูกบ้านยกพื้นสูง มีการก่ไฟชนไก่และชนสุกร มีการค้าขายทอง เงิน และผ้าไหมกับจีน มีอาชีพเพาะปลูก มีแหล่งน้ำใช้ร่วมกัน มีการโกนหนวดและผมในระหว่างการไว้ทุกข์ มีประเพณีการประกอบพิธีบูชาเทพเจ้าบนยอดเขา” จากหลักฐานดังกล่าว ถ้าชาวฟูนันเป็นบรรพบุรุษของชาวเขมรสมัยปัจจุบันจริงอย่างที่นักประวัติศาสตร์ส่วนมากเชื่อกัน ก็นับว่าชีวิตความเป็นอยู่ของชาวฟูนันและชาวเขมรในปัจจุบันมีส่วนคล้ายกันพอสมควร เช่น ลักษณะผิวของชาวเขมร (ซึ่งไม่ใช่ชาวเขมรผสมไทยหรือจีน) จะมีผิวค่อนข้างดำและผมหยิก มีอาชีพเพาะปลูก มีการไว้ทุกข์ด้วยการโกนผม และมีประเพณีขึ้นเขา เช่น ที่เขาสวาย จังหวัดสุรินทร์ และที่เขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นประเพณีที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี

อย่างไรก็ดี แม้ว่าชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขมรถิ่นไทยในชนบทมีลักษณะคล้ายกับคนไทยในท้องถิ่นทั่วไป ถ้าเปรียบเทียบกับชาวเขมรในประเทศกัมพูชาแล้ว ความเป็นอยู่ ประเพณี และความเชื่อต่างๆ ของชาวเขมรถิ่นไทยจะมีส่วนคล้ายกับชาวเขมรในประเทศกัมพูชามาก เช่น ลักษณะของบ้านชั้นเดียวได้ทุนสูง พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน การนับเวลา วัน เดือน ปี การเชื่อเรื่องโชคลาง ฤกษ์ยาม การรักษาโรคแบบพื้นบ้าน การประกอบอาชีพ การละเล่นต่างๆ ตลอดจนอุปนิสัยส่วนบุคคล เป็นต้น (ประกอบ ผลงาม, ๒๕๓๘)

อาหาร

อาหารหลักของชาวเขมรถิ่นไทย คือ ข้าวเจ้า (ซึ่งไม่เหมือนกับชาวอีสานทั่วไป ที่กินข้าวเหนียว) ส่วนอาหารพื้นเมืองที่เป็นที่รู้จัก คือ “ปราเฮาะ” (ปลาร้าเขมร) ปลาจ่อม ปลาแห้ง ปลาย่าง ปลาดัม น้ำพริกจิ้มผัก เนื้อสัตว์ ผัก อาหารดังกล่าวจัดเป็นอาหารที่นิยมบริโภคในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังมีการนำวัตถุดิบที่หาได้ตามธรรมชาติ มาประกอบอาหารที่จัดเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง เช่น แกงปูใส่เผือก (ละแวกะตาม) แกงกล้วย (ซันลอร์เจกจ์) แกงหอย (ซันลอร์กะเงา) แกงมะละกอ (ซันลอร์ละฮอง) ยำปลาจ่อม (เยียมเตรียปรัย) ยำไข่มดแดง (เยียมปวงอังกรง) ยำดักแด้ (เยียมเดาะตือ) ตำสมอ (เบาะสมอ) ตำมะเขือ (เบาะตริบ) เป็นต้น อาหารที่นิยมบริโภคควบคู่ไปกับอาหารคาว ได้แก่ อาหารหวานต่างๆ หรือที่เรียกว่า บังแอม เช่น ข้าวต้มใบมะพร้าว (อันซอมซาเลาะโดง) ขนมกันตางราง (นมกันตางราง) ขนมมุก (นมมุก) ขนมกันเตรือม (นมกันเตรือม) ขนมสะบันงา (นมกะบอล) ขนมนางเล็ด (นมเนียงเล็ด) ขนมไส้มะพร้าว (นมกร็จ) เป็นต้น

สำหรับอาหารที่ใช้ในประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ของประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ไทย - เขมร ในจังหวัดสุรินทร์ จัดว่าเป็นอาหารที่ต้องใช้ฝีมือในการประกอบเป็นพิเศษ อาหารที่เป็นเอกลักษณ์ในพิธีแต่งงาน ประกอบด้วย เนื้อหมู เส้นหมี่ วุ้นเส้น พักเขียว พักทอง วัตถุดิบเหล่านี้สามารถนำไปประกอบอาหารได้หลายอย่าง เช่น แกงหน่อไม้ดอง ต้มจัดกระดูกหมู เนื้อหมูทอดหรือย่าง แกงหมูพักทอง แกงจืดวุ้นเส้น ผัดหมี่ แกงเผ็ดพักเขียว อาหารเหล่านี้ล้วนเป็นอาหารมงคลสำหรับเลี้ยงแขกหรือที่มาร่วมงาน อาหารเช่นนี้บรรพบุรุษเสี่ยงทายนิสัยเจ้าบ่าวเจ้าสาวและถวายพระ สาเหตุที่ชาวเขมรเลือกอาหารเหล่านี้ในพิธีแต่งงานมาจากความเชื่อที่ว่าหมูเป็นอาหารในโอกาสพิเศษ เพราะในสมัยก่อนนั้นเนื้อหมูหายากไม่อาจรับประทานได้ทุกวัน ดังนั้น การประกอบอาหารจากเนื้อหมูจึงเป็นการแสดงถึงฐานะของผู้จัดงานด้วย และเชื่อว่าเส้นหมี่ วุ้นเส้นเป็นเส้นสายใยเชื่อมโยงไมตรีของผู้ครองเรือนให้รักกันยั่งยืนนาน และมีอายุยืน พักเขียวคือความร่ำรวยเงิน เพราะพักเขียวหมายถึงเงิน ส่วนพักทองหมายถึงทอง พักเขียวและพักทองจึงแทนความเชื่อของชาวเขมรว่าจะร่ำรวยเงินทอง ส่วนในงานศพนั้นนิยมแกงกล้วย ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ไทย - เขมรถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ของตน โดยเมื่อมีคนตายเจ้าภาพจะนำกล้วยดิบ ซึ่งใช้กล้วยดิบทุกชนิด ยกเว้นกล้วยตานีมาแกงกับกะทิ ใส่เนื้อไก่ เนื้อหมู หรือเนื้อวัว ชนิดใดชนิดหนึ่งแต่นิยมใช้เนื้อไก่เพราะเป็นสัตว์เลี้ยงประจำบ้านที่หาได้ง่าย แกงกล้วยนี้ถือเป็นอาหารสำหรับเลี้ยงแขกในงานศพโดยเฉพาะ เพราะมีความเชื่อว่าเป็นการตัดสายสัมพันธ์ระหว่างผู้ตายกับญาติมิตรที่ยังมีชีวิตอยู่สำหรับอาหารในประเพณีวันสารท (แซนโฎนตา) นิยมใช้ปลาย่าง หมูย่าง ไก่ย่าง หมูต้ม และข้าวต้มใบมะพร้าว เป็นต้น

ส่วนเครื่องตม้นั้น ชาวเขมรถิ่นไทยนิยมตม้สุรา (เหล้าโรง) ผู้ชายชาวเขมรถิ่นไทย นิยมตม้สุรามาก และพิธีกรรมต่างๆ ในวัฒนธรรมของชาวเขมรถิ่นไทยจะต้องใช้สุราเป็นเครื่องประกอบพิธีด้วย คือ ใช้สุราเพื่อการสื่อสารระหว่างลูกหลานที่มีชีวิตอยู่กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

การแต่งกายสำหรับออกงานพิธีของชายชาวเขมร

การแต่งกายสำหรับออกงานพิธีของสตรีชาวเขมร

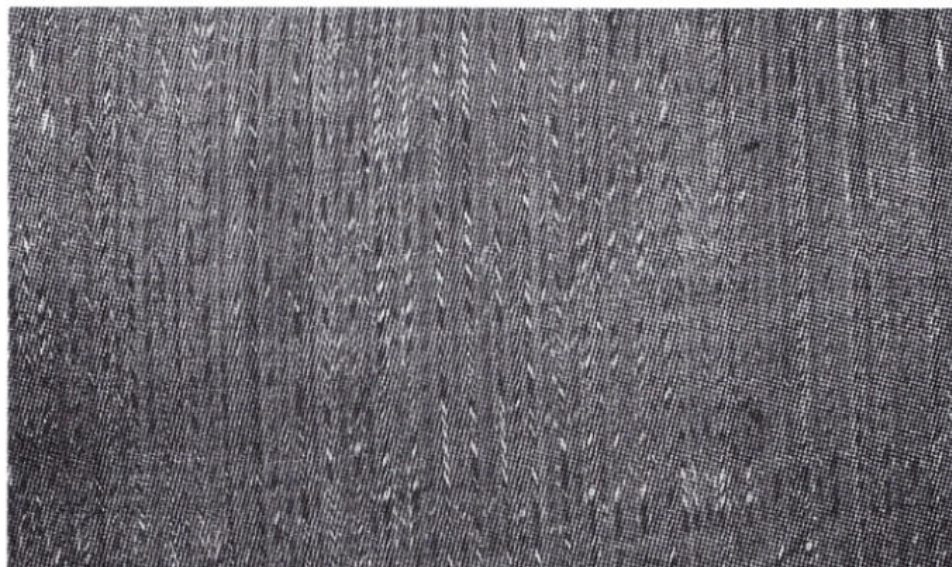
การแต่งกาย

ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ในสมัยโบราณชาวพุนนังไม่นุ่งห่มเสื้อผ้า (ประมาณ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว) จนกระทั่งอารยธรรมของชาวอินเดียเข้ามาในแถบนี้ จึงได้มีวัฒนธรรมการแต่งกายด้วยผ้าผืนเดียว ซึ่งเรียกเป็นภาษาเขมรว่า ซำปิวัด (sampuet) Briggs (1951) ได้กล่าวไว้ว่า ในสมัยพุนนังนั้น เมื่อครั้งโกณฑัญญะซึ่งเป็นพราหมณ์จากอินเดีย มาพบนางหลิวเย ธิดาพญานาค นางไม่ได้นุ่งผ้า โกณฑัญญะได้เอาผ้ามานุ่งให้เธอ และทั้งคู่ได้แต่งงานกันและเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพุนนัง การที่โกณฑัญญะเอาผ้ามานุ่งให้หลิวเยถือเป็นการเริ่มแรกของวัฒนธรรมการแต่งกายของชาวเขมร ซึ่งมีการนุ่งผ้าผืนเดียวและเปลือยส่วนบนทั้งชายและหญิง ดังเห็นได้จากภาพจำลองตามปราสาทขอมทั่วไป

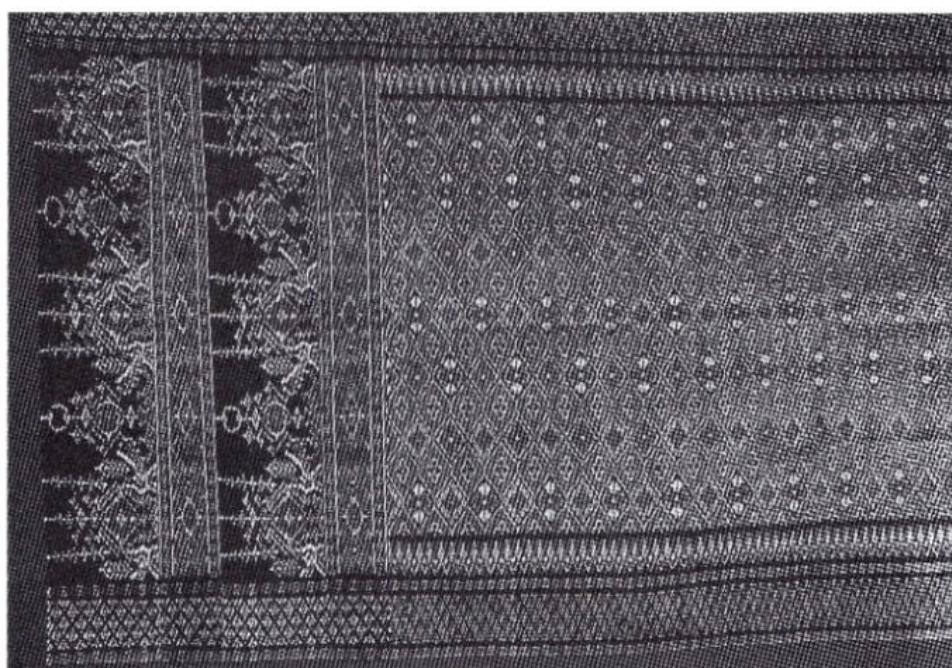
การแต่งกายแบบพื้นเมืองของชาวเขมรถิ่นไทยในปัจจุบันนั้น ถ้ามีงานออกนอกบ้านผู้ชายจะสวมเสื้อคอกลม แขนสั้น - ยาว แล้วแต่โอกาส นุ่งโจงกระเบน มีผ้าขาวม้าคาดเอว สำหรับหญิงสาวสวมเสื้อคอกระเปาะ ที่เรียกว่า คอแหลม หรือคอกลม แขนกระบอกสั้นหรือยาวหรือสามส่วน เสื้อตัดเกดรีดรูป นุ่งผ้าถุงไหมซึ่งทำไว้ใช้ในครอบครัว ถ้าอยู่บ้านจะนุ่งผ้าที่ทำงานๆ เช่น ผ้าสะเมอ สาคุ ตูยสะแนก อันลุยชิม ฯลฯ ถ้าไปในงานต่างๆ จะใช้ผ้าที่สวยงามทอเย็บ เช่น ผ้าโฮล ปะกาปุกุน ปะกาจันท์ ละครเบ็ก เรียดจะเวียด สะโรงแซว อัมปรม กะนิว ดังเกาะ ฯลฯ ผู้ที่สูงอายุนิยมห่มผ้าสไบชนิดเล็ก (ผ้าลายลูกแก้ว) โดยเฉพาะเวลาไปทำบุญที่วัด ผ้าไหมของชาวเขมรถิ่นไทยเป็นผ้าที่มีลวดลายและสีสัน

ผ้าโฮลโบราณ

ผ้ามัดหมี่หน้านาง

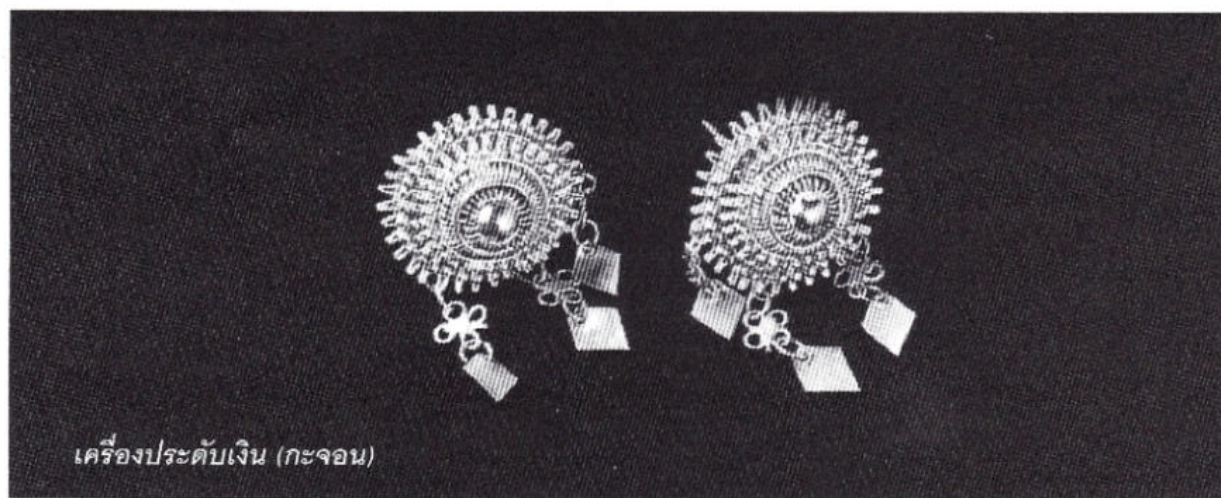

ผ้าโฮลเปราะชัย

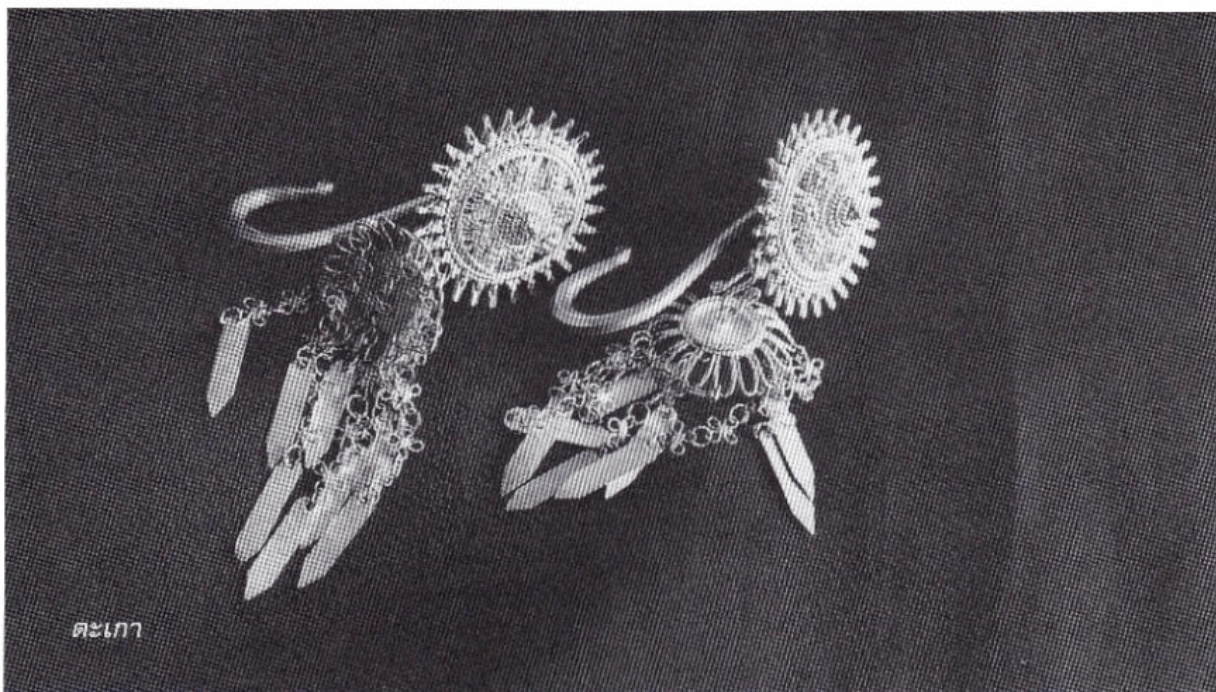

สร้อยประเก้อม

เครื่องประดับเงิน (กะจอน)

ตะเกา

พิธีแซนโดนตา

ที่เป็นเอกลักษณ์ประจำกลุ่มชนซึ่งสวยงามมาก ผ้าไหมพื้นเมืองที่มีชื่อ คือ ผ้าโฮล ผ้าอัมปรม ผ้าชิน (มัดหมี่) ผ้าสาคร ผ้าชมอ ผ้าละเม็ก ผ้าชนิดเล็ก เป็นต้น

เครื่องประดับของชาวเขมรถิ่นไทย ส่วนมากจะเป็นเครื่องเงิน ซึ่งเรียกในภาษาพื้นเมืองว่า ประเก้อม (ประคำ) โดยมีการเอาเม็ดประเก้อมแบบต่างๆ มาร้อยเป็นสร้อยคอ สร้อยแขน เป็นเครื่องประดับ ส่วนที่หูนั้น ใส่ตุ้มหูที่เรียกว่า “กะจอน” หรืออีกแบบหนึ่งเรียกว่า “ตะเกา” มีก้านงอนห้อยลง ถ้าตะเกาคู่ไหนมีช่อระย้าห้อยตุงตุงอยู่ด้วย เรียกว่า “ตะเการะยา” ที่นี้จะสวมแหวนแบบเรียบๆ คาดเข็มขัดเงิน

ในปัจจุบันนี้เครื่องแต่งกายที่ตัดเย็บด้วยผ้าไหม และเครื่องประดับเงิน กำลังเป็นที่นิยมกันอย่างมาก สตรีชาวเขมรถิ่นไทย แต่งกายด้วยผ้าไหม และประดับเครื่องเงิน ในโอกาสต่างๆ เช่น งานมงคล งานบุญ และงานเทศกาลต่างๆ

ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับความเชื่อ

แซนโดนตา (วันสารทหรือบุญเดือนสิบ)

แซนโดนตา เป็นพิธีเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษของกลุ่มชนชาวไทยเขมรในเขตจังหวัดสุรินทร์ คำว่า “แซน” แปลว่า “เซ่นไหว้” ส่วนคำว่า “โดนตา” มาจากคำว่า “จะโดน” หมายถึงโคตรตระกูล “ตา” หมายถึง บรรพบุรุษทุกชั้นที่สิ้นชีพไปแล้ว โดยเชื่อว่าบรรพบุรุษ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ล่วงลับไปแล้วนั้น แม้ว่าร่างกายจะแตกดับ แต่วิญญาณจะยังคงอยู่เพื่อคอยวนเวียนดูแลให้ความคุ้มครองลูกหลาน จึงมีวัฒนธรรมที่ต้องสร้างสถานที่ให้อยู่เป็นหลักแหล่ง เช่น การทำหิ้งไว้ในบ้านเพื่อกราบเซ่นไหว้ ในขณะที่เดียวกันความเชื่อที่คิดว่ามนุษย์มีบาปกรรมที่ทำสร้างสมไว้ตั้งแต่มีชีวิตอยู่ เมื่อเสียชีวิตไปวิญญาณอาจต้องไปรับใช้กรรมที่ทำมาในยมโลกซึ่งต้องได้รับความทุกข์ทรมานจากการถูกกักขัง ถูกทำโทษและทรมาน

พิธีโกลมมืวด

เป็นผีเปรตต่างๆ ซึ่งในรอบปีหนึ่งๆ พญาสมราชจะปล่อยให้วิญญาณเหล่านี้เดินทางมายังโลกมนุษย์เพื่อเยี่ยมลูกหลานตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ ถึงแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ จำนวน ๑๕ วัน จากนั้นวิญญาณก็จะกลับสู่ยมโลกตามเดิม ลูกหลานจึงต้องทำพิธีเซ่นไหว้ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ตลอดระยะเวลาดังกล่าว ประเพณีแซนโตนตาของกลุ่มชนชาวเขมรสุรินทร์ จึงเป็นประเพณีที่ตรงกับกลุ่มชนชาวไทยในภาคอื่นๆ ของประเทศไทยที่เรียกว่า “วันสารท” “บุญข้าวสาก” “บุญสลากภัต” “บุญเดือน ๑๐” หรือ “บุญชิงเปรต” เป็นต้น

พิธีกรรมแซนโตนตาของชาวเขมรสุรินทร์จะใช้ระยะเวลายาวนานถึง ๑๗ วัน โดยเริ่มจาก “วันเป็นตุจ” (วันสารทเล็ก) เริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ไปจนถึงการทำบุญครั้งใหญ่ในขั้นตอนสุดท้าย เรียกว่า “วันเป็นทม” (วันสารทใหญ่) คือ วันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ และมีพิธีการที่สำคัญหลายขั้นตอนที่แสดงให้เห็นถึงความผูกพัน ความกตัญญูต่อบรรพบุรุษอย่างแนบแน่น ทั้งยังเป็นการแสดงถึงความศรัทธายึดมั่นต่อพระพุทธศาสนาควบคู่ไปด้วย ประเพณีแซนโตนตาจึงเป็นประเพณีของความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษผสมผสานกับความศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยเชื่อว่า การบูชา การเซ่นไหว้จะนำมาซึ่งความสุขความปลอดภัยจากสิ่งชั่วร้าย มีความเจริญ ความสำเร็จ ในการประกอบอาชีพ

โกลมมืวด

โกลมมืวด หมายถึง พิธีกรรมซึ่งกระทำขึ้นเพื่อรักษาผู้ป่วยของชาวไทยเขมร ภายใต้งานไสยการเสี่ยงทายที่เรียกว่า การโบล ซึ่งหมายถึงวิธีการหาสาเหตุของการเจ็บป่วยของผู้ป่วย หากผู้เสี่ยงทายบอกว่าจะต้องประกอบพิธีกรรมโกลมมืวด จึงจะทราบสาเหตุการเจ็บป่วยที่แท้จริงและโดยละเอียด ผู้ป่วยหรือญาติพี่น้องของผู้ป่วยก็จะประกอบพิธีตามวันเวลาที่ผู้เสี่ยงทายระบุ แต่ต้องไม่ตรงกับวันพระ

ระยะเวลาประกอบพิธีโหลมมืวด อยู่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ (แคเมียกทม) เดือนมีนาคม (แคปะกุล) และเดือนเมษายน (แคเจต) โดยมีคนทรงหรือร่างทรงซึ่งเรียกว่า แม่มมืวด หรือครู

มมืวด ทำหน้าที่ติดต่อหรือเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับวิญญาณของ ผีบรรพบุรุษ ร่วมกันแสวงหาวิธีการรักษาผู้ป่วย ซึ่งอาจได้คำตอบให้รักษาด้วยสมุนไพร การเสกเป่าด้วยลมปาก น้ำหมาก น้ำมนต์ การบีบนวดตามร่างกาย หรือการทิ่มแทงร่างกายด้วยรากไม้ การพ้อนรำ หรือการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ เป็นต้น

ในพิธีกรรมโหลมมืวดนั้น ครูมมืวดจะทำหน้าที่เป็นผู้นำพิธี เป็นผู้รำดาบ เรียกว่ารำกาบเป เพื่อขับไล่เสนียดจัญไรไม่ให้เข้ามาขัดขวางการประกอบพิธีกรรม หากเจ้าภาพใดหรือเครือญาติไม่สามารถเข้าทรงได้ด้วยตนเอง ครูมมืวดจะต้องเข้าทรงใน พิธีกรรมโหลมมืวดครั้งนั้นด้วย นอกเหนือจากการทำหน้าที่เข้าทรงครั้งสุดท้ายเพื่อยุติการ ประกอบพิธีโหลมมืวด ซึ่งเรียกว่า ซาปาดาน

หากคนป่วยมีอาการอ่อนเพลีย ยกแขนขาไม่ขึ้น กินไม่ได้ นอนไม่หลับ ฯลฯ แม่ครูมมืวดจะแนะนำให้ทำพิธี “เฮาปลิง” หรือเรียกขวัญ เพราะเชื่อว่าขวัญของคนป่วย คนนั้นไม่อยู่ในรูป ต้องทำพิธีเรียกขวัญให้กลับมา ชาวไทยเขมรเชื่อว่า ขวัญมีลักษณะ คล้ายดวงแก้ว มีสีรุ้ง ๗ สี ลักษณะกลมและโตเท่ากำมือคน

ในกระบวนการเรียกขวัญ (เฮาปลิง) นั้นแม่ครูมมืวดจะเชิญเทพมาเข้าร่าง ซึ่งมักจะอ้างอิงพระโพธิสัตว์ (เทพแห่งการแพทย์และพยาบาลในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘) ช่วงเวลาของการประทับร่างทรง (๒ - ๓ ชั่วโมง) โดยครูมมืวดจะร้องเพลงเชิญชวนให้ ดวงแก้ว (ขวัญ) ที่หายไปกลับมา

ต่อจากการพรรณนาหาแก้ว (ขวัญ) เรียกแก้ว (ขวัญ) มาแล้ว แม่ครูมมืวดก็ ร่ายรำดาบเพื่อไล่ภูตผีปีศาจ หรือสิ่งไม่ดีทั้งหลายออกจากผู้ป่วย สุดท้ายก็ใช้ดาบไปฟันเป (อุปกรณ์ไล่เครื่องเซ่นผีสาธระดับต่ำที่ไล่ออกจากร่างคนป่วย รวมทั้งเป็นอุปกรณ์รองรับสิ่ง ไม่ดีหรือโรคภัยทั้งหลายจากร่างผู้ป่วย ทำจากก้านกล้วย) เป็นอันเสร็จพิธี

เฮาปลิง (พิธีเรียกขวัญ หรือสู่ขวัญ)

ปลิง เป็นภาษาเขมร แปลว่า ขวัญ อาศัยอยู่กับจิตใจของคน ชาวเขมร - ส่วย เชื่อว่าในจิตใจของคนจะมีปลิงอยู่ ๑๙ ดวง ทำให้จิตใจปกติ มีความสุขสดใส ถ้าหากเกิด เหตุการณ์ที่ทำให้คนนั้นตกใจ หวาดกลัว หรือหวาดผวา ก็จะทำให้ “ละล้วยปลิง” (ขวัญขาดพร่องจำนวนไป) หรือ “บัดปลิง” (ขวัญหายหรือขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัว) จำเป็นต้องทำพิธี “เฮาปลิง” (เรียกขวัญ) หรือ หากปลิงนั้นถูกคนมีเวทมนตร์สาธยายเอา ปลิงไปทำคุณไสย หรือภูตผีมาจับเอาปลิงไปทำร้าย กักขัง ก็ต้องทำพิธี “ยัวปลิง” (เอาขวัญคืนมา)

ปลิงนอกจากจะมีในมนุษย์แล้วในสิ่งอื่นๆ ก็อาจจะมี เช่น ในข้าวเปลือก จึงเกิดพิธี “เฮาปลิง สเร็ว” (เรียกขวัญข้าวเปลือก) เป็นต้น

คนที่ “ละลัะปลึง” หรือ “บัดปลึง” มักจะมีอาการอิดโรย ชูบชืด ไม่มีแรง กินไม่อร่อย นอนไม่หลับ ไม่มีชีวิตชีวา แม้กายมิได้แตกดับ แต่จิตใจกลับสลายแล้ว เพราะปลึงได้ออกจากร่างไปแล้ว เหมือนยามหลับที่เราฝันไป ชาวเขมรก็เรียกว่า ปลึงได้ไปเที่ยว โดยออกจากร่างไป แต่ปลึงก็กลับมาเมื่อตื่น แต่คนที่ “ละลัะปลึง” หรือ “บัดปลึง” จะต้องทำพิธี “เฮาปลึง” (เรียกขวัญหรือสูขวัญ)

ในพิธีเฮาปลึง ก็จะมีสำหรับประกอบพิธี เรียก “บายปลึง” (ข้าวขวัญ) ประกอบด้วย ข้าวสวย ไข่ไก่ต้ม น้ำตาลปึก (น้ำอ้อย) น้ำมะพร้าวอ่อน และเนื้อมะพร้าวอ่อน และมีด้ายสำหรับผูกข้อมือเจ้าของปลึงด้ายนี้ชุบน้ำมันให้เหลือง เปรียบเสมือนเป็น เส้นลวดทองคำ

จากนั้นก็ให้นำด้าย ๑๙ เส้น รวบเข้าด้วยกัน แล้วคล้องเรียกขวัญ (เฮาปลึง) ที่ข้อมือของคนไข้ ครั้งที่ ๑ ถักหนึ่ง ครั้งที่ ๒ ถักสอง จนกระทั่งถึง ๑๙ ครั้ง แล้วร้องว่า “ปรำ บูน ตะนอบ สอบ กรบโมเวย ปลึง ปเลียะ โมเวย ปลึง ปเลียะ” (๑๙ ครั้ง ครบถ้วน มาเกิดขวัญเอยๆ) แล้วก็ผูกแขนด้วยด้ายเหล่านี้ เป็นเสร็จพิธี

พิธีมังกวลจองโด

คำว่า มังกวลจองโด เป็นคำในภาษาเขมร แปลว่า ด้ายมงคลผูกข้อมือ นิยมจัดขึ้นในงานมงคลทั่วไป อาทิ งานมงคลสมรส งานเรียกขวัญนาคน งานเรียกขวัญโกนจุก งานเรียกขวัญวันแรกเกิด งานขึ้นบ้านใหม่ งานยกเสาเอก งานครบรอบวันเกิด งานวันเกษียณอายุราชการ งานต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีพิธีเรียกขวัญในโอกาสอื่นๆ เช่น เรียกขวัญเมื่อหายป่วยแล้ว เป็นต้น

ลำดับพิธีมังกวลจองโด เริ่มจากการเตรียมอุปกรณ์เพื่อประกอบพิธีให้ครบถ้วน และเมื่อได้ฤกษ์ดีแล้วจะมีผู้ใหญ่ทำพิธีกล่าวเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบรรพบุรุษให้มาร่วมประชุมทำขวัญให้ ตามด้วยอัญเชิญเทวดา และการสูขวัญของพ่อครูเชิญขวัญ (อาจมีว่าเชิญขวัญด้วยถ้าหากเป็นพิธีในงานสำคัญ) ลำดับสุดท้ายผู้ใหญ่จะนำด้ายมงคลมาผูกข้อมือสูขวัญให้ผู้เข้าพิธี

การผูกข้อมือด้วยด้ายมงคลมี ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นแรกขับไล่สิ่งที่เป็นอัปมงคล ออกจากร่างกาย โดยผู้ทำพิธีจะเอาด้ายมากวาดสิ่งไม่ดีออกจากมือพร้อมกับนับ ๑ - ๗ เป็นภาษาเขมร และกล่าวคำขับไล่ ขั้นที่สองเป็นการอัญเชิญสิ่งที่เป็นมงคลเข้าสู่ร่างกาย จะนับ ๑ - ๑๙ ตามด้วยการอัญเชิญขวัญ เมื่อขับไล่สิ่งไม่ดีและอัญเชิญสิ่งดีเสร็จแล้ว จึงมีการผูกข้อมือพร้อมกับกล่าวคำอวยพร

ในพิธีขับไล่สิ่งที่เป็นอัปมงคลผู้รับการสูขวัญจะต้องคว่ำมือให้ผู้ใหญ่นำด้ายมา กวาดสิ่งไม่ดีออกจากร่างกายผ่านทางฝ่ามือ ซึ่งด้ายที่ใช้กวาดสิ่งชั่วร้ายนี้เมื่อใช้เสร็จแล้ว จะโยนทิ้ง แล้วผู้ใหญ่จะนำด้ายมงคลเส้นใหม่มาทำพิธีเรียกสิ่งมงคลเข้าสู่ร่างกาย ซึ่งผู้รับการสูขวัญจะต้องแบฝ่ามือทั้งสองข้าง เมื่อเสร็จการเรียกขวัญแล้วผู้ใหญ่จะให้ศีลให้พร และผูกข้อมือให้ด้วยด้ายที่ใช้ทำพิธีเรียกสิ่งที่เป็นมงคลนั้น (ประกอบ ผลงาม, ๒๕๓๔)

การแต่งงาน (แซนการ์)

การแต่งงาน (แซนการ์) เป็นประเพณีที่ค่อนข้างแตกต่างไปจากประเพณีของชาวไทยในภูมิภาคอื่น ตั้งแต่การทาบหมั้นสู่ขอที่เรียกว่าการ กักรหมั้น และการแต่งงาน รวมทั้งการเก็บตัวก่อนวันแต่งงานที่เรียกว่า โจลมลอบ นับเป็นประเพณีที่มีขั้นตอนพิธีการค่อนข้างมาก เช่น การสู่ขอ ฝ่ายชายต้องเสียเงินและเครื่องบรรณาการให้กับฝ่ายหญิง เพื่อเป็นการทาบหมั้นหรือภาษาท้องถิ่นเรียกว่า การเปิดปาก (เบิกเมียด) ฝ่ายหญิงในวันหมั้นและวันแต่งฝ่ายชายจะต้องจัดขันหมากไปให้ฝ่ายหญิงตามจำนวนที่ฝ่ายหญิงกำหนด ซึ่งขันหมากนี้ประกอบด้วย หมู เหล้า ขนม ข้าวต้ม ผลไม้ เงินและทอง ในขณะที่ฝ่ายหญิงก็ต้องจัดเตรียมสถานที่สำหรับประกอบพิธีให้พร้อม

ก่อนทำพิธีการแต่งงานเจ้าสาวจะลงมาเกี่ยวก้อยเจ้าบ่าวขึ้นบ้านเพื่อประกอบพิธีแต่งงาน โดยก่อนขึ้นบ้านฝ่ายหญิงต้องล้างเท้าให้ฝ่ายชาย มีการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ เมื่อทำพิธีแต่งงานแล้วจะมีพิธีกินอาหารเลี้ยงหายของบ่าวสาว พิธีไหว้ญาติของเจ้าบ่าว และพิธีอาบน้ำให้กับพ่อแม่ฝ่ายชาย เป็นต้น

กลุ่มชาติพันธุ์ลาว

ชาวไทย - ลาวที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งลำน้ำโขงคงได้มีการติดต่อไปมาหาสู่กันเป็นเวลานานแล้ว แต่หลักฐานที่แสดงถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่ในภาคอีสานของไทยนั้น เพิ่งปรากฏชัดเจนเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓ มีหลักฐานยืนยันว่ากลุ่มชาติพันธุ์ลาวเคยขยายฐานอำนาจลงมาถึงพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ปัจจุบัน หลักฐานดังกล่าวคือจารึกอักษรธรรม (ไทยน้อย) ที่ปราสาทบิรวารด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทศีขรภูมิ จารึกเป็นภาษาลาวกล่าวถึงเจ้าเมืองชื่อขุนเกตและบิรวารซึ่งได้ทำการบูรณะปราสาทแห่งนี้

ย้อนกล่าวถึงเหตุการณ์ เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๒ สมัยเจ้าสร้อยศรีสุนทร พุทธางกูรเป็นกษัตริย์ครองเมืองจำปาศักดิ์ ได้ส่งจารย์แก้วศิษย์เอกของท่านราชครูหลวง โพนสะเม็กมาตั้งกอง “จอบแนม” อยู่ที่บ้านเมืองทุ่ง (คำว่าทุ่งเขียนเป็นภาษาลาว จำปาศักดิ์ว่า “ท่ง” สะกดเป็นภาษาตะวันตกว่า TONG ปรากฏในราชสำนักของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนเคยเป็นนักบวชเรียนทางภาษาบาลี เมื่อเห็นสะกดว่า “ท่ง” ก็ทำการศึกษาเปรียบเทียบกับภาษาตะวันตกด้วยเข้าใจว่า ชื่อบ้าน “ทอง” จึงตั้งชื่อว่า “สุวรรณภูมิ” ปัจจุบันเป็นอำเภอสุวรรณภูมิ ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด) ตำนานจำปาศักดิ์ ยังกล่าวด้วยว่า นอกจากส่งจารย์แก้วมาปกครองบ้านเมืองทุ่งแล้ว ยังส่งเชียงสา (เดิม วิภาคย์พจนกิจ ปรากฏชื่ออุบลราชธานี ผู้มีญาติเป็นขุนนางผู้ใหญ่ที่จำปาศักดิ์ ระบุว่าชื่อเชียงสี ตรงกับสายสุรินทร์) ศิษย์ผู้น้องของจารย์แก้วมาปกครองบ้านกุดหวาย หรือที่เป็นอำเภอรัตนบุรีปัจจุบัน (ข้อมูลทั้งสองสายเมื่อนำมาเทียบเคียงแล้วก็เป็นปัญหา เพราะตำนานเมืองสุรินทร์ระบุว่า เชียงสีเป็นกษัตริย์ อพยพจากอัตตะปือ แสนปาง มาพร้อมกับเชียงปุม ส่วนสถานที่จดตรงกันคือบ้านกุดหวาย นักโบราณคดีและ นักประวัติศาสตร์กำลังศึกษา เพื่อหาข้อยุติในเรื่องนี้โดยจับสร้อยบรรดาศักดิ์ของเชียงสี ที่ได้รับพระราชทานมาจากพระนครศรีอยุธยาว่า “ศรีนครเตา” เป็นตัวนำการสืบค้น มีบางท่านตั้งสมมุติฐานว่า คำว่า นครเตา อาจจะมาจากคำว่า “เมืองเตา” ซึ่งเป็นชุมชน โบราณขนาดใหญ่ในทุ่งกุลาร้องไห้ก็เป็นไปได้) จารย์แก้วและเชียงสี นี่เองคือต้นตระกูล “แก้ว” ทั้งหลายทั้งเมืองสุรินทร์และศรีสะเกษ

ต่อมาเมื่อชาวลาวในเขตเมืองสุวรรณภูมิเข้ามาอยู่ในเขตเมืองรัตนบุรีมากขึ้น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติได้ส่งผลให้วัฒนธรรมของชาวเมืองสุวรรณภูมิไหลบ่าเข้าสู่ เมืองรัตนบุรีและกลายมาเป็นเมืองของชาวไทยลาวมาถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะชาวลาวส่วน หนึ่ง ได้ออกไปตั้งบ้านใหม่ เริ่มตั้งแต่บ้านหนองสนม (อำเภอสนมปัจจุบัน) แล้วขยายเข้าสู่ พื้นที่ริมทางรถไฟแล้วเข้าไปบุกเบิกที่ทำกินร่วมกับชาวเขมรและชาวกูยริมทิวเขาพนมดงรัก

เมื่อรถไฟเดินถึงบริเวณจังหวัดสุรินทร์ (๒๔๖๕) รัฐมุ่งส่งเสริมการประกอบ อาชีพของราษฎรให้มีการผลิตเพื่อขาย ชาวบ้านมีการผลิตข้าวเพิ่มขึ้น พ่อค้าจาก นครราชสีมาเข้ามารับซื้อข้าวริมทางรถไฟโดยมีการสร้างยุ้งฉาง ตั้งโรงสีแปรรูปข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร เพื่อบรรทุกทางรถไฟไปขายที่กรุงเทพฯ สาเหตุนี้เองทำให้ ชาวลาวที่ต้องการผลิตข้าวเพื่อกินและขายพากันอพยพไปหาที่ทำกินใหม่ ตั้งแต่บริเวณ เส้นทางรถไฟไปจนถึงบริเวณทิวเขาพนมดงรัก มีการตั้งหมู่บ้านใหม่ทำการประกอบ อาชีพทำการเกษตร ทำนาเป็นหลัก บางหมู่บ้านชาวลาวเข้าไปอยู่ร่วมกับชาวกูย เขมร ทำการซื้อที่ดิน ทำการผลิต และมีการบุกเบิกที่ทำกินใหม่ ที่สำคัญอย่างมากคือการนำเอา วิถีชีวิตความเป็นอยู่ผสมผสานกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ วัฒนธรรมประเพณีที่โดดเด่น ของกลุ่มชาวลาว ซึ่งชาวกูยรับไว้และถือปฏิบัติตาม ได้แก่ ประเพณีจัดงานบุญบั้งไฟ การพูดภาษาลาวเมื่ออยู่ร่วมกับกลุ่มชาวลาว ตลอดทั้งประเพณีด้านศาสนา การแต่งกาย อาหาร และความเชื่อเรื่องผีฟ้า ผีแถน เป็นต้น

ประเพณีความเชื่อที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในจังหวัดสุรินทร์

ประเพณีรักษาคนไข้

เช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในพื้นที่เดียวกัน ชาวสุรินทร์และศรีสะเกษ ที่สืบสกุลสายวัฒนธรรมลาว ก็มีประเพณีรักษาคนไข้เช่นกัน เรียกว่า “รำผีฟ้า” หรือ “รำแถน” เป็นการรักษาไข้อย่างหนึ่งโดยเชื่อว่า คนไข้เกิดอาการเจ็บป่วยเพราะการกระทำของผี หรือเกิดเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ หมอที่ทำการรักษาไข้โดยวิธีการนี้เรียกว่า “หมอธรรม” พิธีรักษาเริ่มต้นด้วยการตั้งขันห้า ขันแปดเป็นเครื่องบูชา พร้อมด้วยหมอแคน เจ้าพิธีหรือหมอธรรมจะรำแบบหมอลำ แต่เนื้อหาของข้อความจะเกี่ยวกับการขับไล่ผี พร้อมเชิญพระยาแถน ซึ่งถือว่าเป็นผู้สร้างมนุษย์ให้ลงมาช่วยปกป้องและขจัดภัยอันตราย ขณะที่หมอธรรมหรือผีฟ้ากำลังทำพิธีนั้น คนไข้จะมีอาการประหนึ่งอยู่ในภวังค์เหมือนคนทรง สามารถถามไถ่สาเหตุของการเจ็บไข้ได้ป่วยได้ ว่าเป็นเพราะ ผิดหรือมีเคราะห์เชิญ หลังจากได้คำตอบแล้วก็จะเป็นขั้นตอนการรักษาอาจเป็น พิธีสะเดาะเคราะห์ การเซ่นผีเสียผี

รวมความแล้วการรำผีหรือผีแถนจัดเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาไข้โดยใช้ เสียงดนตรี หรือแคนเข้าช่วย

ประเพณีการกำบุญอุทิศให้พู่ตาย

ชาวลาวมีความเชื่อ ผี วิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งได้แก่ ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ที่ตายไปแล้ว ยังเป็นสัมภเวสี แสวงหาที่เกิด เทียวไปๆ มาๆ ยังเรือนของลูกหลาน ชาวอีสานมีความเชื่อถึงการทำบุญในเทศกาลตรุษ สารท อุทิศส่วนกุศลไปถึงวิญญาณ บรรพบุรุษเรียกว่า ประเพณีส่งข้าวเผตหรือเปรต

ประชาชนอีสานมีประเพณีทำบุญอุทิศถึงดวงวิญญาณบรรพบุรุษ เรียกว่าทำบุญ ข้าวสาก ทำขึ้นในวันเพ็ญเดือน ๑๐ เป็นเทศกาลประจำปีถวายทานแด่พระสงฆ์

คำว่า “สาก” มีการสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากคำว่า สลาก เพราะการทำบุญ จับสลากไม่ใช่ประเพณีเก่าของอีสาน แต่เป็นของภาคกลางนิยมทำกันในฤดูฝนตาม คตินิยมทางพุทธศาสนา เกี่ยวกับเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดชาตินี้ชาติหน้า ศัพท์ “สากะ” หมายถึง ของสุกแห้งแล้ว มีผลไม้ กัถวย อ้อย กล้วย ปลา อาหารคาวหวาน ในการ ทำบุญก็ไปที่วัด นำไปถวายพระภิกษุโดยไม่ถวายเจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง ให้ถวายร่วมกัน ถวาย พระภิกษุแล้วทายก ทายิกา ก็นำข้าวสากไปบูชาโพธิ์รุกขเจดีย์รอบอุโบสถศาลาการเปรียญ และการนำไทยทาน เช่น ผีหัวนาหรืออุทิศแด่ตาแฮก

คติเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษ เมื่อได้รับข้าวสากแล้วก็จะพ้นสภาพเปรตไป เกิดในสุคติภพ และมีการทำบุญข้าวสากทุกหลังคาเรือน เพื่อเซ่นดวงวิญญาณที่ยมบาล ปลออยได้มารับ “ทาน” จากญาติพี่น้อง หากไม่ได้รับก็จะกลับมาเวียนว่ายในโลกด้วยมือเปล่าและ สืบสร้างลูกหลานต่างๆ นานา

ประเพณีบุญบั้งไฟ

บุญบั้งไฟนิยมกระทำในพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์ลาว โดยเฉพาะแถบอำเภอรัตนบุรี มีการจัดขบวนแห่อย่างใหญ่โต จนเป็นงานประเพณีที่สำคัญของอำเภอ

งานบุญบั้งไฟ เริ่มด้วยการประชุมชาวบ้าน เมื่อตกลงกันแล้วจะมีใบบอกบุญไปตามบ้านต่างๆ การเตรียมงานค่อนข้างใช้เวลานานเพราะต้องการความสมัครสมานและเสียสละกันทั้งหมู่บ้าน การทำบั้งไฟมีช่วงควบคุมอย่างใกล้ชิด โดยการเอามูลเจียว (ค่างคาว) หรือดินประสิวมาคั่วกับถ่านตันปอ หรือตันหม่อน แล้วนำไปตำหรือบดให้ละเอียดเข้ากันเป็นอย่างดี สิ่งที่ได้นี้เรียกว่า หมื่อ หรือ ดินปืน เอาหมื่อใส่ลงไปในกระบอกไม้ไผ่หรือท่อเหล็กทำให้แน่นที่สุดเท่าที่จะแน่นได้เจาะตรงกลางแล้วมัดหวายติดเรียกว่า บั้งไฟ การตำหรือดองจะทำให้ละนิ่ว โดยกำหนด ๑ นิ้ว ต่อปริมาณดินเป็นจำนวนหนึ่งให้เท่ากันตลอดทั้งบั้ง การทำมักมีอาคมเข้ากำกับเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ บั้งไฟที่ตอกดินปืนไม่ดีจะไม่ขึ้นภาษาถิ่นเรียกว่า “ซู่” เนื่องจากแรงขับไม่พอ หรือบางรายก็ระเบิดคาร้าน

บั้งไฟที่ตำเสร็จแล้วแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท

๑. บั้งไฟน้อย บรรจุดินต่ำกว่าหมิ่น (๑๐ กก.) ลงมา
๒. บั้งไฟหมิ่น บรรจุดินป็นตั้งแต่ ๑๐ กก. ขึ้นไปไม่เกิน ๑๙ กก.
๓. บั้งไฟแสน บรรจุดินป็นตั้งแต่ ๒๐ กก. ขึ้นไป

เมื่อตำเสร็จแล้วจะใช้ตอกผืนหรือปอซันให้แน่น เพื่อป้องกันการเกิดระเบิดมุดหางลูกแ่ทำด้วยปล้องไม้ไผ่ ลูกแ่ หมายถึงกระบอกขนาดเล็กมัดติดกับบั้งไฟ เพื่อให้แ่สวยงาม มีขนาดลดหลั่นกันเหมือนลูกหวด หรือเลาแคนเพื่อให้เกิดเสียงดนตรี ขณะที่บั้งไฟหมดแรงขับและตกลงมาเมื่อถึงวันโฮม บรรดาบ้านที่ได้รับใบบอกจะแห่บั้งไฟของตนไปยังหมู่บ้านเจ้าภาพด้วยรั้วกระบวนตาม

ประเพณี มีการขับขานขณะเคลื่อนกระบวนเรียกว่า “เซ็ง” การเซ็งไม่ได้มีเฉพาะในวันโฮมและวันจริงเท่านั้น แต่จะมีการล่วงหน้ามาเป็นเดือน การเซ็งมีค่าเท่ากับการบอกบุญหรือเรียไร่นั่นเอง ในวันจุดบั้งไฟนอกจากจะมีการประกวดประชันแล้วยังมีพิธีทางพุทธศาสนาอย่างหนึ่งเข้ามาสอดแทรกคือ “พิธีฮอดสง” เจ้าภาพจะนิมนต์พระภิกษุผู้เจริญพรรษาและกอบปรด้วยปฏิบัติที่ดั่งามมารับการรดน้ำและครองเครื่อง “อัฐฐบริวาร” เป็นพิธีที่ศักดิ์สิทธิ์มาก เพราะยังผลให้พระภิกษุได้รับการ “ฮอดสง” ครั้งแรกเป็น “ญาคูชา” ครั้งที่สอง เป็น “ญาคูครู” คำนี้จะติดตัวพระภิกษุนั้นไปตลอดชีวิต ถ้าลาสิกขาบทยออกมา ญาคูชาจะได้รับขนานชื่อว่า “จารย์ชา” ญาคูครูเป็น “จารย์ครู” ตลอดไป

๕ มรดกภูมิปัญญา
ชาวบ้าน

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านสุรินทร์

งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่ผลิตขึ้นในจังหวัดสุรินทร์นั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ที่ประดิษฐ์คิดค้นมาด้วยภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้าน มีความสวยงามและเหมาะสมกับชีวิตของชาวบ้านหลายเผ่าพันธุ์ ที่อยู่อาศัยในจังหวัดสุรินทร์ ในปัจจุบันงานศิลปหัตถกรรมที่ยังคงได้รับการสืบสาน และถือเป็นเอกลักษณ์เป็นมรดกดีเด่นของจังหวัดสุรินทร์ เห็นจะได้แก่ ผ้าไหมและเครื่องประดับเงิน

ผ้าไหมสุรินทร์

สุรินทร์เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีวัฒนธรรมการทอผ้ามาช้านาน มีการสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมจนถึงปัจจุบัน ผ้าทอของจังหวัดสุรินทร์มีความเป็นเอกลักษณ์แตกต่างจากจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสานทั่วไป ทั้งลวดลาย สี สัน ที่ดูโดดเด่นกลมกลืนกับธรรมชาติ เนื่องจากนิยมใช้สีย้อมจากธรรมชาตินั่นเอง ผ้าไหมที่นับได้ว่าเป็นลวดลายต้นแบบได้แก่ ผ้าไหมโฮล หรือ “ซั่มปิวตโฮล” จัดว่าเป็นผ้ามัดหมี่ที่ขึ้นชื่อของชาวไทยเขมร จังหวัดสุรินทร์

กระบวนการทอผ้าไหมนั้นเริ่มจากการเลี้ยงไหม การสาวไหม การย้อมสี การออกแบบมัดหมี่เพื่อให้ได้ลวดลายตามต้องการ เทคนิคการทอซึ่งมีทั้งทอลายขัดธรรมดา ยกดอก ขิดลาย จนเป็นผืนผ้าที่สมบูรณ์สวยงาม แต่ละขั้นตอนนั้นต้องอาศัยความละเอียดอ่อน ความชำนาญ ใจรักของช่างทอ ความรู้เรื่องการทอผ้าไหมนั้นมีการถ่ายทอดให้กับบุตรหลานสืบทอดกันมาโดยไม่ขาดสายโดยจะใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มของสมาชิกครอบครัว นอกจากนี้ยังทอผ้าตามความเชื่อศรัทธา เป็นกรณีพิเศษ เช่น ผ้าปูม ผ้าโฮลเปราะฮ์ ผ้าไหมควบ ฯลฯ

ประเภทเส้นใยไหม มี ๓ ชนิด คือ

๑. เส้นใยชั้นนอก หรือเรียกว่าไหมเปลือก จะมีขนาดใหญ่ ขรุขระ ไข่ไหมติดอยู่มากเมื่อนำไปทอผิวสัมผัสของผ้าจะหยาบ จึงนิยมนำไปทำเป็นผ้าปูโต๊ะ ผ้าคลุมเตียง ผ้ารองจาน ฯลฯ

๒. เส้นใยกลาง อยู่ชั้นในถัดจากไหมเปลือก มีขนาดของเส้นใยเล็กกว่าไหมเปลือกเรียกว่า ไหมกลาง ผิวสัมผัสของเส้นใยเรียกว่า ไหมเปลือก นิยมทอผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ผ้านุ่ง ผ้าตัดเสื้อ ผ้าสไบ ผ้าขาวม้า ฯลฯ

๓. เส้นใยในสุด ที่ตามท้องถื่นเรียกว่า ไหมน้อย เป็นเส้นใยที่มีขนาดเล็กที่สุด เส้นใยเรียบสม่ำเสมอ เมื่อนำมาทอจะได้ผ้าที่มีคุณภาพสูงคือ เนื้อน้อย แน่น ผิวสัมผัสของผ้าเรียบเนียน มีความมัน สะท้อนแสงได้ดี นิยมทอผ้าที่มีความพิเศษ เช่น ผ้าปูม จีวร และผ้าที่ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ

การเลี้ยงไหมของชาวบ้าน
บริเวณใต้ถุนเรือน

ตัวไหม

การย้อมสี

สีที่ผ้าเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถดึงดูดความสนใจของผู้บริโภคให้เกิดความประทับใจ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเลือกสีย้อมไม่ว่าจะเป็นสีที่ได้จากวัสดุธรรมชาติ หรือสีสังเคราะห์ก็ตาม ในปัจจุบันผู้ผลิตหรือช่างทอ พยายามคิดค้นสีธรรมชาติใหม่ๆ จากของเดิมที่เคยใช้ คือ สีเหลืองจากแก่นแกแล (แก่นแข) สีนํ้าเงินจากต้นคราม สีแดงจากครั่ง และถ้าเป็นสีเขียว ม่วง แสด ก็จะเป็นการผสมสีหรือเติมกรดตามภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดต่อๆ กันมา โดยการนำวัสดุธรรมชาติอื่นที่มีอยู่ตามท้องถิ่นได้รับการมาใช้ เช่น ใบขี้เหล็ก เปลือกข้าวโพด ฯลฯ

การย้อมด้วยครั่ง

เริ่มที่นำครั่งมาล้างให้สะอาดผึ่งให้แห้งแล้วใส่ครกตำข้าวตำให้ละเอียด จากนั้นนำไปแช่นํ้าไว้ ๑ คืนจึงนำมารองเอากากออก นำใบไม้ที่มีรสเปรี้ยว (อาจใช้นํ้ามะขามเปียกแทนได้) ต้มให้เดือดแล้วเทนํ้าผสมกับนํ้าครั่งเตรียมไว้ จากนั้นนำเส้นไหม

รังไหม

การสาวไหม

ชุบน้ำให้เปียก บิดพหามาต กระตุกเส้นไหมให้แตกออกแล้วจึงแช่น้ำสี จนสีซึมเข้าเส้นใย
ทั่วถึงใช้เวลาประมาณ ๓๐ นาที แล้วนำเส้นไหมไปล้างน้ำให้สะอาดและผึ่งให้แห้ง

การย้อมด้วยคราม

เตรียมน้ำครามโดยใช้คราม ๑ ก้อน (ขนาดเท่าไข่ไก่) น้ำด่าง ๑ ชัน กรดมดแดง
๑ ชัน (ต้มมดแดงกับน้ำสะอาด) น้ำตาลทรายแดงหรือเหล้าสาโท ๑ ช้อนชา นำส่วนผสม
ทั้งหมดเทรวมในหม้อดิน คนให้เข้ากันจนเกิดฟอง นำไหมลงย้อม นวดให้ครามซึมเข้า
เส้นใยทั่วถึง นำไปตาก ๑ ชั่วโมง เมื่อครบกำหนดเวลาให้ทำซ้ำอีก ๒ - ๓ ครั้ง ในขณะที่
ย้อมให้หม้อครามอยู่กลางแจ้งแดดเสมอ สีจึงจะติดดี

การย้อมด้วยแก่นแกลหรือแก่นข

นำแก่นแกลมาสับให้เป็นชิ้นเล็กๆ ตากแดดให้แห้งแล้วนำไปแช่น้ำ ๓ - ๕ วัน
จึงนำไปต้มให้น้ำงวด แล้วกรองน้ำสีเหลืองข้นๆ ใช้ย้อมผ้า ถ้าหากต้องการให้สีติดทนนาน

ให้ใส่สารส้มลงในน้ำย้อมด้วยสัดส่วนที่ใช้คือ สารส้ม ร้อยละ ๒ ของน้ำหนักไหม น้ำไหมลงย้อม แขไว้ ประมาณ ๓๐ - ๖๐ นาที หรือจนกระทั่งเส้นใยดูด ซึมสีน้ำย้อมใส่จึงนำไปล้างน้ำสะอาดและตากให้แห้ง

ผ้าไหมที่ทอในจังหวัดสุรินทร์

ผ้ามัดหมี่

ผ้ามัดหมี่ของชาวไทยเขมรนั้นแบ่งออกเป็นหลายประเภท

๑. จองโฮล เป็นมัดหมี่แม่ลายโฮล ที่มีการมัดย้อมเส้นพุ่งด้วยวิธีการเฉพาะ ความโดดเด่นของการมัดย้อมแบบนี้สามารถ มัดย้อมแบบเดียวแต่ทอได้ ๒ ลายคือ ลายโฮลผู้ชาย (โฮลเปราะฮ์) และลายโฮลธรรมดาหรือโฮลผู้หญิง (โฮลสะไรย์)

๒. จองชิน เป็นมัดหมี่ที่มัดย้อมเส้นพุ่งทั่วๆ ไปที่มีวิธีมัดย้อมเช่นเดียวกับที่อื่น ช่างทอสามารถพัฒนาฝีมือจนถึงขั้นมัดย้อมและทอเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ถือว่าชำนาญที่สุดแล้ว

๓. จองกรา เป็นการมัดหมี่ชนิดหนึ่งที่มัดได้ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน เฉพาะส่วนของเส้นไหมที่จะทำลายที่เรียกกันว่า “กราปะระ” คือมีจุดปะขาวบนพื้นสีเป็นแดงเข้ม (ครั้ง) และจุดปะขาวบนพื้นสีม่วง (คราม) ซึ่งใช้ในการทอผ้ามัดหมี่อัมปรม (มัดหมี่ ๒ ทาง) ลายอัมปรมเลี้ยะ และลายอัมปรม ปกามะออม ตามลำดับ

ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าไหมของชาวไทยเขมร เกิดจากการมัดเส้นใยให้เป็น ลวดลายแล้วย้อมสีตามต้องการ โดยทั่วไปจะมัดย้อมเฉพาะเส้นด้ายพุ่งเท่านั้น เส้นด้าย ยืนจะเป็นสีพื้น ส่วนมากสีจะขมิ้นและเป็นสีแดงครั้ง หรือเม็ดมะขาม ลายที่ปรากฏและ นิยม คือ

ลายสัตว์ ได้แก่ นาค นก ไก่ ช้าง กวาง ผีเสื้อ

ลายพันธุ์พฤกษา ได้แก่ ลายดอกมะเขือ ลายสิบประด

ลายเรขาคณิต ได้แก่ ลายพระตะบอง ลายพนมเปญ ลายโฮล ลายขอ ลายเจดีย์

ใบเสมา ลายอัมปรม ต้นไม้ คน

ผ้าทอลายโครงสร้าง

ลายโครงสร้างเกิดจากการย้อมเส้นใยเป็นสีต่างๆ แล้วนำมาทำเป็นเส้นด้ายยืน และเส้นด้ายพุ่ง เป็นตารางสี่เหลี่ยมเล็กใหญ่ตามต้องการ ถ้าเป็นลายริ้วเส้นต้องยืน จะเป็นสีเดียวและเส้นด้ายพุ่งสองสี ผ้าที่เป็นลายโครงสร้างมีดังนี้ คือ ผ้าสมอ ผ้าอันลุยซิม ผ้าสาคุ ผ้าลายสาหร่าย ผ้าไกว ผ้าโสร่งสะไรย์

การทอผ้า

ผ้ากอยกดอก

การทอยกดอกเป็นเทคนิคการทอที่เกิดจากการเก็บเขาตะกอกจะมีมากกว่า ๓ ตะกอก ซึ่งทอเป็นลายขัดธรรมดา บางลายใช้ ๒ - ๔ ตะกอก เช่น ลายดอกพิกุล ใช้ ๒ ตะกอก การทอเหยียบสลับกันตามลำดับ เพื่อเส้นด้ายพุ่งกับเส้นด้ายยืนขัดกันแล้ว เกิดเป็นลวดลาย ลายผ้า ได้แก่ ลายดอกพิกุล (ปะกาปุกุน) ลายดอกจันทน์ (ปะกาจันทน์) ลายดอกแก้ว (ระเบ็ก)

ผ้ากอแบบผสม

ปัจจุบันการทอผ้ามีการพัฒนาขึ้น ได้นำเอาการทอ ๒ แบบ มาทออยู่ในผืนเดียวกัน คือ มัดหมี่ยกดอก โดยมัดเส้นใยให้เป็นลวดลายตามต้องการแล้วย้อม เช่น มัดย้อมให้เป็นลายโฮล ลายอัมปรม ลายดอกมะเขือ ฯลฯ แล้วใช้วิธีทอโดยยกดอก ซึ่งการทำเช่นนี้จะได้อผ้าที่สวยงามมีคุณค่า และเมื่อขายได้ราคาแพงกว่าผ้าที่ทอแบบใดแบบหนึ่ง

ผ้าสีพื้น

ผ้าสีพื้นเป็นผ้าทอลายธรรมดา การทอผ้าไหมของชาวไทยเขมร ถ้าเป็นผ้าที่มีลวดลาย (มัดย้อม) ยิ่งใช้หลายตะกอก ผ้าก็จะหนาและแน่นมากกว่าธรรมดา ผ้าสีพื้นนั้น นอกจากจะมีสีเดียวล้วนๆ แล้ว ช่างทอยังคิดวิธีทอที่ทำให้ผ้าสวยงาม เป็นเงาเหลือบสี โดยการใช้เส้นพุ่งกับเส้นยืนต่างสีกัน เช่น ด้ายสีดำ ด้ายพุ่งสีแดง สีเขียว หรือด้ายยืนสีแดง ด้ายพุ่งสีเขียว ทั้งนี้แล้วแต่ความต้องการของผู้บริโภค การทอผ้าสีพื้นอีกประเภทหนึ่งคือการทอผ้ากะเนียวหรือกะเนียว มีลักษณะเป็นสีพื้น ไม่มีลวดลาย จะใช้ไหมสองสีมาพันเกลียวเข้าด้วยกันให้เป็นเส้นเดียว แล้วนำไปทอเป็นผืนผ้า ชาวท้องถิ่นเรียกว่า ผ้าหางกระรอก ส่วนใหญ่จะทอเป็นผ้าปูม ผ้าโจงกระเบน

ผ้าขัด

การทอผ้าไหมแบบขัด เป็นการทอผ้าที่มีเส้นด้ายยืนสีเดียว แล้วเก็บเขา (ตะกอก) ตามแต่จะมีลวดลายอย่างไร เวลาทอก็ยกเขาตามลำดับของลายส่วนมากจะเป็นลายซ้ำๆ กัน

การทอผ้าลายขิด

เหมือนการทอยกดอก แต่การทอแบบขิดจะสลับสีสลับลายไปเรื่อย ๆ ทั้งผืน บางลายจะมีการทอลายขิดธรรมดาเว้นช่วง แล้วจึงทอลวดลายต่อ ชาวสุรินทร์ไม่นิยมทอผ้าขิดเป็นผืนใหญ่ มีเฉพาะในหมู่ชาวกูยที่ทอเป็นเครื่องใช้เฉพาะส่วน เช่น หัวขึ้น (อัมเปิ้ล) ดินขึ้น ผ้าห่อของขลังสำหรับคาดเอวของหมอช้าง ผ้าโพกศีรษะ และผ้าขาวม้า ลายที่นิยมขิด คือ ลายข้าว ลายม้า ฟันทราย กระดุกงู ฟันปลา ลายหูข้าว ปากกิด ลายตะขาบ (ลายทูลเจียง) (สะเนาะเตีย) (ลายกำพัวะ)

ผ้าพื้นเมืองสุรินทร์

ผ้านุ่งหนิง และชาย

ผ้านุ่งลายสมอ มีลักษณะเป็นตารางสี่เหลี่ยมเล็กๆ ประกอบด้วยสีดำ เหลืองทอง และสีเขียวขี้ม้า ส่วนมากคนสูงอายุจะนิยมนุ่ง และใช้ในชีวิตประจำวันเพราะ สีส้มมีความคงทนต่อการซักล้างได้ดี ผ้านุ่งลายนี้ จะมีการทอ โดยไม่มัดหมี่ เน้นสีจากแะ

ผ้าสมอ

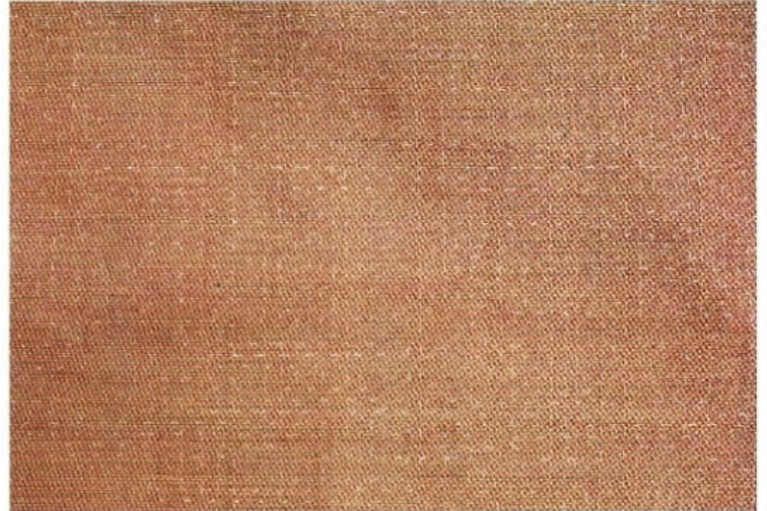
ผ้านุ่งลายสาคร เป็นผ้าที่มีลวดลายเป็น ตารางสี่เหลี่ยมขนาดประมาณ ๑/๒ x ๑/๒ นิ้ว ภายในกรอบตารางจะมีสี่เหลี่ยมเล็กๆ เรียงกัน มีหลายสี เช่น สีเขียว สีแดง สีนํ้าเงิน สีเหลืองทอง สีขาว การทอจะใช้ไหมสีและจำนวนเส้นเท่ากัน ออกแบบให้มีเส้นยืนและเส้นพุ่งขนานกันเป็นคู่ แต่ถ้าไม่เรียงเป็นคู่ก็จะกลายเป็นผ้าลายสาหร่าย

ผ้านุ่งลายอันลวยซิม มีลักษณะเป็นลาย ตามขวางบนพื้นสีต่างๆ สีที่นิยมจะขึ้นอยู่กับความ ชอบของผู้ทอ เช่น สีเหลืองทอง สีเขียว สีแดง และสีขาว บางผืนอาจใช้สีม่วงแทนสีขาว ทอสลับ กันไป ผ้านุ่งลายนี้ไหมเส้นพุ่งจะใช้ควบกันสองสี

ผ้าอันลวยซิม

ผ้าอัมปรม

ผ้านุ่งลายอัมปรม เป็นผ้าที่มีลวดลายตารางสีเหลี่ยม มีการมัดย้อมไหมให้เป็นจุดประสีขาวเด่นจากพื้นสีแดงในตารางสีเหลี่ยมเล็กๆ โดยมัดย้อมทั้ง ๒ ทาง คือ ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน

ผ้านุ่งลายไฮล เป็นผ้านุ่งมีลักษณะเป็นลายมัดหมี่ทางขวางสลับกับลายริ้วเฉียง

ผ้านุ่งลายสาหร่าย เป็นผ้านุ่งที่มีลักษณะเป็นตารางเล็กๆ แต่ไม่มีขีดเส้นคู่เหมือนลายสาคร เป็นการทอเส้นพุ่งเส้นยืนสลับกันทำให้เกิดลวดลาย

ผ้านุ่งระเบิก เป็นผ้านุ่งพื้นเมืองประเภทยกดอกลายตารางสีเหลี่ยมที่ใช้ไหมเส้นพุ่งและเส้นยืนสีเดียวกัน

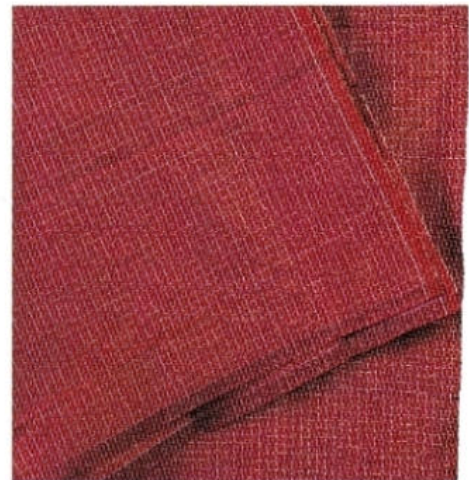
ผ้าสะไรย์หรือโสร่งหญิง เป็นผ้านุ่งผู้หญิงลายตารางสีเหลี่ยมบนพื้นไหมควบ

โสร่งผู้ชาย มีลักษณะเป็นลายตารางใหญ่สีแดงสลับสีเขียว มีริ้วตัดที่ตรงกลางตลอดผืน ทอด้วยการควบเส้นไหมสองสีเข้าด้วยกัน

ผ้ากะนิว มีลักษณะเป็นสีพื้นไม่มีลวดลาย การทอจะใช้ไหมสองสีมาควบกันแล้วนำไปทอเป็นผืน การนำไหมสองสีมาควบกันเรียกว่า “กะนิว” หรือ “ผ้าหางกระรอก”

ผ้าไฮล

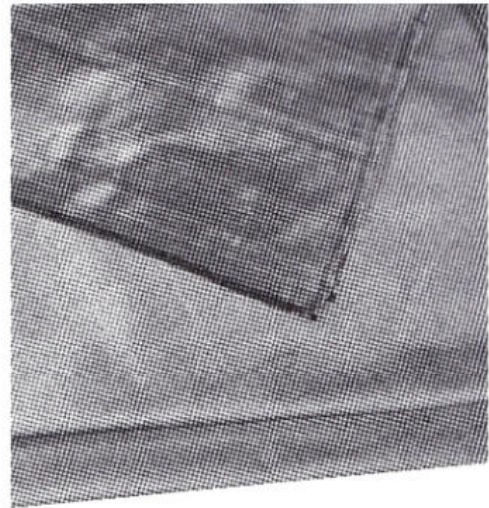

ผ้าสะไรย์หรือโสร่งหญิง

โสรั่งผู้ชาย

ผ้ากะนิว

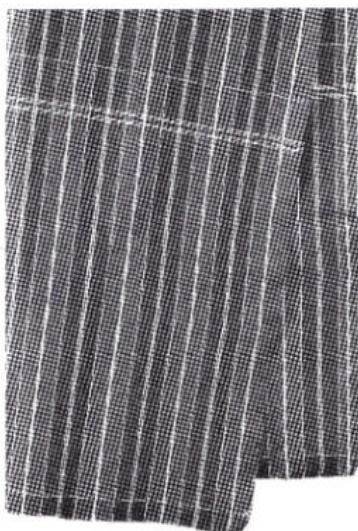
ลักษณะของผ้ากะนิวนี้ผิวสัมผัสจะมีความมันระยิบระยับ เมื่อนำไปส่องกับแดดจะแยกสีได้ชัด

ผ้าโฮลเปราะฮ์ หรือผ้าโฮรสำหรับผู้ชายนุ่งในพิธีสำคัญๆ เช่น งานบวช เป็นต้น ลักษณะของผ้าโฮลเปราะฮ์ จะทอเป็นลายมัดหมี่เหมือนหมี่โฮลของผู้หญิง เพียงแต่ไม่มีลายริ้วสลับการทอ ๑ ผืน จะต้องยาวประมาณ ๔ หลาหรือ ๓ ๑/๒ เมตร เพื่อใช้นุ่งเป็นผ้าโจงกระเบนได้

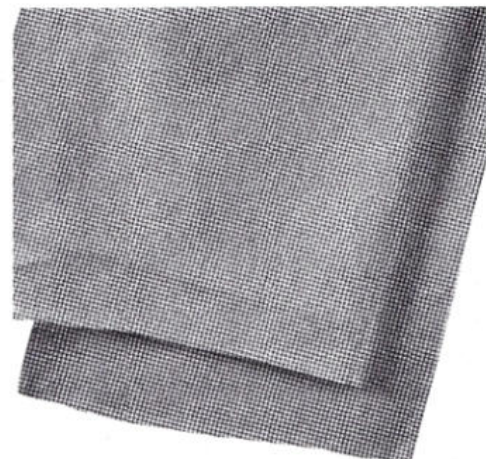
ผ้าสไบและผ้าขาวม้า

สไบผู้หญิง หรือเรียกว่า “ฉะนูดเล็ก” มีลักษณะเป็นผ้าพื้น นิยมสีขาว ใช้หม่มเป็นสไบทั้งชายหน้าหลัง การทอจะนูดเล็กจะนิยมทอยกดอก หรือยกเขา หรือตะกอก จะเป็น ๓ ตะกอก ๔ ตะกอก หรือ ๖ ตะกอกก็ได้ ลักษณะคล้ายผ้าเหยียบของกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว และคล้ายผ้าแก๊บของกลุ่มวัฒนธรรมญ

ผ้าขาวม้า มีลักษณะเป็นลายทางยาวและมีเชิงเรียกว่า เกี๊ยะเจีย ใช้สำหรับผู้ชายคาดเอวและพาดไหล่

ผ้าขาวม้า

สไบผู้หญิง

เชิงผ้าถุง

เชิงผ้าถุงของชาวไทยเขมรจะเป็นผ้ามัดหมี่ซึ่งทอบนฝีมเล็ก ๆ เรียกว่า ปะโบร การทอปะโบรสมัยก่อนจะมัดหมี่เป็นลายคล้ายลิ้นหรือตีนควาย ไว้ต่อกับเชิงผ้าถุง ต่อมาในระยะหลังในการทอผ้าถุงมัดหมี่ของชาวไทยเขมรจะทอเป็นผืนและมีลายเชิงผ้าถุงพร้อมกันไปเลย โดยไม่ต้องเอาเชิงผ้าถุงมาต่ออีกให้เสียเวลา รวมเรียกผ้าทั้งผืนว่า “โฮลปะโบร”

ผ้าพื้นเมืองสุรินทร์ทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าว มีทั้งผ้าไหมมัดหมี่ และผ้าไหมที่ไม่ได้มัดหมี่ เพียงแต่ใช้เส้นยืนและเส้นพุ่ง แล้วออกแบบลวดลาย เรียกว่า ลวดลายโครงสร้าง ซึ่งเป็นลวดลายที่เกิดจากการทอหรือเกิดจากความแตกต่างของวัสดุ หรือวิธีขัดเส้นด้าย หรือทั้งสองอย่างรวมกัน และอีกประเภทหนึ่งที่สำคัญคือ ทอยก โดยใช้ตะกอกและเขาเป็นจำนวนมากในการทอ

เครื่องมือทอผ้า

การทอผ้า มีเครื่องมือที่เป็นองค์ประกอบหลายอย่างในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการทอผ้า หมู่ชาวไทยเขมรสมัยก่อนจะเป็นผู้ทำเครื่องมือทอให้กับหญิงสาวที่ตนรัก มีการแกะสลักลวดลายไว้อย่างสวยงาม ถือเป็นของหมั้นก็ได้ และมอบเป็นมรดกแก่ลูกหลานต่อไป

ก๊ทอผ้า หรือชาวไทยเขมรเรียกว่า แก๊ยย มีลักษณะเป็นโครงไม้สี่เหลี่ยม สำหรับขึงเส้นด้ายยืนให้ตึง มีไม้ม้วนผ้า ไม้พาดสำหรับนั่งทอ คานสำหรับแขวนฝีม เขาทูกหรือตะกอก และคานเหยียบ กี่มีขนาด ๖ ถึง ๑๒ ตารางเมตร ตั้งอยู่ได้ถุนเรือน มีเสา ๔ เสา ฝังติดกับพื้นดินแบบถาวร มีโครงไม้ยึดทั้ง ๔ ด้านทั้งด้านบนและด้านล่าง

ฝีมหรือพื้นหวี ชาวไทยเขมรเรียกฝีมหรือพื้นหวีว่า ทะเม้ง ทำด้วยไม้ไผ่ที่เหลาเป็นซี่เล็กๆ ผูกติดกับไม้ยึดไว้ทั้งสองด้านมีกรอบไม้สวยงามเป็นกรอบนอกอีกชั้นหนึ่ง สอดไหมเส้นยืนลอดตามช่องของพื้นหวีเพื่อจัดเส้นไหมให้อยู่เป็นสัดส่วน และใช้กระทบไหมพุ่งที่สานขัดกันกับไหมยืนหรือเครือไหม ฝีมหนึ่งๆ จะมี ๓๕ - ๔๐ หลบ แต่ละหลบจะมีช่องพื้นหวี ในปัจจุบันนี้พื้นหวีจะทำด้วยเหล็กหรือทองเหลืองทั้งนี้เพื่อทนต่อการกระทบและทำให้ได้ผ้าเนื้อแน่น

กระสวย คือ เครื่องมือทอผ้าใช้บรรจุหลอดไหมสำหรับเป็นด้ายพุ่งสอดไปมาระหว่างช่องของเส้นยืน ทำด้วยไม้เนื้อแข็งขนาดยาวประมาณ ๒๕ - ๓๐ เซนติเมตร กว้าง ๒ - ๓.๕ เซนติเมตร ปลายทั้งสองข้างเรียว ช่วงกลางเจาะเป็นช่องสำหรับใส่หลอดด้าย และมีแกนเล็กๆ สอดอยู่ตรงกลางตามยาว สำหรับกรอด้วยเส้นยืน

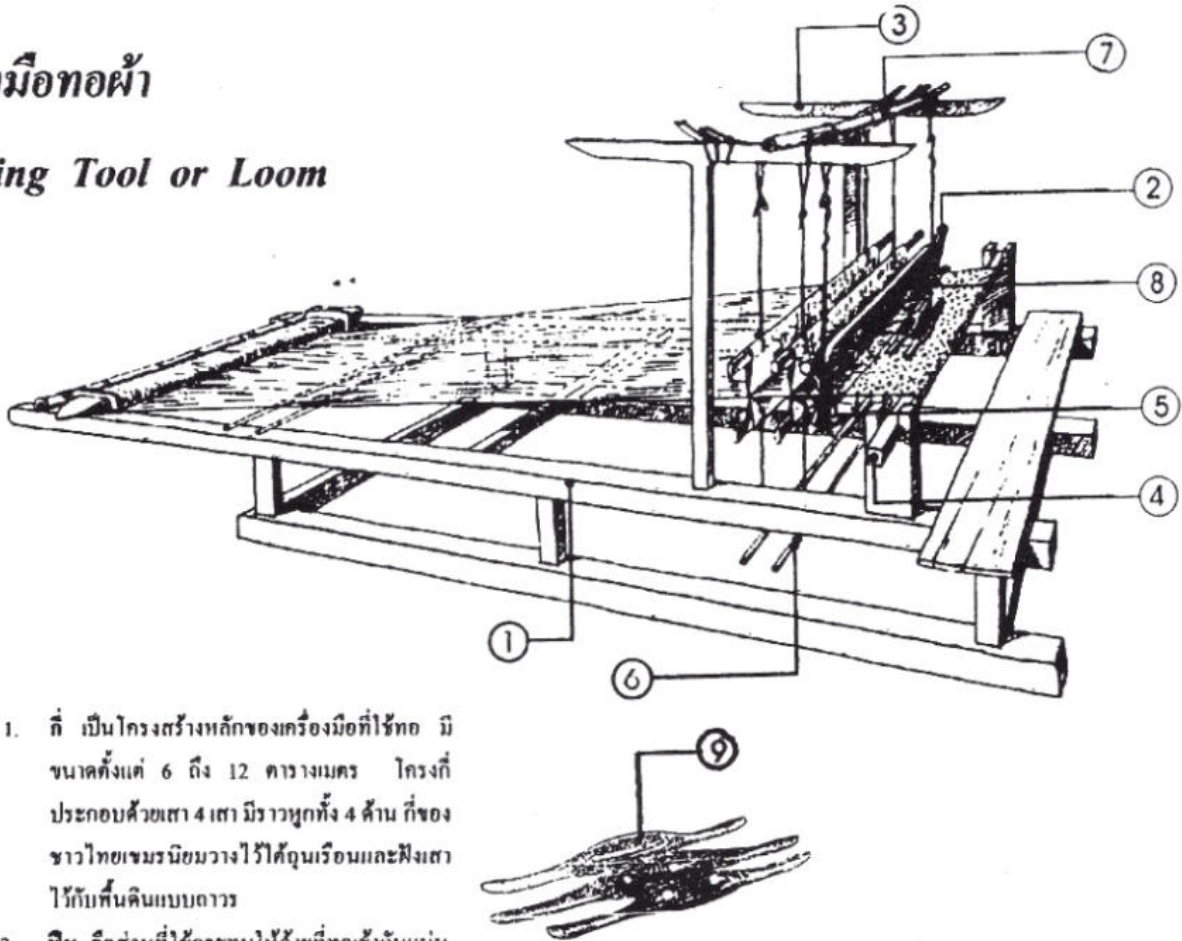
หลอดด้ายพุ่ง คือ เครื่องมือที่ใช้กรอด้วยสำหรับทอผ้า หลอดด้ายพุ่งนี้ทำด้วยลำต้นของไม้ล้มลุกชนิดหนึ่งมีลักษณะเครือเถาที่ชาวบ้านเรียกว่า ต้นไผ่ตัน จะเอาลำต้นที่แห้งมาตัดเป็นท่อนๆ ยาวประมาณ ๖ - ๗ เซนติเมตร ตรงกลางของลำต้นจะต้องเจาะให้ทะลุ เพื่อจะได้สอดไม้เล็กๆ ที่ทำเป็นแกนของหลอดด้ายพุ่งเพื่อให้ด้ายหมุนไปตามแรงพุ่งของกระสวย และจะต้องทำกระสวยไว้ให้ได้จำนวนมากพอกับด้ายพุ่ง

อีก คือ อุปกรณ์สำหรับกรอด้วยเส้นยืน มีฐานไม้เป็นท่อนซึ่งแกะสลักไว้อย่างสวยงาม เสาตั้งที่ปลายฐานข้างใดข้างหนึ่ง ต่อด้วยไม้ท่อนกลมเล็กจากหัวเสาให้ขนานกับฐาน

เครื่องมือทอผ้า

Weaving Tool or Loom

1. กี่ เป็นโครงสร้างหลักของเครื่องมือทอ มีขนาดตั้งแต่ 6 ถึง 12 ตารางเมตร โครงที่ประกอบด้วยเสา 4 เสา มีราวทอทั้ง 4 ด้าน ที่ของชาวไทยเขมรนิยมวางไว้ใต้ฐานเรือนและฝังเสาไว้กับพื้นดินแบบถาวร
2. ฟืม คือส่วนที่ใช้กระทบให้ด้ายที่ทอเข้ากันแน่น มีลักษณะเป็นแผ่นซึ่งรวมเอาไม้เล็กๆ ถักเข้ากันไว้เป็นช่องระหว่างช่องเหล่านี้ใช้สำหรับสอดด้ายขึ้นทั้งหมด
3. เขาชูก คือส่วนที่ใช้สอดด้ายเป็นเส้นขึ้น สำหรับแยกเส้นขึ้นออกเป็น 2 ส่วน เพื่อที่จะพุ่งกระสวยเข้าหากันได้สะดวก
4. ไม้แกนมันวนด้าย คือไม้ที่ใช้ม้วนด้ายที่ทอแล้ว ไม้แกนมันวนด้ายนี้จะกลายเป็นเกลียวเพื่อที่จะยึดด้ายที่ม้วนเก็บไว้ไม่ให้ลื่น
5. ฟัง เป็นไม้ที่ใช้สำหรับวัดความกว้างของผ้าให้พอดีกับฟืมเพื่อให้สะดวกในการทอ
6. ไม้เหยียบหรือคานเหยียบ คือไม้ 2 อัน ที่ผูกเชือกเชื่อมโยกกับเขาชูกหรือตะกอก เพื่อใช้สำหรับเหยียบดึงเขาชูกทั้ง 2 อัน ให้เส้นไหมขึ้นลงสลับกัน
7. คานแขวน เป็นไม้โยกอยู่กับคานของกี่ ใช้แขวนเชือกที่มาจากเขาชูกหรือตะกอก เพื่อให้เขาชูกหรือตะกอกตั้งอยู่ตลอดเวลา
8. กระสวย ไม้ที่เป็นรูปรีเวทตรงปลายทั้งสองด้าน กว้างตรงกลาง มีช่องสำหรับใส่หลอดด้าย ใช้สำหรับพุ่งหลอดไปมาในระหว่างช่วงการทอผ้า
9. หลอดด้ายพุ่ง คือหลอดไม้ไผ่ที่บรรจุด้ายจนเต็ม อยู่ภายในกระสวย ใช้เป็นด้ายพุ่ง

1. Kii, the wooden main frame of a weaving tool. Composing of 4 posts in the rectangular shape about 6-12 square meters, is used together with other attachments such as Fuem, Hook, Footed Beam, etc.. This weaving tool is generally set in the area under the floor-lifted house.
2. Fuem, wooden tool tighten the thread
3. Khao Hook, tool for insert spread
4. Wooden Core for rolling the weaving cloth
5. Phang, wooden stick to adjust the width
6. Footed-beam, to foot while weaving
7. Hanging beam, for hanging rope to adjust the stretchness
8. Kra-suay, hollow tapering-shaped wood stick to insert the thread spool
9. Thread Spool, wooden tube of thread

โน เป็นเครื่องมือสำหรับกรอด้ายพุ่ง และปั่นเกลียวไหม ใช้คู่กับอักษมอ

ผ้ง เป็นไม้ที่ใช้ซึ่งไ้ตามความกว้างของผ้าที่ทอเพื่อทำให้น้าผ้าตึงพอดีกับฟืม และเพื่อทำให้น้าผ้าตรงไม่คดไปคดมา ส่วนปลายทั้ง ๒ ของผ้งจะผูกเข็มหรือไม้เหลา ทำเป็นปลายแหลมเพื่อใช้ปักริมผ้าทั้ง ๒ ด้าน ชาวไทยเขมรเรียกว่า “จันเตีล” ส่วนปลายทั้งสอง เรียกว่า “แพล” ช่างทอจะมีความเชื่อว่า ถ้าคนอื่นที่มีไ้สายตระกูลเดียวกันมา ชะโงกดูการทอ ด้านข้างของทูกหรือจับกดไม้ม้วนผ้าที่เรียกว่า “ประซ้อม” จะผิดครู ทำให้น้าไหมขาดมากระหว่างทอ และอาจจะทำให้น้า “ผ้ง” หรือ “จันเตีล” หลุด ไม่สามารถซึ่งน้าผ้าให้ตึงได้

เครื่องเงินสุรินทร์

เครื่องประดับเงินจังหวัดสุรินทร์ที่เรียกว่า “ประเทียม” นั้น เป็นศิลปหัตถกรรม ที่หมายถึง ลูกทองหรือลูกเงินที่นำมาร้อยเป็นเครื่องประดับ ทั้งสร้อยคอ สร้อยข้อมือ เข็มขัด ต่างหู ฯลฯ เป็นงานศิลปหัตถกรรมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากชาวเขมรและ มีการสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน ที่บ้านโชค ตำบลเขวาสินรินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นหมู่บ้านแรกที่ทำเครื่องประดับเงินและได้มีการพัฒนามาเรื่อยๆ จนถึง ปัจจุบันซึ่งได้รับความนิยมสูงสุดและผลิตกันมากจนเป็นอาชีพ นิยมทำสร้อยคอ จาก “จาร” ซึ่งมีลักษณะเป็นหลอดเกิดจากการนำแผ่นเงินม้วนให้เป็นหลอด และสร้อยคอ สร้อยข้อมือ จาก “ประเทียม” ซึ่งมีลักษณะกลมและเหลี่ยมเม็ดเล็กๆ หลายขนาดมา เรียงร้อยสลับกัน เป็นเครื่องประดับแบบต่างๆ ส่วนตุ้มหูจะนิยมผลิตตุ้มหูที่เรียกว่า ตะเกา และกระจอน

เครื่องประดับเงินเมืองสุรินทร์มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ไม่มีใครทำได้ เหมือนที่เรียกว่า “ประเทียม” นี้ จะอัดครั้งข้างในทำให้ประเทียมแต่ละเม็ดใช้ปริมาณ เนื้อเงินน้อยได้เนื้อเงินบริสุทธิ์ เป็นการลดต้นทุน และทำให้การแกะสลักลวดลายง่าย และสวยงามกว่าเดิม ทำให้ความมั่งวาวของเนื้อเงินชัดเจน สวยงาม เมื่อนำไปรดน้ำแล้ว ทำให้ลวดลายจะเด่นชัดสวยงามยิ่งขึ้น

รูปสนง

ประเทียมซึ่งผลิตออกมาเป็นเม็ดมีชื่อเรียกไปตามรูปทรงเท่าที่รวบรวมชื่อของ ประเทียมได้ อาทิ ดบปาก มะเฟือง กลีบบัว เหลี่ยมเพชร รูปเงิน หกเหลี่ยม ตะโพน กรวย แมงดา กระบอก ไช้แถมมุ่ม น้ำเต้า เป็นต้น

ลวดลาย

เครื่องประดับเงินของจังหวัดสุรินทร์จะเน้นลวดลายเด่นชัดที่มีความอ่อนช้อย ความคมชัดของเส้น ความละเอียดอ่อน ความมีมิติ ความกลมเกลียวกับธรรมชาติ ได้แก่ ลายตาราง ลายกลีบบัว ลายดอกพิกุล ลายดอกจันทน์ ลายพระอาทิตย์ ลายดอกทานตะวัน เป็นต้น

เม็ดประเทียมแบบต่างๆ

เครื่องเงินสุรินทร์

ขั้นตอนการผลิตเครื่องประดับเงิน/ทอง

เครื่องประดับเงินของจังหวัดสุรินทร์นั้นมีการผลิตในลักษณะเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน มีเทคนิคเฉพาะตัว ขั้นตอนเริ่มต้นที่นำเงินมาหลอมละลายในเบ้าหลอม แล้วนำมาเทและรีดให้ได้แผ่นตามขนาดที่ต้องการ นำแผ่นที่รีดบางมาฉนวนให้กลมเป็นหลอดด้วยไม้ไผ่เชื่อมรอยต่อด้วยน้ำยาประสานและความร้อน นำหลอดเงินมาตีให้ได้รูปร่างเป็นลูกประเทียม โดยใช้คชเชวียและค้อนเผาไฟให้ร้อนเพื่อการอยู่ตัวด้วยการสอดเงิน ทองที่ฉนวนเข้ากับปลายคชเชวีย ใช้ค้อนตีขึ้นรูปประเทียม แล้วจึงใส่ขอบหรือมัดปากด้วยเส้นลวดทำจากเงินขดเป็นวงที่ปลายทั้งสองของลูกประเทียมเชื่อมด้วยน้ำยาประสานและความร้อน นำลูกประเทียมที่ใส่ขอบเรียบร้อยแล้วไปขัดให้ออกสีขาว ด้วยน้ำผสมสารละลายสารส้ม และเกลือ ประมาณ ๑๕ นาที อดูรูลูกประเทียมด้วยชันเพื่อให้มีรูปทรงอยู่ตัว จากนั้นนำไปสลักลาย เจาะรูตรงกลางเพื่อร้อย จากนั้นขัดให้ขาวและทำการชุบเคลือบด้วยไฟฟ้า

การรมดำ

หลังจากเสร็จสิ้นขั้นตอนการผลิตต่างๆ จนกระทั่งได้เม็ดประเทียมที่สวยงามออกมาแล้วก็จะนำไปรมดำด้วยการใช้สารเคมี เพื่อให้ลวดลายบนเม็ดประเทียมนั้นเด่นชัดขึ้นกว่าเดิม นับเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการผลิต จากนั้นก็เป็นการเรียงร้อยเม็ดประเทียมให้เป็นเครื่องประดับที่สวยงามต่อไป

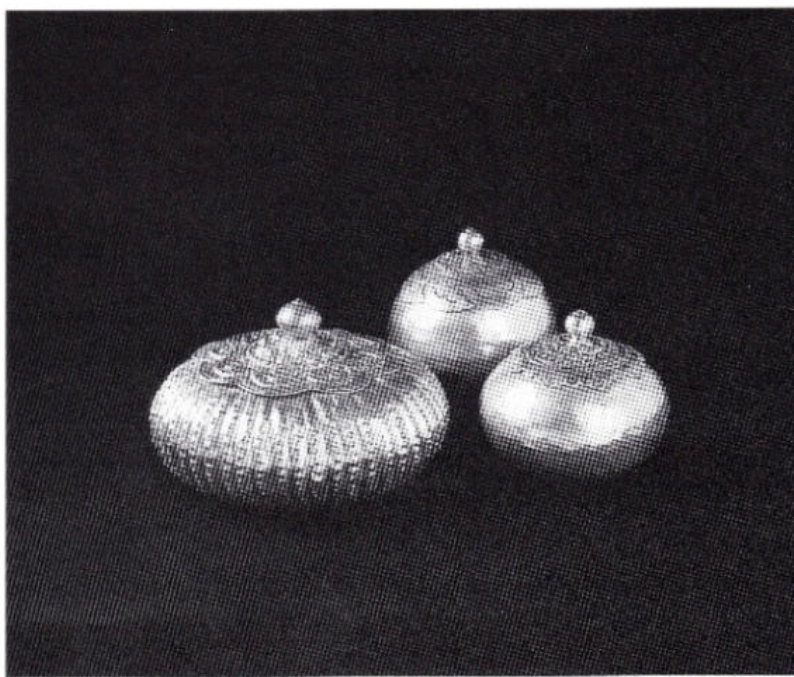
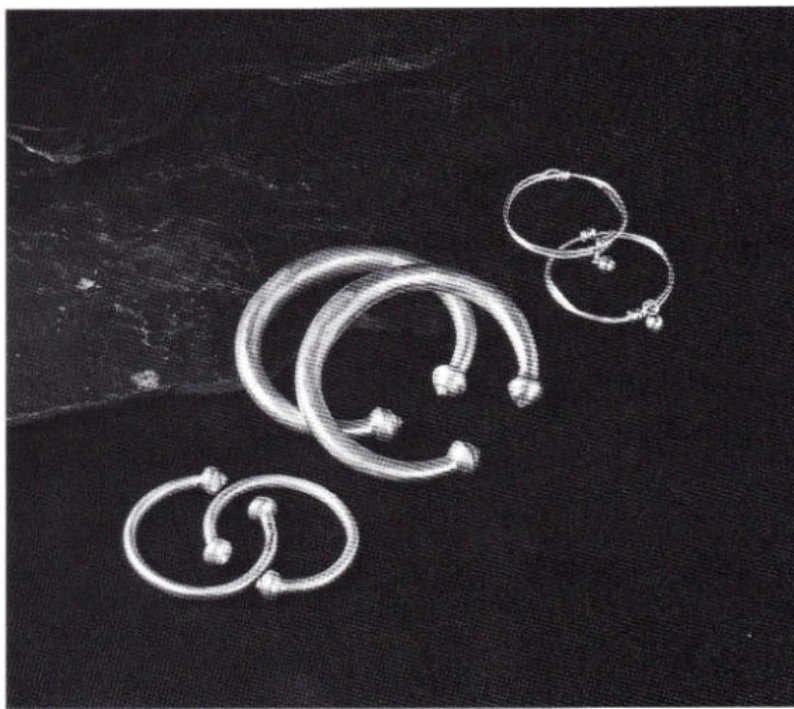
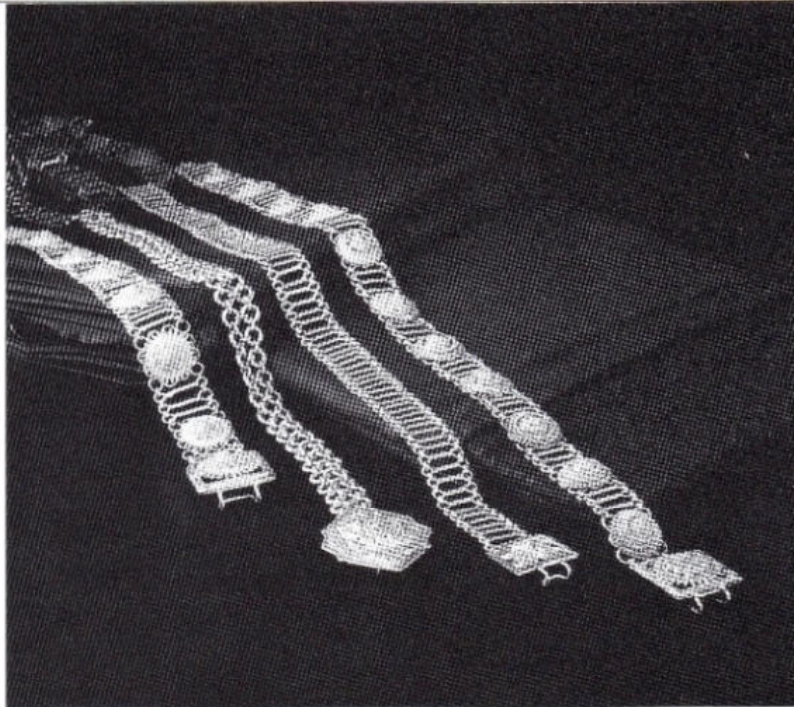

การหลอมเงินในเบ้าก่อนเทลงพิมพ์

การขึ้นรูป แกะลาย

ผลิตภัณฑ์จากเครื่องเงินสุรินทร์

ศิลปะการแสดงพื้นบ้านสุรินทร์

สุรินทร์เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีวัฒนธรรมที่ค่อนข้างแตกต่างจากจังหวัดอื่นในภาคอีสาน ทั้งนี้เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีอาณาเขตติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา ทำให้เกิดการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ส่งผลให้จังหวัดสุรินทร์มีศิลปะการดนตรีเป็นเอกลักษณ์ของตนเองที่น่าสนใจ

ศิลปะการแสดงเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ซึ่งมนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์สร้างสรรค์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นด้วยความงดงามตามอุดมคติ บางครั้งเพื่อความสนุกสนานรื่นเริง บางครั้งเพื่อตอบสนองความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสุรินทร์ก็เช่นเดียวกัน ได้มีการสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงของตนเองที่มีเอกลักษณ์ โดยเฉพาะเพลงพื้นบ้าน ดนตรีและการละเล่น ของกลุ่มคนที่พูดภาษาเขมรจะมีความโดดเด่นที่สุด ส่วนกลุ่มคนที่พูดภาษาลาวมีศิลปะการแสดงที่คล้ายกับชาวอีสานทั่วไป ในขณะที่กลุ่มคนที่พูดภาษากูยมีศิลปะการแสดงที่เป็นพิธีกรรม และการปฏิบัติเกี่ยวกับการคล้องช้างเท่านั้น จึงอาจถือได้ว่าศิลปะการแสดงพื้นบ้านสุรินทร์ ก็คือ เพลง ดนตรี และการละเล่นพื้นบ้านของกลุ่มคนที่พูดภาษาเขมรนั่นเอง ได้แก่

นาฏศิลป์หรือศิลปะการร่ายรำ

นาฏศิลป์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมากที่สุดของจังหวัดสุรินทร์ได้แก่ศิลปะการร่ายรำ ได้แก่ เรือมอันเร หรือรูดอันเร (รำสาก) เรือม เรือมจะกรับ (รำกรับ) เรือมกระโน้นดิงตอง (รำตักแต่นดาข้าว) และเรือมอายัย

เรือมอันเร (รำสาก)

เรือมอันเร หรือ รูดอันเร แปลว่า “รำสาก” หรือ “เต้นสาก” เป็นการละเล่นของชาวไทยเขมรในแถบจังหวัดสุรินทร์ในสมัยก่อนที่เล่นกันในเดือนห้า (แคเจด) หลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ซึ่งจะเล่นในวันหยุดสงกรานต์ (งัยตอม) หลังจากก่อเจดีย์ทรายตามวัดใกล้บ้าน ทำบุญตักบาตร แล้วก็จะมีการละเล่นพื้นบ้าน ที่เรียกว่า “เรือมอันเร” หรือ “รูดอันเร” เพื่อความสนุกสนานครื้นเครงและผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อย

จากการละเล่นเพื่อสนุกสนานและผ่อนคลายในวันว่าง ก็มีการพัฒนาให้เป็นรูปแบบทั้งด้านท่ารำ การแต่งกาย ตลอดจนเพลงที่ใช้ประกอบ มีการปรับปรุงการรำให้อ่อนช้อยสวยงามขึ้นเรื่อยๆ และฝึกซ้อมให้กับข้าราชการและประชาชนเพื่อแสดงต้อนรับแขกที่มาเยือน และได้มีโอกาสแสดงในงานรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ต่อจากนั้น นางผ่องศรี ทองหล่อ นางแก่นจันทร์ นามวัฒน์และนางสุจินต์ ทองหล่อ เป็นผู้ฝึกซ้อมเรือมอันเรแสดงในงานช้างจังหวัดสุรินทร์เป็นประจำทุกปี

ผู้แสดงเรือมอันเร นี้ ไม่จำกัดจำนวน แต่เดิมฝ่ายหญิงจะรำรอบสากที่กระทบกัน ฝ่ายชายที่ยืนดูรอบๆ ถ้าใครอยากจะรำคู่กับใครก็จะเข้าไปโค้งและหากคู่ไหนรำเก่งมีความแม่นยำในจังหวะก็จะรำเข้าสากในช่วงที่สากแยกออกจากกันและรีบชักเท้าออก

การแสดงเรือบมอันเรในงานแสดงช้าง
จังหวัดสุรินทร์ ปีแรกที่สนามบินอำเภอท่าตูม
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

เมื่อสากกระทบกัน จำนวนผู้รำจะมากขึ้นขึ้นอยู่กับสถานที่และโอกาสที่แสดง ทั้งนี้
อาจจะแค่ ๒ - ๓ คู่ หรืออาจเป็น ๑๐ - ๒๐ คู่ หรืออาจเป็นร้อยคนก็ได้

การแต่งกายเรือบมอันเรเดิมไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์อะไรมาก ผู้หญิงจะนุ่งผ้าไหม
โฮล (ซั่มปิวลโฮล) ต่อประโบล (เชิงผ้านุ่ง) ส่วนผู้ชายก็นุ่งโจรง ต่อมาพัฒนาให้เป็น
แบบเดียวกันคือ ฝ่ายหญิงสวมเสื้อแขนกระบอก นุ่งผ้าถุงไหมผ้าไหมโฮล (ซั่มปิวลโฮล)
หมอลับเฉียงพาดไหล่ ไปมัดรวมด้านข้าง ดอกไม้ทัดหู และใส่สร้อยยาวหรือสายสังวาล
สวมตุ้มหู สร้อยคอ เป็นต้น ส่วนฝ่ายชายจะสวมเสื้อคอกลมแขนสั้น นุ่งโจรงกระเบนเป็น
ผ้าไหมพื้นเมืองที่เรียกว่า ผ้ากะเนียว หรือผ้าหางกระรอก มีผ้าขาวม้าไหมมาคาดเอว และ
พาดบ่า แล้วทิ้งชายผ้าไปข้างหลังทั้งสองชาย

การฟ้อนรำแต่เดิมมีเพียง ๓ จังหวะ คือ จังหวะปี่ จังหวะมูย และมอลบโดง ต่อมาจึงได้
มีการพัฒนาท่ารำ และจังหวะดนตรีประกอบการรำเพิ่มขึ้น ปัจจุบันมีทั้งหมด ๗ ท่า คือ
ท่าเดินออก ท่าไหว้ครู ท่ากัจปกา ท่าจิงมูย ท่ามอลบโดง ท่าจิงปี่ และท่าพลิกเพลงต่างๆ
เครื่องดนตรีที่บรรเลงประกอบการเรือบมอันเร ได้แก่ ขอ กลองโทน ฉิ่ง ฉาบ และกรับ อุปกรณ์
สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ สาก หรือไม้แก่นยาวประมาณ ๖ ศอก ๑ คู่ ไม้เนื้อแข็งใช้รองสาก
ยาวประมาณ ๘๐ เซนติเมตร ๑ คู่

เรือบมอ้ายย

เรือบมอ้ายย เป็นการละเล่นพื้นบ้านสุรินทร์อีกอย่างหนึ่ง คือ การร้องรำได้ตอบ
กลอนเกี้ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาว มีมานานแล้วนิยมเล่นในงานเทศกาลรื่นเริงต่างๆ
ไม่มีแบบแผนการเล่นตายตัว เพียงแต่ผู้รำต้องขับร้องและฟ้อนรำให้เข้ากับจังหวะดนตรี

เริ่มกะโน้ปติงต๊อง

เริ่มจากผู้รำจะชาย - หญิง จะพ้อนรำทให้คู่
พร้อมกัน จากนั้นสลับกันออกมาได้กลอนระหว่าง
ชาย - หญิง เป็นคู่ๆ และมีลูกคู่ร้องรับ เมื่อ
ร้องจบแต่ละวรรค ดนตรีบรรเลงรับผู้แสดงจะ
รำเกี่ยวกับ และจะแสดงอย่างนี้จนครบทุกคู่
จากนั้นจะมีทลาคือเป็นการแสดงได้จบลงแล้ว

การแต่งกายของผู้รำหญิงจะนุ่งผ้าไหม
พื้นบ้าน สวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสไบเฉียงรวบ
ปลายไว้ด้านข้าง ทัดดอกไม้ ใส่เครื่องประดับเงิน
ชายนุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อคอกลมแขนสั้น ใช้
ผ้าขาวม้าไหมคาดเอว เครื่องดนตรีประกอบด้วย
กลอง ปี่อ้อ ซอด้วง ฉิ่ง ฉาบ กรับ บรรเลงเพลงที่มีจังหวะเร้าใจ สนุกสนาน

เริ่มกะโน้ปติงต๊อง

กะโน้ปติงต๊อง หมายถึง ตักแตนตำข้าว การเริ่มกะโน้ปติงต๊องเป็นการละเล่น
ที่เลียนแบบลีลาท่าทางการเคลื่อนไหวของตักแตนตำข้าว ในจังหวะเพลงที่สนุกสนาน
เร้าใจ เป็นการแสดงที่นิยมทั่วไปทั้งในแถบอีสานใต้และแถบจังหวัดใกล้เคียง

การเล่นกะโน้ปติงต๊อง เริ่มต้นเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๙๐ โดยนายเต็น
ตระการดี ได้เดินทางเข้าไปซื้อปลาเหาะ (ปลาร้า) ในประเทศกัมพูชา พร้อมพรรคพวก
๓ - ๔ คน ระหว่างเดินทางกลับ นายเต็นได้มองเห็นตักแตนตำข้าวกำลังเกี่ยวกันและ
ผสมพันธุ์กันอยู่ เกิดความประทับใจในลีลาท่าทางของตักแตนคู่นั้น จึงได้ร้องเพลง
กะโน้ปติงต๊อง ซึ่งมีเนื้อความดังนี้

“โอกะโน้ปติงต๊อง

กระมอมแดลมองซัลญู

แปลความว่า

“โอเจ้าตักแตน

สาวที่พี่รัก

ซีเซลออังกัญ

เลเตริตวานแต่ตองกี”

เกาะกินใบชี้เหล็ก

ต้องกลายเป็นของคนอื่นไป”

เมื่อนายเต็นเดินทางกลับถึงบ้าน จึงคิดทำทางนำมาเต้นคู่กับนายเหือน ตรง
ศูนย์ดี ห้วยน้ำคณะกันตรึมหมู่บ้านรำเบอะ และนำไปแสดงในหมู่บ้านต่างๆ แถบตำบลไหล
อำเภอปราสาท คนดูชอบเพราะจังหวะลีลาการเต้นสนุกสนาน และได้มีคนนำมาพัฒนาทำรำ
แต่งกายด้วยชุดสีเขียว มีปีก หาง เหมือนตักแตนตัวผู้และตัวเมีย ผู้แสดงจะเดินตาม
จังหวะดนตรีและพยายามทำท่าทางให้เหมือนตักแตนตำข้าวมากที่สุด เครื่องดนตรี
ที่บรรเลงประกอบการละเล่น คือ กลองโทน (สก็วล) ปี่โน (ปี่ซลัย) ซออู๋ ตะโพน ฉิ่ง กรับ
การร้องเพลงประกอบอาจจะมีการร้องโดยเฉพาะหรือผู้รำร้องเองก็ได้

กะโน้บติงต๊อง เคยนำไปแสดงหน้าพระที่นั่งตำหนักภูพานราชนิเวศน์ โดยมี การเพิ่มท่วงเพลงกะโน้บติงต๊องภาษาไทยเข้าไปทำให้ผู้เข้าชมทราบเรื่องราวมากขึ้นโดย นายวิลาศ อินแปลงเป็นผู้แต่งเพลงประกอบในการแสดงครั้งนั้น หลังจากนั้นแสดงในงาน ชุมชุมลูกเสือแห่งชาติที่สนามศุภชลาศัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๔ จากนั้นมีผู้นำกะโน้บ ต๊องไปแสดงในงานต่างๆ หลายแห่ง และแสดงทางสถานีโทรทัศน์ ช่อง ๕ ช่อง ๗ และ ยังนำไปแสดงในต่างประเทศเพื่อเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมหลายครั้ง จนเป็นที่ยอมรับ และรู้จักกันแพร่หลาย

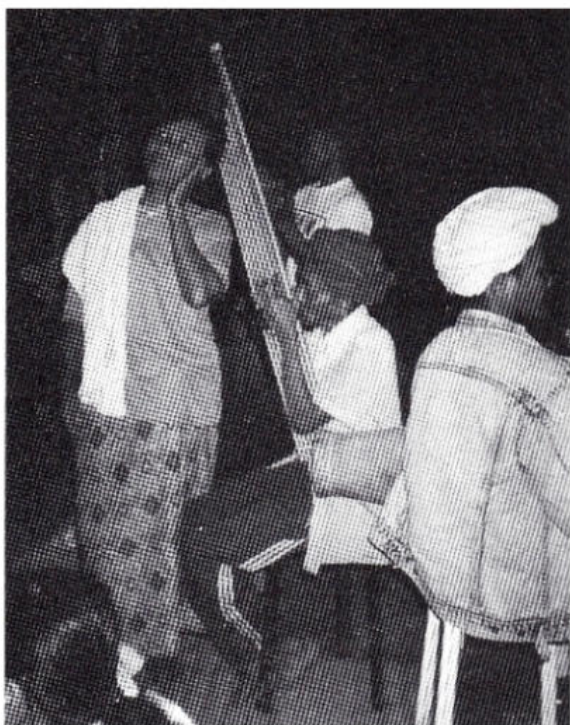
สังคีตศิลป์

สังคีตศิลป์ ได้แก่ เจริญ หรือ จำเจริญ คือ การขับหรือออกเสียงเป็นทำนอง แบบการอ่านทำนองเสนาะโดยใช้กลอนสวดคล้ายกับการขับเสภาของภาคกลาง การเจริญ มีอยู่ด้วยกันหลายประเภท ขึ้นอยู่กับดนตรีหลักที่บรรเลงประกอบ เช่น “เจริญจรวง” เป็นการเจริญประกอบเสียงปี่ “เจริญตรัว” เป็นการเจริญประกอบเสียงซอ “เจริญเบริน” เป็นการเจริญประกอบเสียงแคน “เจริญนอกรว” เป็นการเจริญโดยใช้เสียงปรบมือประกอบ “เจริญกันตรึม” เป็นการเจริญประกอบเสียงกลอง เป็นต้น

เจริญเบริน

เจริญเบริน เป็นการขับร้องหรือการออกเสียงเป็นทำนองเสนาะโดยใช้กลอนสวด เรื่องราวหรือเป็นนิทานชาดก มีแคนเป็นดนตรีบรรเลงประกอบเพียงอย่างเดียว โดย ดัดแปลงมาจากบทร้องเก่าแก่ของเขมรที่เรียกว่า “กัญตือบไก” ซึ่งเป็นคำกลอนร้อง ได้ตอบระหว่างชายหญิง ไม่มีดนตรีแต่ใช้การตบมือให้จังหวะ

เจริญเบริน เป็นเพลงพื้นบ้านของชาวสุรินทร์ที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ และ ถือเป็นเพลงพื้นบ้าน ที่ชาวไทยเขมร นิยมเล่นกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ จนถึงปัจจุบัน การเล่นเจริญเบริน เล่นได้ทุกโอกาส ทั้งงานมงคล และ งานอวมงคล ตลอดจนงานรื่นเริง สนุกสนาน ในเทศกาลต่างๆ ชาวบ้าน จะพากันหลังไหลไปฟังเจริญ โดยเฉพาะเจริญเบริน แม่ทองพลอน ซึ่งมีคนไปฟังอย่างล้นหลา แต่ที่ นิยมหาไปเล่นมากที่สุด คือ งานศพ

เจริญเบริน

วงกันตรึม

เจรียงนอกรแก้ว

เจรียงนอกรแก้ว เป็นการเล่นกลอนโต้ตอบระหว่างชาย - หญิง แต่ละฝ่ายจะมีพ่อเพลง แม่เพลงร้องนำ มีลูกคู่ร้องตาม ให้เสียงปรบมือให้จังหวะ จากนั้นจึงเป็นการร้องโต้ตอบกันเป็นคู่ๆ โดยผู้เล่นหญิงนั่งผ้าไหมพื้นเมือง สวมเสื้อแขนยาวหรือสั้นก็ได้ มีสไบคล้องไหล่ทั้งชายมาด้านหน้า ชายนั่งโสร่งไหม สวมเสื้อแขนยาวหรือสั้นก็ได้ มีผ้าขาวม้าคาดเอว

เจรียงขันตั่ว

เจรียง - ขันตั่ว แปลว่า ร้อง - ตกเบ็ด เป็นการร้องเล่นในงานเทศกาลต่างๆ หรืองานบวชนาคและที่แพร่หลายกันมากคือ งานเซ่นโดนตาและงานแคแสด ในช่วงวันฉลองซึ่งส่วนมากจะจัดเป็นงานวัดหนุ่มๆ ที่มาร่วมงานจะมารวมกันเป็นกลุ่มๆ และหาคนเบ็ดมา ๑ อัน เขี้ยวที่ปลาคันเบ็ดนั้น ใช้ขนม ข้าวต้มมัด ผลไม้ผูก เป็นพวง วิธีการตกเบ็ดนั้นที่ได้มีกลุ่มหญิงสาวนั่งรวมกันอยู่ กลุ่มหนุ่มๆ จะพากันร้องรำทำเพลงแล้วก็หย่อนเบ็ดให้เหยื่อไปลอยอยู่ตรงหน้าสาวคนนี้บางคนโน้นบ้าง ผู้ที่ถือคันเบ็ดจะเป็นผู้ร้องเพลง (เจรียง) เอง หากสาวผู้นั้นรับเหยื่อไปแสดงว่าพอใจหลังจากเสร็จงานแล้วฝ่ายหนุ่มจะส่งผู้ใหญ่ไปสู่ขอหรือทาบตามต่อไป

ดุริยางคศิลป์

ดุริยางคศิลป์ คือ ศิลปะการแสดงดนตรี ได้แก่ กันตรึม และมโหรีพื้นบ้าน บรรเลงงานมงคลทั่วไป ส่วนดุ่มโหม่งหรือดนตรีดึกดำบรรพ์ จะบรรเลงเฉพาะในงานศพเท่านั้น

กันตรึม

กันตรึมเป็นเพลงพื้นบ้านนิยมกันมากแถบจังหวัดสุรินทร์มีเนื้อร้องเป็นภาษาเขมร กันตรึมถือเป็นแม่บทของเพลงพื้นบ้านและการละเล่นพื้นบ้านอื่นๆ ของจังหวัดสุรินทร์

ประวัติการเล่นกันตรึมไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัดว่ามีมาตั้งแต่เมื่อไร ลักษณะของเพลงกันตรึมเป็นเพลงปฎิภาณยค์คล้ายๆ กับเพลงข่อย เพลงเรือ หรือลำตัดทางภาคกลางในปัจจุบันจะแตกต่างที่เนื้อร้องกันตรึมเป็นภาษาเขมร

มีดนตรีหลัก คือ กลองและซอเหมือนกับของเขมร วงดนตรีกันตรึมมีบทบาทต่อชีวิตประจำวันของชาวสุรินทร์มาแต่ดั้งเดิมไม่ว่าจะเป็นงานพิธีแบบใด เช่น งานแต่งงานจะต้องมีวงกันตรึมเล่นกล่อมหอนจนถือเป็นประเพณี งานศพ งานพิธีกรรมต่างๆ หรือใช้บรรเลงในพิธีเช่นสรงนุชา ทรงเจ้าเข้าผี ในงานต่างๆ ของกลุ่มชาวไทยเขมรส่วนมากจะใช้วงกันตรึมบรรเลงยืนพื้นในงาน ปัจจุบัน

กันตรึมใช้เป็นการละเล่นเพื่อความบันเทิงโดยทั่วไป มีการสืบทอดตามแบบการละเล่นพื้นบ้าน คือ เมื่อกันตรึมคณะเดิมในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งหมดสมัยลงด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เช่น ผู้เล่นชรภาพ หรือโยกย้ายถิ่นที่อยู่ก็จะมีผู้รับทอดต่อไปแทน (สงบ บุญคล้าย. ๒๕๒๒ : ๙๐)

การเล่นกันตรึมจะมีผู้ร้องทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย ๖ - ๘ คน ผู้ร้องเป็นชาย - หญิง อาจจะมี ๑ - ๒ คู่ หรือชาย ๑ คน หญิง ๒ - ๓ คน แต่โดยทั่วไปนิยมให้มีชาย ๒ คน หญิง ๒ คน ผู้รำก็คือผู้ร้องขณะร้องก็รำไปด้วย การรำไม่มีแบบแผนที่แน่นอน คงรำให้เข้ากับจังหวะดนตรีเท่านั้น และคิดถึงความสะดวกของท่ารำตามใจชอบ ปัจจุบันคณะกันตรึมบางคณะที่ยังเล่นอยู่มีแบบการรำไม่แน่นอน เนื่องจากกันตรึมไม่เน้นทางด้านการรำ แต่เน้นที่ความไพเราะของเสียงร้อง ความสนุกสนานของทำนองเพลงกันตรึมที่หลากหลาย

การเล่นกันตรึมจะเล่นในโอกาสต่างๆ ทั้งในโอกาสเฉลิมฉลอง และในงานมงคล งานอวมงคล เช่น งานแต่งงาน งานโกนจุก งานบวชนาค เทศกาลปีใหม่ สงกรานต์ ลอยกระทง ฯลฯ นอกจากนี้ยังใช้เล่นในพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อทางไสยศาสตร์ด้วย

การแต่งกายทั้งของนักดนตรี และนักร้องชายหญิง ไม่มีแบบแผน กฎเกณฑ์ จะแต่งกายตามความสะดวกสบาย ทนสมัยและถูกใจผู้ชม เช่น หญิงนุ่งผ้าถุงไหมพื้นเมือง เสื้อแขนกระบอก ห่มผ้าสไบเฉียง ชายนุ่งโจงกระเบน เสื้อคอกลมแขนสั้น ผ้าไหมคาดเอว และมีผ้าไหมพาดไหล่ทั้งสองข้าง โดยชายผ้าจะห้อยอยู่ทางด้านหลังทั้ง ๒ ชาย

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการเล่นกันตรึม ประกอบด้วย กลองกันตรึม (สก็วล) ๒ ลูก ซอ (ตรัว) ๑ คัน ปี่อ้อ ๑ เล้า จิ่ง กรับ และฉาบอย่างละ ๑ คู่ แต่ถ้ามีเครื่องดนตรีไม่ครบก็อาจจะอนุโลมใช้เครื่องดนตรีเพียง ๔ อย่าง คือ กลองกันตรึม ๑ ลูก ซอ ๑ คัน จิ่ง ฉาบอย่างละ ๑ คู่ ในปัจจุบันกันตรึมบางคณะได้นำเอาเครื่องดนตรีสากลมาใช้ในการคณะกันตรึม เช่น กลองชุด กีตาร์ และไวโอลิน เพื่อปรับให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงและเปลี่ยนไปตามความนิยมของผู้ดู

บทเพลงกันตรึมไม่นิยมร้องเป็นเรื่องราว มักคิดคำกลอนให้เหมาะกับงานที่เล่นหรือใช้บรรเลงแก่ๆ ที่จำกันมา บทเพลงและทำนองเพลงกันตรึมมีหลายทำนอง หลายจังหวะมีประมาณ ๒๒๘ ทำนองเพลง ซึ่งมีมากจนบางทำนองเพลงไม่มีใครสามารถจำได้

เครื่องดนตรีที่ใช้
บรรเลงในวงกันตรึม

วงมโหรีพื้นบ้านสุรินทร์

เพราะไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพียงแต่อาศัยการจดจำต่อๆ กันมาเท่านั้น แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท

๑. บทเพลงชั้นสูง หรือเพลงครุ เป็นบทที่ถือว่ามีความไพเราะ สูงศักดิ์ ทำนองเพลงโหยหวน แสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ เช่น เพลงสวายจุมเวิ๊ด รำเปื่อยจองได มโหรี เพลงแซรียสะเดิง ฯลฯ

๒. บทเพลงสำหรับขบวนแห่ มีทำนองสง่า ครึกครื้นสนุกสนาน มีการฟ้อนรำ ประกอบการขับร้อง มีหลายทำนอง เช่น รำพาย ชมโปง ตรีอบตุ้ม เกาะเบอรรแมง ฯลฯ

๓. บทเพลงเบ็ดเตล็ดต่างๆ เป็นบทเพลงที่ทำนองรวดเร็ว เร่งเร้าให้ได้รับความสนุกสนาน ใช้เป็นบทขับร้องในโอกาสต่างๆ ไป เช่น เกี้ยวพาราสี สั่งสอน สุขวัญ รำพึงรำพัน ฯลฯ ทำนองมีหลายทำนอง เช่น อมตูก กัจปากชาปาตาน กันเตรยโมเวญตุตติก กะโน้ปติงตืออง มลบโดง ฯลฯ

๔. เพลงประยุกต์ เป็นบทเพลงที่ใช้ทำนองเพลงลูกทุ่งประยุกต์เป็นทำนองเพลงกันตรึม ดิสโก้กันตรึม สัญญาประยุกต์ เตี้ยแซมประยุกต์ ฯลฯ

ปัจจุบันมีการคิดค้นทำรำเพื่อแสดงประกอบการบรรเลงของวงกันตรึม เรียกว่า
“เรื่อกันตรึม” (รำกันตรึม) ใช้แสดงในงานมงคลทั่วไป

วงมโหรีพื้นบ้านสุรินทร์

วงมโหรีปี่พาทย์ในจังหวัดสุรินทร์นิยมแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยที่รัฐบาลกลางได้
ส่งข้าหลวง และข้าราชการจากส่วนกลางมาปกครองภาคอีสานในสมัยรัชกาลที่ ๕ และ
การเล่นมโหรีก็ได้แพร่หลายสู่ชาวบ้านในเวลาต่อมา

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบในการเล่นมโหรี ประกอบด้วยชกกลาง ซอด้วง ปี่ใน
(ซลัย) กลองสองหน้า ฉิ่ง ฉาบ จะเห็นว่ามีเครื่องดนตรีประเภทเครื่องสายและประเภท
ปี่พาทย์บางชิ้นมาประสมกัน โดยมีชกกลางเป็นเครื่องดนตรีหลักของวงมโหรี ใช้บรรเลง
ในงานต่างๆ เพลงที่ใช้ประกอบในวงมโหรี มีทั้งเพลงขับร้อง เนื้อร้องจะเป็นภาษาเขมร เป็น
บทร้องที่ถ่ายทอดกันมาแต่ดั้งเดิม บางครั้งจะทำการดัดกลอนสดๆ ให้เข้ากับทำนองเพลง
เรียกว่า การเจี๊ยง (ร้อง) ได้แก่ เพลงอาเล เพลงกแอคคเมา หรือกาดำ เพลงของซาร หรือ
บทเพลงแห่งความรัก เป็นต้น ในการร้องหรือเจี๊ยงเพลงนี้จะมีการเรื่อก (รำ) เกี่ยวกัน
ระหว่างชายหญิง เพราะบทร้องเพลงของซารจะเป็นบทร้องโต้ตอบระหว่างชาย - หญิง
นอกจากนี้ยังมีเพลงบรรเลง เช่น เพลงโหมโรง เพื่อเป็นการไหว้ครูหรือระลึกถึงครูบา
อาจารย์การโหมโรงเพื่อเตรียมตัวในการบรรเลงเพลงต่อไป เพลงหน้าพาทย์ หรือเพลง
“ประพาทย์” ใช้บรรเลงในพิธีมงคลต่างๆ ทั้งด้านเกี่ยวกับศาสนา หรือในพิธีเชิญครู อาจารย์
ให้มาร่วมในพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ ลักษณะของเพลงหน้าพาทย์จะมีทำนองและจังหวะกำหนด
เป็นแบบแผน เพลงประเภทนี้โดยทั่วไปไม่มีบทร้อง จะใช้บรรเลงแต่ทำนองดนตรีอย่างเดียว

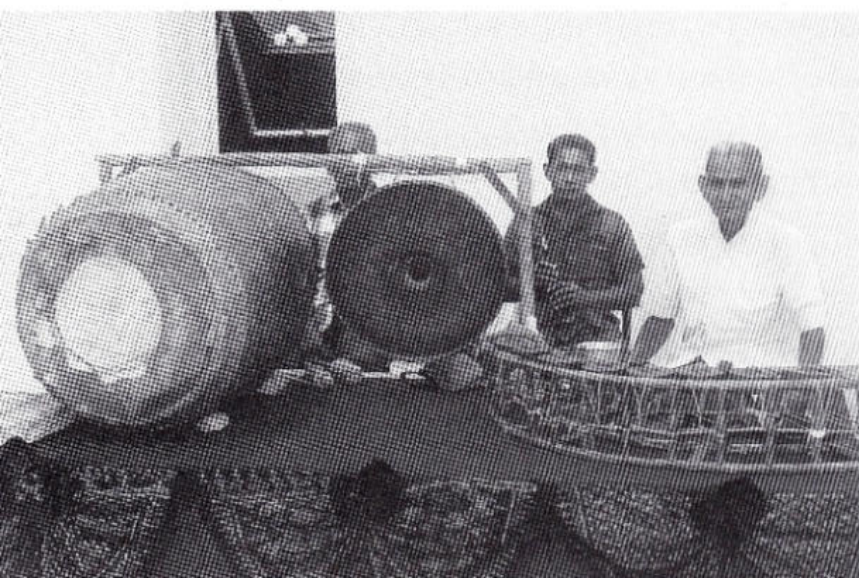
วงดนตรีพื้นบ้านดึกดำบรรพ์ (วงดนตรีดุ่มโง)

วงดนตรีดุ่มโง เป็นวงดนตรีเก่าแก่ดึกดำบรรพ์ที่บ่งชี้ถึงเผ่าพันธุ์ดั้งเดิม
ตามหมู่บ้านทั่วไปในแถบนี้ ใช้วงดนตรีดุ่มโงหลายวงบรรเลงประโคมศพ ที่มีชื่อเสียง
ได้แก่ ดุ่มโงบ้านนาสาม บ้านเพี้ยราม อำเภอเมือง บ้านภูมิคดี อำเภอสังขะ บ้านกังแอน
อำเภอลำทะเมนชัย บ้านด่าน อำเภอท่งเขมร ฯลฯ

เครื่องดนตรีของวงดุ่มโง ประกอบด้วย ซ้องห่วย ๑ ใบ กลองเพล ๑ ใบ
ปี่ใน ๑ เล้า ซ้องราว ๙ ใบ เพลงที่นิยมบรรเลง คือ เพลงสวายุจุมเวียด แปลว่า ต้น

มะม่วงเต็มวัด เป็นเพลง
โหมโรงและใช้บูชาครู เพลง
สตรกยุม แปลว่า ร้องให้
คร่ำครวญ เพลงเหล่านี้
มีชื่อเพลงเป็นภาษาเขมร
แต่มีเพลงบางเพลงซึ่งมิใช่
ภาษาเขมร เช่น เพลงจันตี
และฮวงจามปา

วงดุ่มโง

- ขจร สุขพานิช. "กรุงยโสธร นครธม ในประวัติศาสตร์ไทย" แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี. ๒๕๒๐.
 ขุนพรหมประศาสน์. ภาพย้าแผ่นดิน. ม.ป.ป.
 คาร์และไซเดนฟาเคน. ประชาชนไทย. ๒๕๑๐.
 เครือจิต ศรีบุญนาค. การพ้องร่าของชาวไทยเขมรในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์. ปรินญาณพนธ์ ศศม.
 มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ๒๕๓๔.
 จ.เปรียญ (นามแฝง). ประเพณีพิธีมงคลไทยอีสาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ห้างหุ้นส่วน อำนวยสาสน์. ๒๕๒๒.
 จรูญศรี วีระวานิช. คู่มือการสอนและการจัดแสดง. กรุงเทพฯ : ชวินและคณะ. ๒๕๒๔.
 จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว ขอม และลักษณะทางสังคมเชื้อชาติ. ๒๕๑๙.
 ชะเอม แก้วคล้าย "ศรีทวารวดี" นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๓๔ เล่มที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๔ หน้า ๕๘ - ๖๘.
 _____. "ศิลาจารึกเขาน้อย จารึกที่ปรากฏอักษรเก่าที่สุดในประเทศไทย" นิตยสารศิลปากร, ปีที่ ๓๒, ฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๒ หน้า ๑๗ - ๒๑.
 เดิม วิชาญพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๓๐.
 ทองเหลือง บุญพร้อม. ปราสาทภูมิโพน. สุรินทร์ : รุ่งธนเกียรติออฟเซต. ๒๕๓๖.
 ทิวา ศุภจรรยา. แหล่งชุมชนโบราณมรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์, เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง : สุรินทร์ : มรดกโลกทางวัฒนธรรมในประเทศไทย, ๓ - ๕ พฤศจิกายน, จังหวัดสุรินทร์. ๒๕๓๖.
 ธวัช ปุณณทก. "ประวัติศาสตร์อีสานตอนล่าง พิจารณาทางด้านวัฒนธรรมและประชาคม" เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสานใต้. ๒๕๒๕.
 นิวัฒน์ พ.ศรีสุวรรณ. ประวัติศาสตร์ไทยลาว - อีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๓๙.
 ปฐม คนจร (หม่อมอมรวงศ์วิจิตร). ม.ร.ว. ประชุมพงศาวดารภาค ๔. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า. ๒๕๐๗.
 ประกอบ ผลงาม. สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ เขมรถิ่นไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด. ๒๕๓๔.
 ปราโมทย์ ทัศนสุวรรณ์. อีสานเล่ม ๓. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๒๕.
 ผาสุข อินทราวุธ. รูปเคารพในศาสนาฮินดู. นครปฐม : แมงกบการกลาง. ๒๕๒๒.
 ผาสุข อินทราวุธ และคณะ. การศึกษาแหล่งโบราณคดีที่บ้านกระเบื้องนอก ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์. ๒๕๓๓.
 ผาสุข อินทราวุธ และคณะ. รายงานการขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์, เอกสารอัดสำเนา (ม.ป.ป.)
 พระมหาปริชา ปรินญาณ ป.๙. ประเพณีโบราณไทยอีสาน. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม. ๒๕๒๕.
 พุทธสมามคมแห่งประเทศไทย. พิธีบุญ. โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ. ม.ป.ป.
 พงศ์พันธ์ บรรพต. ๒๕๔๐. "พนมวัน ปราสาทกับสุสานบนรอยต่อของเวลา" วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ ๒๓, ฉบับที่ ๓, พ.ศ. ๒๕๔๐, หน้า ๙๕ - ๑๐๔.
 _____. ปราสาททอง. เอกสารอัดสำเนา, หน่วยศิลปากรที่ ๖ นครราชสีมา. ๒๕๓๖.
 พรชัย สุจิตต์. ลักษณะพิเศษของเครื่องปั้นดินเผาโบราณในเขตแม่น้ำมูล - ชี, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๖.
 พิริยะ ไกรฤกษ์. "โบราณสถานเขมรในไทย" วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๔, ฉบับที่ ๒, พ.ศ. ๒๕๒๒.
 พิสิฐ เจริญวงศ์ อมรา ศรีสุชาติ และขจร มุกมีคำ. "ภาพรวมโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" โบราณคดีศึกษา. เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข ๑๐/๒๕๓๐ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์. ๒๕๓๑ หน้า ๔๕ - ๖๙.
 ภูมิจิต เรืองเดช. กัณฑ์เพลงพื้นบ้านของชาวเขมรในจังหวัดบุรีรัมย์. โครงการศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่น กรมการฝึกหัดครู. ๒๕๒๔.
 มยุรี วีระประเสริฐ. การขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองโบราณนครจำปาศรี ตำบลบ้านกู่ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติ ฝรั่งเศส - ไทย ครั้งที่ ๓ วันที่ ๑๑ - ๑๓ ธันวาคม ๒๕๔๑.
 เมธังกร ภิภุ และพริ้ง นิยมทอง. คู่มือชาวบ้าน.
 รัชชนก ไชยพันธุ์. การจัดการ (แหล่ง) น้ำในสมัยโบราณของอีสาน : การศึกษาของ อลิษาเบร มัวร์, นิตยสารศิลปากร, ปีที่ ๓๒, เล่มที่ ๓ กรกฎาคม - สิงหาคม, พ.ศ. ๒๕๓๑ หน้า ๔๔ - ๕๓.
 ศิลปากร, กรม. โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๐๒. กรุงเทพฯ : การศาสนา. ๒๕๒๒.
 _____. โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค ๒ พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๐๔ พระนคร : ศิวพร. ๒๕๑๐.
 _____. จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ - ๔ กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ. ๒๕๒๙.
 _____. ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม ๓ จังหวัดสุรินทร์ กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อาร์ตโปรเกส. ๒๕๓๔.
 _____. ประชุมพงศาวดารฉบับห้องสมุดแห่งชาติ เล่ม ๒, ๒๕๓๐.

ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๔ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ท้องถิ่น, ๒๕๐๖.

_____ เมืองพินาย. ๒๕๓๒.

_____ เมืองอุบลราชธานี กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

_____ รายงานเบื้องต้นการสำรวจแหล่งโบราณคดีบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล. งานโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยา, ฝ่ายวิชาการ, กองโบราณคดี, เอกสารจัดสำเนา, ๒๕๓๕.

_____ ศิลปะในประเทศไทย. กรมศิลปากรจัดพิมพ์ด้วยความร่วมมือของมูลนิธิอาเซียน, ๒๕๐๕.

_____ อติตติยาน, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑.

ศรีศักร วัลลิโภดม แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนชั่นพริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๖.

สมเดช ลีลามโนธรรม, บันทึกข้อความที่ ศธ ๐๗๐๘.๑๖/พิเศษ วันที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๔๐ เรื่อง แจ้งผลการตรวจสอบ พื้นที่ขอประทานบัตรเหมืองหิน บริเวณ ต.โพล อ.ปราสาท จ.สุรินทร์. เอกสารจัดสำเนา, ๒๕๔๐.

สมทรง บุรุษพัฒน์, สารานุกรมชนชาติไทย. นครปฐม : โรงพิมพ์สถาบันพัฒนาการสาธารณสุข อาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘.

สมหมาย เปรมจิตต์ ประวัติศาสตร์ลาว กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนชั่นพริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๐.

สมาคมส่งเสริมวัฒนธรรมหญิงจังหวัดสุรินทร์. คนดีผ่องศรี ทองหล่อ. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๒๘.

สุทัศน์ กองทรัพย์. ความสำคัญของหัวเมืองสุรินทร์ สุรินทร์ สังฆะ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๐๒ - ๒๔๕๐. ปรินิพนธ์พนธ์ กศ.ม มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๖.

สุทิน สอนงาม. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๑๗๙๒ - ๒๓๙๔). ปรินิพนธ์พนธ์กศ.ม.กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๒.

สุพรรณิ เหลืองบุญชู. สังคตินิยม. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอีสานใต้ สุรินทร์. ๒๕๒๘.

สุภัทติศ ดิษฐกุล. ศ. ม.จ. ประติมากรรมขอม. พระนคร : คณะโบราณคดี, ๒๕๑๕.

_____ ประวัติเมืองพระนคร (Angkor) ของขอม. กรุงเทพฯ : บริษัทจันทร์หา วานิชย์, ๒๕๒๖.

_____ ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐. กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งแสงการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๕.

_____ ศาสนาพราหมณ์อาณาจักรขอม. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี, ๒๕๑๖.

_____ ศิลปะขอม. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, ๒๕๑๓.

_____ ศิลปะสมัยลพบุรี. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๐.

_____ ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

สุรพลนถะพินธุ. "การใช้สำริดสมัยก่อนประวัติศาสตร์" วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ ๑๖, ฉบับที่ ๔, พ.ศ. ๒๕๓๓ หน้า ๖๒ - ๖๘.

_____ คู่มืออบรมมัคคุเทศก์, มหาวิทยาลัยศิลปากร, หน้า ๔๓ - ๖๕. ๒๕๓๘.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, รศ. ดร. ม.ร.ว. ปราสาทเขาพนมรุ้ง : ศาสนบรรพตที่งดงามที่สุดในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๕.

_____ ปราสาทเขาพระวิหาร. ศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๖.

_____ ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มติชน, ๒๕๓๗.

สุรินทร์. วิทยาลัยครู. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องเพลงพื้นบ้านและการละเล่นพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์. สุรินทร์ : วิทยาลัยครูสุรินทร์, ๒๕๒๖.

สำนักงานเกษตรจังหวัดสุรินทร์. เอกสารประกอบการฝึกอบรม เกษตรกรฝ่ายส่งเสริมการเกษตรและพัฒนาการผลิต, ๒๕๔๑.

_____ สถานการณ์การผลิตข้าวจังหวัดสุรินทร์ปี ๒๕๓๙ / ๒๕๔๐ และปี ๒๕๔๐ / ๒๕๔๑.

สำนักงานจังหวัดสุรินทร์. บรรยายสรุปจังหวัดสุรินทร์, ๒๕๔๐.

สำนักงานหอสมุดกลาง ๐๙. ประเพณีพิธีมงคลสำคัญของไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๒๘.

Bandh, P., 1998. Phanom Wan : Archaeological Study and The Restoration Project. Country Report on Asean workshop on conservation and restoration of monument and sites for young professionals, Borobudur.

Higham, C.F.W. and Thosarat, R., 1994. Khok Phanom Di : Prehistoric Adaptation to the World's Richest Habitat. Harcourt Brace. Fort Worth.

Higham, C.F.W., and Thosarat, R., 1998. Prehistoric Thailand from Early Settlement to Sukhothai, River Books.

Higham, C.F.W. and Thosarat, R. (eds), 1988. The Excavation of Nong Nor : a Prehistoric Site in Central Thailand. University of Otago. Dunedin.

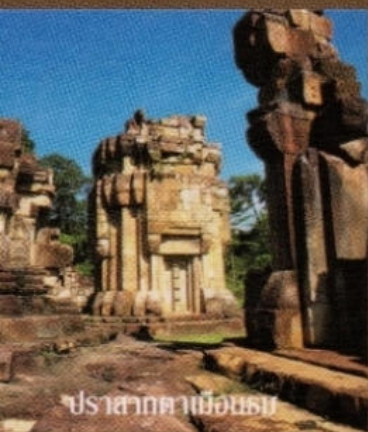
Moore, Elizabeth, 1992. Water enclosed sites: Links between Ban Takong, northeast Thailand and Cambodia, The Gift of Water Management, Cosmology and the State in Southeast Asia. Jonathan Rigg editor, SOAS. University of London p26 - 45.

Natapintu, S., 1988. Current Research on Ancient Copper-base Metallurgy in Thailand. In Charoenwongsa, P. and Bronson, B. editors, Prehistoric Studies: The Stone and Metal Ages in Thailand. Thai Antiquity Working Group, Bangkok: 107 - 124

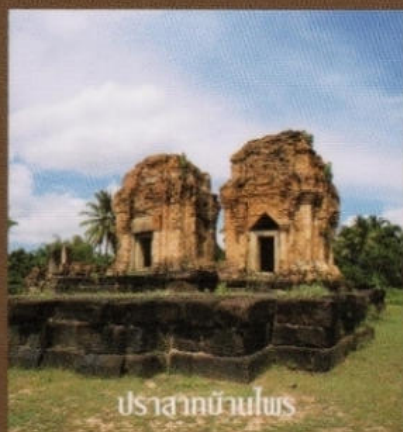
Nitta, E., 1991. Archaeological Study on the ancient iron-smelting and salt - making industries in NE Thailand. Preliminary report on the excavations of Non Yang and Ban Dong Phlong. Journal of Southeast Asian Archaeology, 11 : 1 - 46.

Williams-Hunt, P.D.R., 1950. Irregular Earthworks in Eastern Siam : an Air Survey : Antiquity 24[93]

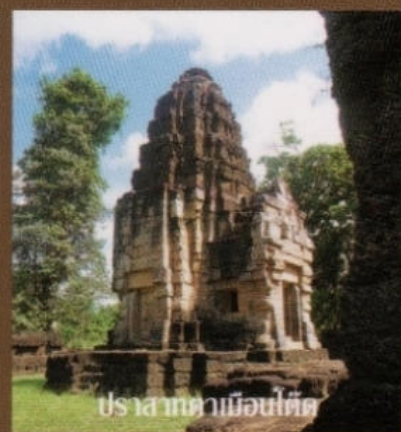

ปราสาทตาเมือนธม

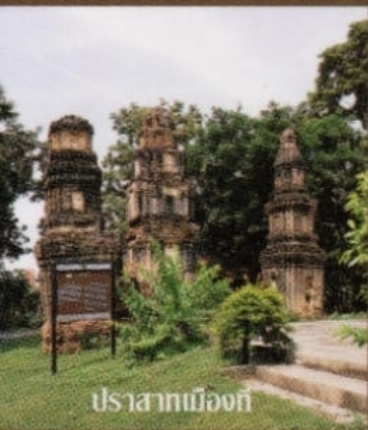
ปราสาทบ้านไพร

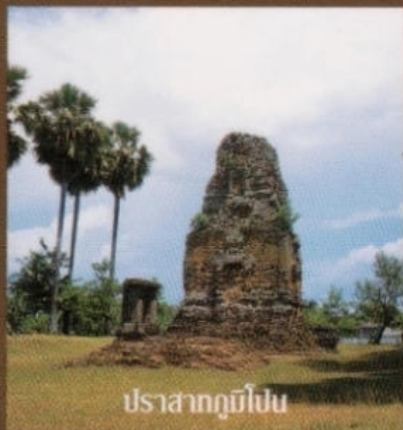
ปราสาทตาเมือนใต้

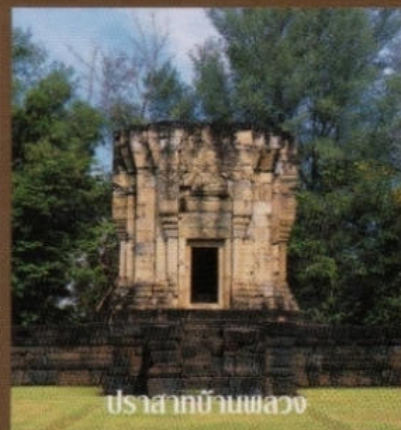
ปราสาทยายเหงา

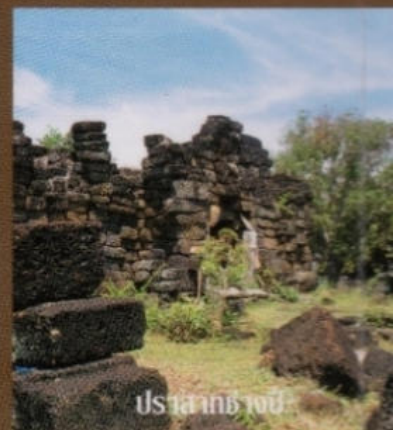
ปราสาทเมืองที

ปราสาทกุ่มโปน

ปราสาทบ้านหลวง

ปราสาทช้าง